

Nas jezik

SLJK

ISSN 0027-8084
UDK 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXV/1—4

**БЕОГРАД
2004**

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР:

др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК, мр Владо ЂУКАНОВИЋ,
др Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, др Мирослав НИКОЛИЋ, др Асим ПЕЦО,
др Љубомир ПОПОВИЋ, др Милица РАДОВИЋ-ТЕШИЋ, др Стана РИСТИЋ,
др Живојин СТАНОЈЧИЋ, др Срето ТАНАСИЋ, др Драго ЂУПИЋ,
др Егон ФЕКЕТЕ

Секретар:
Марина Спасојевић

Уредник:
др МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ

Према Мишљењу Министарства за науку, технологију и развој Републике Србије
бр. 413-00-1715/2001-01 ова публикација је од посебног интереса за науку.

НАШ ЈЕЗИК, часопис за српски књижевни језик, покренуло је 1932. године Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од књ. X/3–4 до XXI/1–2 уредник часописа био је Михаило Стевановић, а у периоду од 1975. до 1996. г. (књ. XXI/3–XXX) Митар Пешикан. — *Наш језик* излази у четири годишње свеске, које чине једну књигу. Издаје га и прима рукописе Институт за српски језик САНУ, Туре Јакшића 9. Рукописи се не враћају. Претплату у износу од 200 динара за књигу уплатити на жиро-рачун Института бр. 40806–603–4–864. Цена појединачне свеске износи 100 а двоброја 200 динара.

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81

НАШ језик / уредник Мирослав Николић. — Год. 1, бр. 1 (1932/1933) — год. 8, бр. 1 (1941); Н. С. Књ. 1 (1949/1950)— . — Београд : Институт за српски језик САНУ, 1932/1933– (Београд : Чигоја штампа). — 22 см

Тромесечно

ISSN 0027–8084 = Наш језик

COBISS.SR-ID 615951

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXV

Св. 1–4 (2004)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

Књижевни језик

- Појам *VERUM FOCUS* и његово сигналзовање у савременом стандардном српском (МИЛКА ИВИЋ) 1
- Морфонолошке алтернације и морфолошка анализа (на примерима из српског књижевног језика) (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ) 6
- Статистички и кориснички оријентисана граматика: пример именица мушког рода (ДАНКО ШИПКА) 13
- Анализа приступа придевима у сербокroatистичким граматикама (ВЕСНА ЛОМПАР) 23
- Придеви с наставком *-ићни* (МИЛАН ШИПКА) 30
- Придеви и прилози с префиксом *без-* (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ) 46
- Називи за животиње у српском језику с обзиром на њихов род (САЂА ЂУРОВИЋ) 54

Историја књижевног језика

- Реконструкција самогласника у критичком издању Горског вијенца (РАДМИЛО МАРОЈЕВИЋ) 67

Стилистика

- Паремиолошки стил(ови) (ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ) 117

П р и л о з и

- Перципирање финалних вокала у деκлинацији страних мушких имена и презимена на вокал (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ) 137

П р и к а з и

- Српски језички приручник (РАДА СТИЈОВИЋ) 155
- Стана Ристић, Експресивна лексика у српском језику (БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ) 159
- Нови језички савјетник (СРЕТО ТАНАСИЋ) 163
- Маја Ђукановић — Жељко Марковић, Основи граматике словеначког језика (ТАЂА САМАРЦИЋ) 167
- Семантичко-деривациони речник, Свеска 1: Човек — делови тела, (МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ) 169

Д о д а т а к

- Сугестије за израду WEB сајта Института за српски језик САНУ (СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ — НЕНАД МИЛОРАДОВИЋ) 175

МИЛКА ИВИЋ
(САНУ, Београд)

ПОЈАМ *VERUM FOCUS* И ЊЕГОВО СИГНАЛИЗОВАЊЕ У САВРЕМЕНОМ СТАНДАРДНОМ СРПСКОМ

Придржавајући се оне од најновијих оријентација у прагматским истраживањима језика која указује на делотворност појмовне категорије *verum focus*, ауторка осветљава оперативну моћ те категорије на плану дијалогских исказа особа које нису идентично упућене у оно о чему се разговара. Указујући на принципе по којима се у савременом стандардном српском устројавају реактивни искази једног комуникативног партнера на саопштења другог, она истовремено износи и податке о језичким средствима која, у таквим случајевима, бивају коришћена у сигналне сврхе.

Термином *verum focus* Han Chung-hye и Maribel Romero (в. Chung-hye и Romero 2004) указују на један нов лингвистички појам који они уводе у домен *прагматике*, научне дисциплине чија су истраживања усредсређена на комуникативне феномене, а чији заговорници (све бројнији широм света)¹ настоје не само да проникну у когнитивне процесе који регулишу конверзационе поступке, већ и да опишу бројне начине њиховог сигнализовања језичким путем.

Изразом *verum* поменути аутори упућују на појмовну категорију истинитости, а њено посебно фокусирање у оквирима неког постојећег разговора покривају термином *verum focus*². По њима, *verum* функционише као својеврсни епистемични конверзациони оператор³

¹ За распласивање интересовања језичких стручњака у овом правцу највише су заслужни представници когнитивне лингвистике, по чијем уверењу у интегралне делове значења исказа спадају све врсте међусобних односа датих конверзационих партнера, као и њихова процена садржине исказом саопштене поруке (в. Langacker 1991, стр. 494–495).

² На чињеницу да је избацивање у први план пажње појмовне категорије истинитости важан когнитивни поступак упозоравају, у последње време, и други аутори. Jeanette Gundel (у своме раду Gundel 1999) при том и образлаже зашто је то тако. Њен основни закључак је овај: податак о истинитости семантички је релевантан; његовим се обелодањивањем, наиме, додаје нова информативна димензија реченичном саопштењу.

³ Умесно је подсетити се: док се у ранијој лингвистичкој литератури термином *модалност* упућивало, по правилу, само на испољавање интелектуалних и емоционалних ставова према ономе што се датим исказом изнело на видело, данас се, мање више свуда у лингвистичком свету, исти тај термин издашно примењује и на овакве случајеве када изречено служи томе да потврди или порекне истинитост нечега. Angelika Kratzer се, још почетком деведесетих година прошлог века (в. Kratzer 1991), посебно увер-

(„*Verum* is a conversational epistemic operator“ — op. cit., стр. 190), а његов се семантички допринос изреченом саопштењу састоји у наглашавању да је оно у пуној сагласности са истином („The insistence on the truth of the argument proposition is the semantic contribution of VERUM“ — *ibid.*).

Две су дијалогске ситуације које отварају могућност за то да лице Б, саслушавши шта му каже лице А, својим узвратним исказом, кратко а јасно, потврди истинитост онога о чему се разговара. Једна од њих подразумева релацију између постављеног питања о томе да ли је то и то чињенично стање (на пример: [лице А:] *Зар је њо њен отац?* — [лице Б:] *Јесте*), а друга спонтано реаговање лица Б на неупућеност лица А у објективно стање ствари која се његовим управо изреченим саопштењем открила (на пример: [лице А:] *Сви се њоломише око њега као да је он директор, као да од њега све зависи* — [лице Б:] *Он ЈЕСТЕ директор; зар је могуће да њи њо не знаш?!*).

У наведеном примеру који илуструје собом ситуацију оличену релацијом „питање–одговор“ уместо глаголског облика *јесте* могла би се, евеитуално, појавити потврдна речца *да*, али би таква замена умањила наглашеност дате потврде да је истина посреди. Такве неенклитичке, тј. наглашене, облике помоћног глагола, који функционишу као својеврсни конкуренти партикули *да*, Zuzanna Topolińska назива „заменичким глаголима“. Њих она под тим именом помиње у своме раду Topolińska 1982 којима привлачи пажњу шире стручне јавности на ту специфично нашу (осталом словенском свету иначе несвојствenu) наклоност ка коришћењу „заменичких глагола“ у описане сигналне сврхе. Говорећи посебно о презентским формама глагола *бићи* и о могућности њиховог двојног, ортотоничног и клитичког, отелотворавања, она је истакла: „канонична дистрибуција тих облика варира зависно од тога да ли имамо посла са спонтаном констатацијом, са питањем или са репликом на питање“, скрећући при том пажњу, врло умесно, поводом конструкција типа *видео сам / јесам видео, видео си / јеси видео* и сл., на ово: „прва од две конструкције у сваком пару је немаркирана, док се друга појављује једино у ситуацији појачане експресивне асерције“ (op. cit., стр. 155).

Наш ће задатак овом приликом бити да размотримо нешто што досад није посебније разматрано, а то је таква конверзациона ситуација у којој говорни представник савременог стандардног српског својим исказом спонтано реагује, у корист знане му истине, на оно што је управо речено.

До таквог реаговања долази под различитим конверзационим околностима. Бива, рецимо, да лице А спомиње нешто као чињенично стање, а лице Б интервенише зато што зна да ствари стоје управо супротно (уп. [лице А:] *Зоки ојейи није њоложио исјийи из латинског* —

љивим излагањем осврнула на постојање једног контекстуално придодатог параметра интерпретације исказа. Тај се параметар, у нашим данима, у многим иностраним стручним написима помиње под именом *конверзациона модална база*.

[лице Б:] *Ma⁴ jestе! Ја сам њприсусѣвовао исѣиѣу* и сл.), а догађа се и то да давалац информације није сасвим сигуран у њену тачност, па саговорникова интервенција служи томе да му расприши сумње (уп. [лице А:] *Причају да се Зоки враѣио* — [лице Б:] *Jestе, враѣио се* и сл.). При карактеризовању неке појаве по одређеном својству онај ко говори износи податак о томе или као постојећи факат, или уз упозорење да се ради о субјективној процени — сопственој или туђој, а саговорник својим реактивним иступањима оповргава — у првом случају тачност изнетог податка (уп. [лице А:] *Он није одговоран за ѣо* — [лице Б:] *Он JECTE одговоран*, [лице А:] *Она је инѣриганѣ* — [лице Б:] *Ма није!* и сл.), а у другом умесност упозорења да је то субјективна процена, будући да та процена потпуно одговара чињеничном стању (уп. [лице А:] *Он је, ѣо мени, будала* — [лице Б:] *Он И JECTE будала*, [лице А:] *Он њу смаѣра леѣоѣиѣом* — [лице Б:] *Она И JECTE леѣоѣиѣа* и сл.).

VERUM FOCUS има, у свим језицима, своје посебне сигналне ознаке, пре свга специфичан интонациони удар, сконцентрисан на ону језичку датост која износи реплику по истиносном критерију, али, уз такву интонацију, и друга могућа, како граматичка, тако и лексичка, сигнална решења. У раду Chung-hye и Romero 2004 (на стр. 190) дат је овај пример којим се ставља на увид начин на који се у енглеском експлицира *verum focus*: [лице А:] *I asked her what he was doing, and she made the silly claim that he is writing a script* — [лице Б:] *(It's true) He (REALLY) IS writing a script*. У српском преводу наведени разговор би овако гласио: [лице А:] *Пиѣао сам је шѣа он ѣо ради, а она је усѣврдила ѣу глѣостѣ да он ѣише ѣесѣаменѣ* — [лице Б:] *(То је ѣачно) Он ЗАИСТА ѣише ѣесѣаменѣ*. Овде, дакле, у овом конкретном случају, за разлику од енглеског који искоришћива предикатски облик с наглашеним помоћним глаголом (*IS writing*) па не мора да се ослања искључиво на модалну реч *really* (= *заиста*), српски у улози предиката има интегрални лексички облик глагола с наставачким ознакама презента, па му је једини избор да одговарајућом модалном речју сигнализује оно што треба сигнализovati.

У савременом стандардном српском оном глаголском ентитету који, у реактивно отелотвореном исказу конверзационог партнера, оличава собом *verum focus* својствена су, осим обавезне интонационе проминенције, и ова формална обележја:

Уколико се тај ентитет под нормалним околностима остварује као енклитика, он у оваквим приликама постаје обавезно ортогонска језичка јединица. Та се јединица при том појављује или у позицији одговарајућег предикатског конституента реченичне датости (уп. [лице А:] *Држи се као да је њен оѣац* — [лице Б:] *Он JECTE њен оѣац* и сл.), или као одговарајући потврдни језички елеменат у комбинацији с емфатичном партикулом (уп. [лице А:] *Они се још нису уѣознали* —

⁴ Разоткривање партикулом *ма* чињенице да онај који дату реченицу изговара не само што на саопштено негативно реагује, већ се налази и под интензивним емоционалним набојем, описано је у моме раду Ивић 2003.

[лице Б:] *Ma jесу!*). Уколико се, пак, енклитичност у принципу искључује, формалну посебност испољавају у таквим ситуацијама само они глаголски ентитети који би, да не отелотворују собом *verum focus*, добијали уз себе морфему *се*. Наиме, као што сам већ имала прилике да напоменем (в. Ивић 2000, стр. 106), правило је да се *се* испушта ако „особа Б одлучно оповргава оно што тврди особа А: [лице А:] *То се не сме радити* — [лице Б:] *СМЕ! Ето, ја њробала ња сам, као што видиш, још жива*“. Што се тиче оних нуозначних глагола који су лишени такве морфеме, они сами по себи ничим не сигнализују одлучујући значај истинитости, већ такво сигналовање аутоматски преузима на себе одговарајућа модална реч *заиста*.

Кад се сустекну одређени услови за то, могуће је, не само у српском, већ и у другим језицима, и придевском одредбом извршити евалуацију неке појавне датости по истиносном критерију.

Лексичко значење именице *информација*, на пример, чини њу податном придевском детерминирању првенствено с погледом управо на тај критериј — *информација*, наиме, као што знамо, може бити или *тачна*, или *нетачна*, *погрешна*, па чак и *лажна* (ако је ово последње посредно, употребљена детерминативна реч је комплексне семантичке садржине — имплицира, осим податка 'нетачна', и податак 'таква, нетачна, дата је с предумишљајем, тј. зато да превари').

У свом раду Ивић 1995 (стр. 241–242), после осврта на могућност да предикатска именица *У*, у реченици оствареној по моделу *Х је У*, добије уз себе одредбу *јрави*; чије присуство обелодањује то да је датом јединком *Х* отелотворен прототипски примерак појавне врсте *У*, напоменула сам и ово: „податак о прототипском статусу јединке *Х* на најдиректнији начин потврђује собом, по природи ствари, истинитост онога што се за ту јединку реченицом каже — да је она *У*. Отуда и чињеница да се, у случајевима кад је важно рефлектор пажње усредсредити баш на ту истиносну значењску димензију, прототипски детерминатор лако преобраћа у својеврсну одредбу истиносне вредности целе реченице“. На том је месту наведен и пример *Тај кога смо ујраво срели је јрави Индијанац, онај други није*, који је пропраћен констатацијом да је ту придев *јрави* заменљив реченичним адвербом типа *заиста*: *Тај кога смо ујраво срели је заиста Индијанац, онај други није*.

Све што је досад изложено даје повода за ову закључну опаску:

Будући да се појмовна категорија истинитости доказује као релевантан оперативни фактор у неколико области човековог језичког испољавања, било би умесно имати, за сваки језик понаособ, не само њихов прецизан попис и опис, већ и одговарајући списак свих оних средстава којима се, кад су те области у питању, дати језик служи зато да обелодани релевантност разликовања по критерију 'истинито' / 'неистинито'. Добивени подаци би се потом укључили у наставу дотичног језика, што би било од знатне практичне користи, јер је језичка настава, иначе, засад бар (и то не само код нас, већ и другде у свету), по правилу недопустиво мањкава у погледу ефикасног реги-

стровања управо таквих сигналних ознака којима језик открива оперативну моћ когнитивног појма *verum focus*.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Gundel 1999: Jeanette Gundel, Focus, *Linguistic cognitive and computational perspectives*, P. Bosch and R. van der Sandt (eds.), 1999, Cambridge, Cambridge University Press, 293–305.
- Ивић 1995: Милка Ивић, О „денотативном“ и „конотативном“ карактеризовању, *О зеленом коњу. Нови лингвистички огледи*, (Библиотека XX век 82), Београд 1995, 237–253.
- Ивић 2000: Милка Ивић, О испуштању облика *се* у српским репликативним реченицама, *Лингвистички огледи, три* (Библиотека XX век 106), Београд 2000, 105–112.
- Ивић 2003: Милка Ивић, О српским партикулама ПА и МА (из перспективе „фативне“ и „реактивне“ функције језика), *Зборник за филологију и лингвистику Матице српске XLVI/1* 2003, 13–19.
- Kratzer 1991: Angelika Kratzer, *Modality, Semantics. An International Handbook of Contemporary Research*, A. von Stechow and D. Wunderlich (eds.), Berlin and New York 1991, 639–650.
- Langacker 1991: Ronald W. Langacker, *Foundations of Cognitive Grammar Vol. II. Descriptive Application*, Stanford, CA 1991, Stanford University Press.
- Topolińska 1982: Zuzanna Topolińska, Srpskohrvatski „zamenički“ glagoli — nosioci replika u dijalogu, *Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice srpske XXV/1*, Novi Sad 1982, 151–160.
- Chung-hye i Romero 2004: Han Chung-hye, Maribel Romero, Disjunction, Focus, and Scope, *Linguistic Inquiry* Vol. 35, No 2, 2004, 179–217.

S u m m a r y

Milka Ivić

THE NOTION VERUM FOCUS AND ITS SIGNALIZATION IN CONTEMPORARY STANDARD SERBIAN

Following the recent orientation in pragmatics which deals with the notion of *verum focus*, the author restricts her attention to the operative power of this notion within the frame of a conversational situation characterized by different knowledge levels among conversationalists. She points to the principles that govern the reactive intervention of the addressee to the speaker's utterance and to the devices utilized in Contemporary Standard Serbian for the purpose of signalling it.

МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ
(Филолошки факултет, Београд)

МОРФОНОЛОШКЕ АЛТЕРНАЦИЈЕ И МОРФОЛОШКА АНАЛИЗА (на примерима из српског књижевног језика)

Овај рад представља ауторов реферат прочитан у септембру 2003. г. на Научном састанку слависта у Вукове дане, који се овде објављује без икаквих измена. У њему се на примерима инстр. сг. им. типа *глад-глађу* и комп. придева типа *млад-млађи, скуј-скујљи* и сл. показује какве и колике тешкоће морфонолошке алтернације чине морфолошкој анализи и каква решења се с тим у вези нуде у појединим српско-хрватским граматицама.

Као релативно самостална граматичка дисциплина, морфонологија је код Срба прихваћена тек у другој половини друге половине XX века, о чему, на посредан начин, сведоче велика Стевановићева граматица из 1964. г. и многобројна издања *Грамайтике српскохрватског језика за ученике гимназије* Р. Алексића и М. Станића (од 1962. до 1978), у којима се она уопште и не помиње (уп. Стевановић 1975; Алексић–Станић 1978). Одреднице *морфо(фо)нологија* нема ни у енциклопедијском лексикону *Српскохрватски језик* из 1972, који су приредили Стевановићеви (и Белићеви) ђаци (СХЈ 1972). Истина, у *Енциклопедијском рјечнику лингвистичких назива* Рикарда Симеона из 1969. г. помиње се термин *морфо(фо)нологија*, а било је и пре тога појединачних научних радова у којима су били заступљени и примењени њени основни принципи (уп. Ивић 1991, где је прештампан рад *О деклинационим облицима у српскохрватским дијалектима* објављен први пут још 1959. одн. 1960. г.).

Морфонологија је изузетно важна за изразито флексивне језике, какав је српскохрватски, у којем се чувају резултати и последице различитих, често врло старих фонетских промена извршених на границама морфема, које се у књижевном језику не огледају само у изговору него и у писму. С обзиром на то, данас је морфонологија нашла своје место и у школским граматицама, било као посебан део укупног граматичког учења, било у примени, при опису морфонолошких алтернација, мада има и савремених, модерно конципираних граматица у којима она изостаје (уп. Мразовић-Вукадиновић 1990).¹ Код нас се морфо-

¹ То важи и за уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе Ж. Станојчића, Љ. Поповића и С. Мицића *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања* (Бео-

нологија дефинише као „део граматике који проучава и описује гласовни (фонолошки) састав речи и понашање гласова (фонема) у промени облика речи и у творби речи“ (Станојчић–Поповић 2000:40). Она има значајне предности у опису онога што се у традиционалном граматичком учењу назива *фонетске промене*, између осталог и у томе: а) што омогућује чисто синхронијску дескрипцију фонолошких алтернација на границама морфема, без мешања синхронијских и дијахронијских факата; б) што омогућује детаљну и прецизну дескрипцију тих појава у одређеном језику; в) што омогућује такву дескрипцију назначених појава без познавања историјскојезичких феномена који су до њих довели.

Разлику између традиционалног и модерног приступа фонолошким појавама у промени и творби речи показаћемо на примеру резултата и последица палатализације.² У поменутој Стевановићевој граматици говори се о „промени задњонепчаних сугласника *к, г, х*“, која је објашњена дијахронијски: „Овде смо“ — каже Стевановић — „под утицајем сугласника *ј* и самогласника предњег реда имали претварање задњонепчаних сугласника *к, г, х* у предњонепчане *ч, ж, ш* (палатализација) и у зубне *џ, з* и *с* (сибиларизација). Да би се ови гласовни процеси могли вршити, гласови који су се мењали морали су стајати непосредно испред оних под чијим утицајем су се мењали. Ове гласовне промене које су се у српскохрватском и њему сродним језицима извршиле пре његове историјске епохе развитка, у многим случајевима очувале су се и до данашњег дана. А оне су се вршиле: кад год су се сугласници *к, г* и *х* налазили испред самогласника *е*, и *и*, испред непостојаног *а* ... посталог од једног редуцираног самогласника ... и испред сугласника *ј*.“

Упркос опширном уводном објашњењу, из којег смо навели само део, Стевановићу су биле потребне додатне напомене како би објаснио однос *месеџ* (ном. сг.) : *месече* (вок. сг.) или *кнез* (ном. сг.) : *кнеже* (вок. сг.), будући да ту, данас, нема нигде поменутих *к, г, х*, или однос *јунак* : *јуначки*, будући да ту на морфемској граници нигде нема ни сугласника *ј*, ни самогласника предњег реда *е* и *и*, нити непостојаног *а*.

Потпуно друкчију дефиницију и опис палатализације налазимо у одељку „Morfologija“ загребачке Хрватске граматике: „Palatalizacija je zamjenjivanje nepalatalnih suglasnika palatalnima u V jd., u 2, 3. jd. aog. i ispred pojedinih sufiksa“ (Хрв. грам. 1997:83), иза чега следе примери за алтернације *к~ч, г~ж, х~ш* и *џ~ч, з~ж*.³

град — Нови Сад 1989), који можемо третирати као прво издање *Грамашке српскога језика* Ж. Станојчића и Љ. Поповића (уп. Станојчић–Поповић 2000).

² Опширније и детаљније говори о овоме М. Стакић (2002:287–308).

³ Стакић (2002:287) с правом истиче чињеницу да појам *палатализација* припада репертоару дијахронијске лингвистике (Симић га уопште не помиње, али зато говори о јотовању, 2001:87–95), јер се „под термином *палатализација* задњонепчаних сугласника подразумева прасловенски гласовни закон у којем су се *к, г, х* мењали у палатале *ч, ж, ш* свугде где су стајали испред вокала предњег реда“, али то није једини

У првом случају примарни су фонетски услови за палатализацију, а у другом — морфолошке категорије у којима се она огледа.⁴ Колико су за овај други приступ битне морфолошке категорије, показује чињеница да се у Хрв. грам. први део дефиниције палатализације практично не разликује од првог дела дефиниције јотовања; уп. „Palatalizacija je zamjenjivanje nepalatalnih suglasnika palatalnima“ (83) : „Jotacija je zamjenjivanje nepalatalnog suglasnika palatalnim suglasnikom“ (85).

Ова два приступа језичким појавама попут палатализације и јотовања, која можемо назвати (претежно) дијахронијскофонетским и (претежно) синхронијскоморфонолошким, имају знатне реперкусије на морфологију одн. на морфолошку анализу. Задатак морфолошке анализе је да направи инвентар морфолошких средстава и утврди правила њиховог комбиновања. У морфолошка средства у српском књижевном језику (и, наравно, не само у њему) спадају основе, наставци, алтернације фонема на граници основе и наставка и прозодијске алтернације, којима се, узгред буди речено, у морфологији не придаје онолики значај колики она заиста има (уп., нпр. *grādu* (дат. сг.) : (*y*) *grādu* (лок. сг.), *sīvāri* (ном. пл.) : *sīvāri* (ген. пл.) итд., итд.) (уп. Ивић 1991:137 и даље).

Због претходно наведене разлике у приступу језичким појавама попут јотовања или палатализације, ни после више од 150 година постојања дескриптивне граматике савременог српског књижевног језика немамо у њему дефинитивно утврђен ни инвентар једног тако затвореног скупа као што су граматичке морфеме одн. наставци. Показаћемо то на два-три, верујем свима добро позната случаја. Поћи ћемо, прво, од инструментала једнине именица IV (по неким поделама III) врсте типа *реч*. Овај се падеж одликује алтернативним наставцима, око чијег броја граматичари нису сагласни: по једнима имамо у овоме падежу два (-и и -ју), по другима — три наставка (-и, -ју, -у). Занимљиво је да овде нема потпуне корелације између тумачења појава као што је однос *īameš-īamešu* и идентификовања броја наставака у овоме падежу. Тако, примера ради, Станојчић и Поповић (као и Симић 2001:135) изричито кажу да „инструментал једнине ових именица има могућност употребе два наставка: (а) наставка -ју, чије ј јотује ненепчани сугласнике основе, односно губи се ако је сугласник основе меки предњонепчани сугласник...; (б) наставка -и“ (2000:89). Подсећамо на чињеницу да ови аутори имају посебан одељак под називом „Морфофонологија“, у којем уопште нема наслова типа „Јотовање“ или „Палатализација“, већ се говори о „алтернацијама ненепчаних са предњонепчаним сугласницима“ и „алтернацијама к, г, х : ч, ж, ш“. Разумљиво је, онда, што само два наставка у инструменталу једнине именица типа *реч* наводе Белић (1934:78), Стевановић (1975), Мразовић–Вукадиновић (1990) и други. Ни Павле Ивић не наводи -у као наставак овога падежа (1991:143). Истина, Алексић–Станић (1978:126) и Мразо-

данак традицији, као што ни традиционалне граматике нису лишене модерних опсервација или решења.

⁴ Симић истиче „разлике у гласовном окружењу, које су у вези са (различитим) морфолошким саставом у речи“ (2001:77).

вић–Вукадиновић (1990:234), после изричитог исказа да инструментал јединице оваквих именица може имати два наставка, помињу и „наставак -у“. Објашњење за то дао је Стевановић, који каже да у неким облицима овога падежа „привидно имамо и трећи облик, тј. облик с наставком -у“ (1975:241). По њему, међутим, *чађу*, *џамеђу* и сл. „нису облици с неким посебним завршетком, већ су и они постали наставком -ју“ (1975:242). Занимљиву формулацију налазимо у Граматици Р. Алексића и М. Станића: „Именице које се завршавају на данашњи мек сугласник као *ноћ*, *чађ* итд. губе *ј* од наставка *ју*: *ноћу*, *чађу*, *џомоћу* итд., тј. оне, поред наставка *и* ... имају и наставак *у*. Наставак *у* имају и све именице код којих је у овоме падежу извршено јотовање: *кошћу* од *костју*, *радошћу* ... итд.“ (1978:126).⁵

Као несумњиво „посебан завршетак“ наводи се инструментално -у у загребачкој Хрватској граматици, и то потпуно равноправно с наставцима -и и -ју (1997:167), уз следећу конкретизацију: „Именице којима се основа завршава на уснене ... и зубне сугласнике ... имају наставак -и и јотирани основу с алтернацијом: *p/plj*, *b/blj*, *v/vlj*, *m/mlj*, *t/ć*, *d/đ*, *l/lj*, *n/nj*, нпр. *кр̄вљу* ... *гладу*...“ одн. „Именице којима се основа завршава на *ć*, *đ*, *lj* имају наставак -и, нпр. *ноћи*, *чађу*, *обителју*“ (1997:168).

Колико уистину имамо наставака у инструменталу јединице именица типа *ствар*, *глад*, *ноћ*? Изгледа, строго синхронијски посматрано, заиста — три, поготову ако се имају у виду им. попут *ноћ*, *џомоћ*, *чађ* и сл., код којих нема чак ни морфонолошких алтернација у деклинацији. Међутим, изглед може често да вара, па нам се чини да је и овде то случај. Ако би се прихватило да је -у у *глађу*, *џамеђу*, *сољу*, *кр̄вљу* и сл. посебан наставак, одн. посебна афиксална граматичка морфема, одн. да бисмо морали говорити о два различита суфикса, одн. две различите афиксалне творбене морфеме у *београд-ски* и *ниш-ки*, у *гор-је* и *џобрђ-е* и сл. или два (можда чак и три) различита префикса одн. три префиксалне морфеме у *из-вући*, *ис-џеглаћи*, *и-живејти се*. Такав приступ показао би се не само као погрешан већ и као неекономичан, јер би то значило увећање броја афиксалних творбених морфема у нашем језику до неслућених размера.

Уместо тога боље је, по нашем мишљењу, афиксе -ју и -у третирати као два морфа једне морфеме, морфеме -ју (као што је поступио Рагуж у својој Практичној хрватској граматици),⁶ или, друкчије речено, -у је у *глађ-у*, *ноћ-у* и сл. само аломорф морфеме -ју, као што је у горе наведеним примерима и -к(и) аломорф морфеме -ск(и), -е аломорф морфеме -је, ис- одн. и- су аломорфи морфеме из- и сл.⁷ У крај-

⁵ С. Толстој (1987:183) не наводи инструментал јединице именица типа *ствар* међу падежима који имају наставак у (кратко), већ за овај падеж наводи -и (*ствари*) и -ју (*стварју*, *личношћу*).

⁶ Истина, Рагуж каже да се наставак -ју „јавља у три варијанте (аломорфа): -ју, -љу, -и, и то због различитих послједица јотације“ (1997:62), јер је (и) за њега љ у *кр̄вљу* (: *кр̄в*) део наставка (о чему ће бити речи касније). Уз то, код њега инстр. јд. именице *ноћ* гласи *ноћу*! (стр. 64).

⁷ О суфиксу -ски в. Стакић 2002:275–285.

њем, могли бисмо, позивајући се, као што се то у морфологији а посебно у морфематици често ради, на нека фонолошка тумачења и терминологију, третирати „-ју“ као архиморфему, којој у инструменталу једине ове врсте именица одговара „-ју“ и „-у“.

Питање је колико се од овога што смо рекли може применити на једно, чини се, сложеније питање, питање наставка у компаративу придева типа *млад*, *скуј* и сл., дакле *млађи*, *скујљи* итд. (да не помињемо овога пута наставак инф. гл. на *-ћи* и друге спорне случајеве).

Још је 1934. г. писао Белић да је „најобичнији ... начин грађења компаратива када се позитиву дода само *-и*, *-а*, *-е* и изврши јотовање по старом подновљеном начину“ (90). Иако су многи аутори касније објављених српских граматика Белићеви (директни или индиректни) ђаци, ово је остало без икаквог одјека, јер се у њиховим граматикама говори пре свега о наставку *-ј(и)* у компаративу придева као што су *жив*, *млад*, *јак*, *љућ*, *низак* и сл. (уп. Стевановић 1975:254; Алексић–Станић 1978:131; Мразовић–Вукадиновић 1990:270; Станојчић–Поповић 2000:95; Симић 2001). Истине ради, треба рећи да већина наведених граматичара указује, на овај или онај начин, да тога *ј* нема у изговору и писму. Рецимо, Алексић и Станић имају једну формулацију сличну Белићевој: „Од придева *млад* компаратив је *млађи*; овај компаратив има наставак *и* и измењен сугласник основе“ (1978:131). Међутим, додају, они, „у ствари, он је постао додавањем наставка *ји* на позитив, при чему се извршило јотовање: *младји* > *млађи*“. После тога, они говоре само о наставку *ји* (1978:131–132). Стевановић такође каже да „придев *јак* у компаративу има наставак *-и* и промењен крајњи сугласник основе испред тога *и*“, али после објашњења и излета у дијахронију помиње само *-ји* (1975:253–255). Станојчић и Поповић (2001:95) говоре о „некадашњем наставку *-ј* који јотује сугласник основе (па се граматички наставци рода, падежа, броја *-и*, *-а*, *-е*... налазе иза јотованих одговарајућих сугласника)“.

Изразито, мада не и доследно, синхронијски устројена загребачка Хрватска граматика из 1997. г. међу наставцима којима се твори компаратив придева наводи *-и* (или *-љи*), *-ији* и *-ији*, при чему се *-ј(и)* уопште не помиње, већ само да „*pridjevi* чија *osnova* завршава на *neperčani* *suglasnik* *osim* на *r* имају *pred* *nastavkom* *-i* *jotiranu* *osnovu*“ и да је *љ* у наставку *-љи* (нпр. *груб–грубљи*, *крив–кривљи*, *скуј–скујљи*) „*resultat* *jotiranja*“ (182).

Прво нешто о тобожњем наставку *-љи*. Не помиње се, не случајно, ни у једној другој консултованој граматичкој, а и у овој је то у несагласју с претходном анализом сличних појава. Да подсетимо на то да се у овој граматичкој говори о наставку *-у* у инстр. јд. типа *глад* и *ноћ*, па се тај, монофонемски наставак наводи као једини и за инстр. јд. им. типа *крв*, дакле *крвљ-у* (стр. 168). Како то да је *љ* у *крвљу* (као резултат јотовања) део основе, а *љ* у *кривљи* (као резултат јотовања) део наставка?⁸ И како то да се у истој граматичкој (стр. 246) за трпне

⁸ Обрнуто Рагуџ (1997): *-љу* код им., нпр. *крв-љу*, *-ји(-ји)* код придева, нпр. *скујљ-и* (уп. стр. 62–63 и 92–93). Уп. и: „U drugim је случајевима као *posljedica* *susjed-*

придеве типа *љубљен*, *искривљен* и сл. каже да су творени суфиксом *-ен* који се додаје на јотовану презентску основу, а не суфиксом *-љен*?

Друга примедба тиче се третирања афикса *-и* као наставка за творбу компаратива.⁹ Видели смо да је још Белић 1934. г. разликовао наставак компаратива од наставака за облик, тј. за род, број и падеж (што изричито наглашавају Станојчић и Поповић). Дакле *-и* у *млађи* није наставак за грађење компаратива него наставак за ном. јд. м. рода. Ако није *и*, шта јесте? Изгледа ништа. Наиме, ако макнемо наставак за облик, остаје само основа, истина измењена у односу на позитив (*млад*), али само основа. Због тога је Душка Кликовац у свој Граматици српскога језика за основну школу (2002:73) написала да „у неким случајевима¹⁰ испред наставака за род (*-и*, *-а*, *-е*) нема наставак, али је претходни сугласник јотован: *млад* — *млађи*, *дуг* — *дужи*, *груб* — *грубли*...“ . Шта онда изазива, речено с позиција превасходно дијахронијски оријентисане фонетике, јотовање, одн., морфонолошком терминологијом — алтернацију *млад*~*млађ*-, тј. како то да ништа доводи до нечега?

Могућно је да одговоре на таква питања и не треба давати у чисто синхронијској дескриптивној граматици, којој је, као што смо то констатовали и за морфонологију, битно како нешто функционише, а не зашто тако функционише. То је, у сваком случају, довољно за опис граматичког система једног језика и његово учење, али је питање да ли је довољно и за његово проучавање. Као изворни говорник српскога језика, аутор ових редака заинтересованији је много више за ово друго него за оно прво. То практично значи да је њему ближи умерено синхронијски од 'чистог' синхронијског, али и од претежно дијахронијског приступа анализи и дескрипцији морфолошког система савременог српског (и уопште) српскохрватског језика (који су се могли уочити из досадашњег излагања). Ваља, међутим, нагласити да су и други наведени приступи легитимни, јер нема (а сумњамо да и може бити) једног јединог, универзалног. Уз то, наш циљ није толико да покажемо који је метод најпогоднији за морфолошку анализу колико да истакнемо колико је та анализа тежа и сложенија него што се то обично мисли.¹¹

stva nekih suglasnika (*v, p, m, b*) sufiks *-ji* dao modificirani sufiks *-lji*, pa ćemo stoga radije govoriti o sufiksu *-ji*, s promjenama koje on izaziva“ (стр. 93).

⁹ Рагуж (1997) се ту прилично колеба. Уп.: 1) „Компаратив има ове суфиксе: *-ši*, *-i(-ji)*, *-iji*“ (92). 2) „Компаративи *viši*, *fiši* itd. имају завршетке *-ši*, али то нису суфикси него је то сификс *-i*, односно суфикс *-ji*...“ (93). 3) „Суфикс *-i* имају једносложни придјеви са завршним непчанам сугласницима (компаративне основе) или сугласником *r*: *riđ* — *riđi*, *vrūc* — *vrūci*, *širok* — *širi*, *ižak* — *ižāi* (93).

¹⁰ Ради се, заправо, о многобројним случајевима.

¹¹ О тешкоћама у морфемској и морфолошкој анализи расправљало се у англосаксонској литератури још крајем прве половине XX века (в. нпр.: С. F. Hockett, 'Problems of morphemic analysis', *Language* 23 (1947), стр. 312–343).

ЛИТЕРАТУРА

- Алексић–Станић 1978: Др Радомир Алексић — Милија Станић, *Граматика српскохрватског језика за ученике гимназије*, Тринаесто издање, Београд.
- Белић 1934: А[лександар] Белић, *Граматика српскохрватског језика за други разред средњих и стручних школа*, Београд.
- Ивић П. 1991: Павле Ивић, «О Деклинационим облицима у српскохрватским дијалектима», у књизи његових изабраних огледа *Из српскохрватске дијалектологије*, Ниш.
- Кликовац 2002: Душка Кликовац, *Граматика српског језика за основну школу*, Београд.
- Мразовић–Букадиновић 1990: Pavica Mrazović — Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci — Novi Sad.
- Рагуж 1997: Dragutin Raguž, *Priručna hrvatska gramatika*, Zagreb.
- Симић 2001: Радоје Симић, *Српска граматика, I, Увод, фонологија, морфологија*, Друго, измењено и допуњено издање, Београд.
- Слав. морфон. 1987: Н. Е. Ананьева, М. И. Ермакова, Т. В. Попова, С. М. Толстая, *Славянская морфология, Субстантивное словоизменение*, Москва.
- Стакић 2002: Милан Стакић, *Морфонологија и деривација, Чланци и расправе*, Београд.
- Стевановић 1975: М[ихаило] Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма), I*, Треће издање, Београд.
- Толстој С. 1987: С. М. Толстая, «Морфонологические чередования в субстантивных парадигмах современного сербскохрватского литературного языка», у књизи групе аутора *Славянская морфология, Субстантивное словоизменение*, Ответственный редактор доктор филологических наук Т. В. Попова, Москва.
- Хрв. грам. 1997: Eugenija Barić, Mijo Lončarić, Dragica Malić, Slavko Pavešić, Mirko Peti, Vesna Zečević, Marija Znika, *Hrvatska gramatika, II* promijenjeno izdanje, Zagreb.

Р е з ю м е

Мирослав Николић

МОРФОНОЛОГИЧЕСКИЕ ЧЕРЕДОВАНИЯ И МОРФОЛОГИЧЕСКИЙ РАЗБОР

Ета статья представляет собою доклад автора, прочитанный в сентябре 2003 года на научной встрече в дни В. Караджича. Эта работа печатается здесь без изменений. В ней показывается на различных примерах как-то твор. пад. у существительных типа *глад–глађу* и срав. степ. у прилагательных типа *млад–млађи*, *скуј–скуји*, связь между разбором морфологических сочетаний и морфологическим разбором. Интересно то, какие решения предлагаются по этому вопросу в разных сербскохрватских грамматиках. Автор предпочитает умеренно синхронический подход разбору и описанию морфологической системы сербского литературного языка. Наряду с этим автор задался ещё и целью указать на некоторые трудности в этом деле. Не всегда этот разбор бывает лёгким и простым, как это принято считать.

ДАНКО ШИПКА
(Феникс, САД)

СТАТИСТИЧКИ И КОРИСНИЧКИ ОРИЈЕНТИСАНА ГРАМАТИКА: ПРИМЕР ИМЕНИЦА МУШКОГ РОДА

У овом раду аутор, на примеру именица мушког рода, представља алтернативни начин граматичке обраде засноване на корпусној лингвистици и уобличене тако да корисницима олакша приступ информацијама.

Увод

Започети још у осамдесетим годинама прошлог века, два битна друштвена процеса развила су се у потпуности током претходне деценије. С једне стране, нове информацијске технологије омогућују извлачење најразноврснијих информација из различитих дигитализованих текстуалних и нетекстуалних извора. С друге пак стране, у свим областима живота све се више брине о кориснику — Мајкрософтови програми, који толико угађају кориснику да се од њега очекује једино да перципира различите сличице и реагује на њих без готово икакве когнитивне обраде информација, добар су пример овог другог тренда.

Оба ова процеса постепено продиру у различите области примењене лингвистике, првенствено лексикографију. Све више речника сачињава се на основу електронских корпуса, све је више електронских речника и лексичких база података. Истовремено, посебно у англосаксонској лексикографији, израста грана речника намењених потребама оних који уче језик (два водећа британска издавача у овој области, Oxford University Press и Longman, имају серије таквих речника). У граматици овај приступ, мада мање изражен, ипак је присутан — добар пример је новија Ученичка граматика грузијског језика за говорнике енглеског (George Hewitt: *Georgian A Learner's Grammar*, Routledge, 1996).

Наша граматиологија, мислим ту на приручнике српскохрватског језика у целини или једног од његових етничких стандарда (видети: Вагић, Е. et al. (1995), *Хрвајска грамајшика*, Школска књига, Загреб; Мразовић П. и Вукадиновић З. (1988), Мразовић, П., Вукадиновић, З., *Грамајшика српскохрвајског језика за странце*, Универзитет у Новом Саду, Нови Сад; Станојчић Ж. и Поповић Љ. (1992), *Грамајшика српског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд; Стевановић, М. (1981), *Савремени српскохрвајски језик*, Научна књига, Београд), остаје

изван оба ова процеса — и по томе што тврдње нису засноване на статистичким подацима и по томе што се не води рачуна о кориснику.

Овде ћу, на примеру именица мушког рода, представити алтернативни начин граматичке обраде засноване на корпусној статистици и обличене тако да за кориснике олакша приступ информацијама.

Начелни проблеми

Пре него што се позабавимо конкретним проблемом и његовом граматичком обрадом, ваља се запитати зашто уопште граматичку обраду треба везати за два поменута тренда. Какве су од тога користи?

Потенцијалне користи које доноси информатизација граматичког описа и његово прилагођавање кориснику могу се свести на пораст вредности ове три особине: исцрпност, прецизност, примењивост.

Укратко, ако граматички опис заснивамо на статистичким корпусним подацима, у ситуацији смо да њиме обухватимо све случајеве који се у корпусу јављају. Надаље, информација коју дајемо прецизна је у смислу да знамо колико конкретних лексичких јединица потпада под одређени флексијски образац. Коначно, информација ће бити примењива тако што ће корисник у кратком времену моћи пронаћи одговарајуће информације.

Изнесени аргуменат можемо представити и с друге стране. Наиме, непримењивање статистички и кориснички оријентисаног приступа води у ситуацију где се не обухватају сви случајеви (честе су у постојећим граматицама квазифреквенцијска одређења типа: многе, неке, нпр. именице, и сл.), не зна се колико је сваки флексијски образац релевантан у смислу лексичких јединица које га следе, а корисници граматица тешко могу да нађу релевантне информације.

Изнесене предности статистички и кориснички оријентисаног граматичког описа могу се остварити уколико опис следи ове опште принципе: а) исцрпност, б) прецизност, в) недвосмисленост, г) штедљивост, д) прегледност описа. Другим речима, описом треба обухватити све постојеће случајеве, све њихове облике и само те облике, недвосмислено одредити који случајеви потпадају под које правило, употребити најкраћа могућа средства описа представљена у прегледном облику.

Овде ћемо на конкретном примеру именица мушког рода, једног од најкомплекснијих сегмената наше морфологије, показати како би требало да изгледа статистички и кориснички оријентисан граматички опис.

Испитивање конкретног случаја — деклинација именица мушког рода

Ако се погледа опис именица мушког рода у било којој од постојећих штампаних граматица (видети примере у претходном делу текста), приметимо да се не зна који удео конкретне именичке масе следи који флексијски тип. Даље, флексијски типови организовани су непрегледно и без општег принципа који би одредио које алтернатије чине засе-

бан флексијски тип, а које су варијација једног те истог флексијског типа. Присутне су, надаље, бројне псеудофреквенцијске квалификације типа „већном“, „многе“, „често“ итд. Све ово чини да је опис за корисника крајње збуњујући и тако мало примењив.

Овде се предлаже опис који уклања ове недостатке. Опис је заснован на сопственој бази података од преко 120 хиљада одредница са означеним флексијским типом за сваку од њих. База података обухвата 79270 именица, од чега 35285 мушког рода. Опис узима у обзир сваку од ових именица.

Теоријска позадина описа подразумева следеће:

Принцип 1: Опис је теоријски неутралан, другим речима како постојеће теорије морфосинтаксичког описа, на пример: ХПСГ, минимализам, теорија оптималности, когнитивна лингвистика, тако и теорије морфолошког описа, нпр. бешавна морфологија, дворазинска морфологија и сл. нису узете у обзир.

Образложење 1.1: Граматика намењена општем кориснику не може од њега очекивати познавање одређеног лингвистичког приступа.

Образложење 1.2: Теоријски приступи, заинтересовани конси-стентношћу властитог описа, најчешће представљају непотребно преоптерећивање корисника количином информација (шира елаборација може се наћи у Šipka et al. *NLP is Different: Meaningful is Meaningless, Meaningless is Meaningful*, in: Gerhild Zybatow et al. (ed.) 3. Europäische Konferenz „Formale Beschreibung slavischer Sprachen“, Leipzig 1999, (= *Linguistische Arbeitsberichte*; 75), Institut für Linguistik der Universität Leipzig, pp. 213–220, 2000).

Принцип 2: Опис је заснован на глобалном и локалном успостављању подразумеване вредности. На пример, ако се не каже друкчије, именица која се завршава на консонант припадаће основном деклинацијском типу.

Образложење 2.1: На овај начин олакшава се усвајање информација — за подразумевану вредност не треба памтити никакве додатне информације.

Принцип 3: Опис подразумева утврђен редослед представљања елемената. На пример, регуларна флексија представља се пре изузетачне, одступање од целе флексијске парадигме пре одступања у поједином падежу итд.

Образложење 3.1: На овај начин корисник има јасно утврђену мапу тражења и усвајања информација.

Принцип 4: Успостављање подразумеване вредности и редослед представљања засновани су на статистичком уделу елемената. Подразумевана вредност је увек најчешћи елеменат, чешћи елеменат претходи ређем.

Образложење 4.1: На овај начин корисник се поново растеређује у погледу усвајања информација јер се додатне информације не траже уз најчешће сретане флексијске типове.

Принцип 5: Опис подразумева хијерархију елемената флексије. Тако је одступање у једном флексијском наставку хијерархијски ниже од таквог одступања коме подлеже цела парадигма.

Образложење 5.1: На тај начин корисник добија јасну слику о релативној тежини информација које усваја.

Принцип 6: Опис тежи минималном напору корисника при усвајању информација. Опис је успостављен тако да се подразумевана вредност изводи на најједноставнији могући начин (канонска основа + наставци уз евентуалне морфолошке алтернације).

Образложење 6.1: Корисник на овај начин лакше усваја информације.

Имајући све ово у виду, грађу именица мушког рода требало би представити у оваквом редоследу.

подразумевани флексијски образац	три најчешћа изузетачна обрасца	други изузетачни обрасци	изузеци у појединачним наставцима и алтернацијама	регионалне алтернације

Ако се погледају прва три елемента представљања, статистике јасно говоре у прилог оваквом редоследу. Подразумевани флексијски образац (именице типа *ћрозор*, *ћрофесор*, *град* и сл.) налазимо у 80% свих наших именица. Три следећа најчешћа обрасца обухватају 12,5% именица (образак непостојаног а, нпр. *ћисац*, *ћисца*), 3,5% (именице на -а у номинативу, нпр. *судија*) те 2% (номинатив на -о, -е, нпр. *радио*, *геније*), што значи да свега четири обрасца обухватају 98% свих именица. Сви други обрасци, узети заједно, покривају 2% именица. Ово значи да ће, рецимо, неко ко учи наш језик, научивши свега један флексијски образац, правити грешке у само 20% именица. Ови подаци сасвим јасно говоре какав треба да је редослед представљања информација и шта треба нагласити.

Изузеци у појединачним наставцима и алтернацијама, сасвим разумљиво, треба да буду представљени након флексијских парадигми јер обухватају знатно уже подручје. Уз то, врло често је тако да је могућа и регуларна вредност и одступање, па непримењивање одступања не води у грешку него у непостојање стилске или семантичке нијансе (нпр. *вуци* поред *вукови*).

Регионални изузеци (типа ијекавског ије : је, нпр. цвијет : цвјетови) обухватају још мањи број случајева, па их треба дати на крају.

Треба рећи и ово. Подразумевани флексијски образац следи начело: основа = канонски (речнички) облик
облик = основа (уз могуће алтернације) + наставак

Сви случајеви који следе ово начело иду у подразумевани флексијски образац. Остали случајеви (они код којих се канонски облик разликује од основе и они где се облици творе од више основа иду у засебне флексијске образце. Тако онда, оно што се у традиционалним граматицама зове дуга множина иде у више образаца (и основни и образац непостојаног *a*) јер се ради о интерфиксу који додајемо у множини на канонску основу и јер се та алтернација протеже у више флексијских типова. Оно што се традиционално зове кратка множина засебан је флексијски тип јер поред основе једнаке канонском облику треба да имамо и другу основу за множину.

Подразумевани флексијски образац представимо овде у целини, остале дајући само сажете информације и примере.

Подразумевани флексијски образац мушког рода (80% именица)
 основа = канонски (речнички) облик
 облици = основа (уз могуће алтернације) + наставци

Пад.	Јед.	Примери	Мн. ^{5 7}	Примери
<i>Ном.</i>	- $\emptyset^8$	аутомобил, сат, зец, војник, краљ, део	- <i>и</i> ³	аутомобили, сатови, зечеви, војници, краљеви, делови
<i>Ген.</i>	- <i>a</i>	аутомобила, сата, зеца, војника, краља, дела	- <i>a</i>	аутомобила, сатова, зачева, војника, краљева, делова
<i>Дат.</i>	- <i>у</i>	аутомобилу, сату, зецу, војнику, краљу, делу	- <i>има</i> ³	аутомобилима, сатовима, зечевима, војницима, краљевима, деловима
<i>Ак.</i>	- $\emptyset^2$ ⁸ - <i>a</i>	аутомобил, сат, зец, војника, краља, део	- <i>e</i>	аутомобиле, сатове, зечеви, војнике, краљеве делове,
<i>Вок.</i>	- <i>e</i> ⁴ ⁶ - <i>у</i>	аутомобиле, сате, зече, војнике, краљу, деле,	- <i>и</i> ³	аутомобили, сатови, зечеви, војници, краљеви, делови
<i>Инс.</i>	- <i>ом</i> ¹ - <i>ем</i>	аутомобилом, сатом, зецом, војником, краљем, делом,	- <i>има</i> ³	аутомобилима, сатовима, деловима, зечевима, војни- цима, краљевима
<i>Лок.</i>	- <i>у</i>	аутомобилу, сату, зецу, војнику, краљу, делу,	- <i>има</i> ³	аутомобилима, сатовима, зечевима, војницима, краљевима, деловима

Алтернације:

1. тврда основа: -*o*... мека: -*e*...
војником, столом, краљем
2. живо: -*a* неживо -*∅*
Видим војника. Видим аутомобил.
3. Алтернација к, г, х : ц, з, с
к-ц: војник, војници, војницима;
г-з: подвиг, подвизи, подвизима;
х-с: монарх, монарси, монарсима
4. тврда основа -*e* и алтернација к, г, х : ч, ж, ш
к-ч: војник, војниче;
г-ж: враг, враже;
х-ш: дух, душе

мека основа -у

5. један слог, тврда основа: интерфикс -*ов-* воз : возови
један слог, мека основа: интерфикс -*ев-* краљ : краљеви
два и више слогова: интерфикс -*∅-* капут : капутџи
6. алтернација ц, з : ч, ж
ц-ч: зец : зече
з-ж: књаз : књаже
7. ако је интерфикс -*ев-*, алтернација је ц : ч
зец : зечеви
8. алтернација о : л
о-л: део : дела

Најчешћи нзузетачни обрасци

Ови и сви други обрасци у конкретной граматици дају се с истим степеном елаборације као основни тип. Овде су, ради уштеде у простору, представљени у скраћеном облику.

Образац неностојаног *a* (12,5% именица)

основа 1 = *[консонант]а[консонант], нпр: *сан*/* = било шта/

основа 2 = *[консонант][консонант], нпр. *сн*

облици = основа{1, 2}(уз могуће алтернације) + наставци:

Примери: *иринач, мачак, палац, орао, руководилац, ошац*

Образац номинативног -*a* (3,5% именица)

Основа = канонски облик — (завршно -*a*)

Облици = основа (уз могуће алтернације) + наставци

Примери: *војвода, владика, архиепископ*

Образац номинативног -о, -е или -и (2% именица)

Основа = канонски облик — (завршно -о, -е, или -и)

Облици = основа (уз могуће алтернације) + наставци

 Примери: *аушо, радио, несџашко, геније, јули*
Остати изузетачни обрасци (2% узети заједно)

Назив обрасца	Начин мењања	Примери
Номинативно -о/-е Генитивно -е	основа = канонски облик — (завршно -о или -е); облици = основа (уз могуће алтернације) + наставци	<i>Владо, Владе;</i> <i>Сџише, Сџише;</i> <i>фишо, фише</i>
Номинатив јединице -о, Номинатив мно- жине -а	основа = канонски облик — (завршно -о); облици = основа (уз могуће алтернације) + наставци	<i>ехо, мн. еха;</i> <i>жиголо, мн.</i> <i>жигола</i>
Скраћена множина	основа 1 = канонски облик; основа 2 = канонски облик — (завршно -ин); облици = основа {1,2}(уз могуће алтернације) + наставци	<i>Србин</i> <i>мн. Срби;</i> <i>Турчин</i> <i>мн. Турци</i>
Придевска промена	основа = канонски облик — (завршно -и); облици = основа (уз могуће алтернације) + придевски наставци	<i>руски,</i> <i>руског (језик);</i> <i>ближњи,</i> <i>ближњег</i>
Образац јединског проширења основе	основа = канонски облик — (завршно -о или -е); облици = основа (уз могуће алтернације) + наставци	<i>Раде, Радеша;</i> <i>креле, крелеша</i>
Основа на -о, -е, -и, или -у	основа = канонски (речнички) об- лик; облици = основа (уз могуће алтернације) + наставци:	<i>биро, бироа;</i> <i>бифе, бифеа;</i> <i>џакси, џаксија;</i> <i>гуру, гуруа;</i> <i>круџије, круџијеа</i>
Основа на страни графем	Исто као подразумевани тип, али уз факултативно додавање цртице	<i>Drew, Drewa</i> <i>или Drew-a</i>
Верзалне скраћенице	Исто као подразумевани тип, али уз обавезно додавање цртице	<i>РАК, РАК-а</i> <i>(Рачунарски</i> <i>амајтерски</i> <i>клуб)</i>
Обрасци који обухватају само по једну именицу	Различити начини	<i>човек мн. људи;</i> <i>господин мн.</i> <i>господа;</i> <i>браћ мн. браћа</i>

Након представљања свих ових образаца могу се дати случајеви кад се одступа од појединих падежних наставака, кад постоји више могућности, кад се не примењује алтернација и сл. Тако се онда нано-во успоставља подразумевана вредност (у свим флексијским обрасцима подразумева се одговарајући наставак, алтернација и сл.), а изузети се дају у засебном делу. Тамо где не постоји правило које може да обухвати изузетке, наводе се све именице које су изузетачне. На пример, правило је да једносложне именице у множини имају интерфикс *-ов/-ев-* (узима се множинска основа, где нема непостојаног *a* и где је ијекавска вредност јата *je*). Наравно, има једносложних именица које немају или не морају имати тај интерфикс, и двосложних који га имају. Онда се у овом делу мора навести:

Једносложне са кратком множином (* значи могућност дуге и кратке множине)

*брк, *цол, црв, чак, дан, *дух, *двор, ђак, град ('сѿејен'), гром, јад, кал, *кам, *крал, мѿ(а)к, моѿ, мрав, њок, *сан, *скуѿ, сѿис, *шаѿ, ѿиѿ, *ѿрак, ѿрой, ѿрѿ(а)к, *ѿруд, *вук, зуб, *звук, *жал, *жбир, жмул, жрец.

Неизведене двосложне са дугом множином (* значи могућност дуге и кратке множине)

*бусен, *чокањ, *голуб, *камен, *лабуд, *лежај, *округ, *ѿаун, *ѿаук, *сѿечај, *ѿечај, *ѿеѿр(ѿ)еб.

Све изведене именице са једносложном у другом делу, нпр. *ѿа-роброд*, *сѿѿермеч*, итд.

Следило би представљање регионалних алтернација, типа: *цвијеѿ* : *цѿејѿови*.

Уколико би граматика обухватала и образце мењања акцента, тај део следио би након материјала о коме је била реч.

Треба напоменути и ово. Овде представљени подаци дати су на грађи српскохрватских стандарда узетих у целини. Ако бисмо обрачунали статистику за српски језик у целини, она би одступала од хрватске око 1% у расподели именица на *-а* у номинативу. Наиме, та група била би у српском стандарду већа због разлика типа *архиѿекѿ* : *архиѿекѿа*.

Закључци

Овде је показано како се применом статистике и кориснички оријентисаног приступа може представити исцрпан и прегледан опис једног веома компликованог флексијског обрасца (именице мушког рода далеко се теже подају опису од оних женског и средњег рода). Успостављање статистички условљених подразумеваних вредности и редоследа представљања може се применити и на бројне друге области, рецимо на представљање глаголских флексија. Ако се глаголи класификују само по инфинитивној основи (што је за корисника знатно јед-

ноставније јер му се каже да у речнику погледа који је задњи вокал инфинитивне основе), онда добијамо овакве вредности.

Образац	Инфинитив	Подразумевани презент		Подразумевани придеви	% свих глагола	Пример подразумеваног обрасца	% подразумевани образац
		1. л. јед.	3. л. мн.				
<i>a</i> -конјугација	а	а	ају	а	59%	причати, причам, причају, испричан	67%
<i>e</i> -конјугација	е	и	е	'е	5%	желети, желим, желе, жељен	74.5%
<i>и</i> -конјугација	и	и	е	'е	28%	радити, радим, раде, израђен	96.5%
<i>у</i> -конјугација	у	е	у	у	6%	куцнути, куцнем, куцну, куцнут	96%
<i>∅</i> -конјугација	∅	е	у	е	2%	помести, пометеи, помету, пометен	100% (са варијацијом у придеву трпном)

На пример, 59% свих глагола припада *a*-конјугацији. Од тих 59%, њих 67% следи подразумеване наставке. Из овога се види да *и*-, *у*-, и *∅*- конјугација готово да и немају изузетака, да је *e*-конјугација релативно малобројна, па већину обраде у настави и сл. треба посветити *a*-конјугацији.

Примена принципа заснованости на статистици и узимања у обзир корисника може се применити и у граматичком опису речничких одредница. Ту се онда за подразумеване вредности не би давале додатне информације. Насупрот томе, такве информације би се изразито истицале код примера који следе изузетачне парадигме.

S u m m a r y*Danko Šipka***STATISTICALLY AND USER ORIENTED GRAMMAR:
THE EXAMPLE OF THE MASCULINE NOMINAL INFLECTION**

The author offers a model of grammatical description which draws upon statistical data and presents inflectional data in a user friendly format. It is argued that this model of grammatical description brings about a considerable enhancement in the acquisition of complex inflectional and other grammatical information. The example of the masculine nominal inflection is used to test the model of the analysis on a highly intricate set of inflectional patterns.

ВЕСНА ЛОМПАР
(Филолошки факултет, Београд)

АНАЛИЗА ПРИСТУПА ПРИДЕВИМА У СЕРБОКРОАТИСТИЧКИМ ГРАМАТИКАМА

У раду се анализирају називи, дефиниције и класификације придева у сербокroatистичким граматицама од Вука до данас. На основу анализе дају се одређени предлози којима се постојеће придевске дефиниције и класификације могу допунити, а самим тим и унапредити.

Називи за придеве

Према анализираним граматицама¹ најчешћи термин за ову врсту речи јесте *придев*. Његова употреба уобичајена је и у литератури, па сматрамо да у школским граматицама није неопходно у загради давати и термин латинског порекла — *адјектив*, а поготово не тамо где се за остале врсте речи дају само термини домаћег порекла.

Придеви у систему врста речи

О придевима као о *променљивој* врсти речи у анализираним граматицама не говори се у оквиру дефиниције, већ у оквиру одељка о врстама речи. Мислимо да би боље било то поменути у оквиру саме дефиниције, иако се пре тога већ наводи подела речи на *променљиве* и *непроменљиве*.

Дефинисање придева и примери којима се илуструју ове дефиниције

Дефиниције придева у анализираним граматицама углавном су семантичког типа, а само по изузетку дају се морфолошки и синтаксички аспект. Једна обухватна дефиниција требало би, свакако, да садржи сва три аспекта, што значи да би постојеће дефиниције требало допунити. Такође сматрамо да би било добро примере дати уз саму дефиницију.

---

¹ Списак анализираних граматика дат је на крају рада.

Ослањајући се на досадашњу праксу у граматикама, једна допуњена дефиниција могла би бити формулисана овако:

Придеви су речи којима се означавају својства² појма означеног именицом (*леп, првен, дрвен, Милошев, јутарњи*). Спадају у *хроменљиве* врсте речи које се мењају по *роду, броју, њадежу, виду* и имају *сиейен њоређења*. *Придеви* у реченици могу имати различите функције, од којих су најважније *аирибуи* и *иредикаиив*.

Подела придева на врсте

Највећи број анализираних граматика даје трочлану класификацију придева на: *ојисне, њрисвојне* и *градивне*. Ипак, у једном броју граматика уочава се тенденција да се подела придева сведе на две групе, и то на два начина:

1) У првом случају придеви се класификују на *ојисне* и *њрисвојне*, и то тако што се под описним подразумевају, поред *ојисних* (у *ужем смислу*), и *градивни, месни* и *временски*, док су само *њрисвојни* издвојени у посебну групу.

2) Други начин подразумева двочлану поделу придева на: *ојисне* и *релацијске*. Сада су *ојисни* (у *ужем смислу*) посебна група, док се под *релацијским* подразумевају све друге придевске подврсте.

У литератури се може наћи и трећи начин класификовања *придева*: са једне стране издвојени су *ојисни* и *градивни*, а са друге *релациони* придеви у оквиру којих се наводе *њосесивни, месни* и *временски* (Гортан-Премк 1994: 121).

Семантички критеријум

Све ове поделе у основи имају семантички критеријум, који је и иначе, и кад су друге врсте речи у питању, доминантан у граматичким класификацијама. На основу тога можемо говорити о два основна значења код придева:

1) квалитет (особина) (у *ужем смислу*) именичког појма; ови придеви се могу преобликовати на следећи начин → онај који поседује особину ...

2) релација (однос) према именичком појму; ови придеви се могу преобликовати као → онај који се односи на ...³

Према овим значењима могли бисмо предложити следећу поделу:

² Овде се *својство* схвата у најширем значењу, које у себе укључује и однос између два појма као својеврсни квалитет.

³ О овоме се у једној граматичкој говори у оквиру дефиниције *релацијских* придева (Баотић et al. 1990: 36).

Придеви могу означавати		
особину (квалитет) неког појма	и особину неког појма и релацију према њему	однос (релацију) према неком појму
— описни	— градивни	— присвојни — месни, временски, на- менски, количински и сл.

У вези са оваквом класификацијом треба напоменути две ствари. Прва се тиче уобичајене праксе да се *месни* и *временски* придеви одвајају у посебну групу. Сматрамо да за то нема ваљаног разлога, јер то да ли они означавају место или време, за граматичко понашање ових придева није важно. Требало би их објединити у једну групу (можда и са заједничким именом, на пример „прилошки придеви“) и нагласити да се ради о придевима који показују однос именичког појма према месту, времену, намени, количини или нечем сличном. У прилог овоме ишло би и то што се они понашају исто и кад су у питању граматичке категорије (не разликују вид и немају компарацију).

Друго што треба напоменути тиче се *градивних* придева. Они имају неке особине *описних* и неке особине *одночних* придева (зато се у табели наводе између њих). Ако оставимо по страни њихово пренесено значење, када добијају сва обележја *описних* придева, остаје нам то што у одређеном контексту грађа може значити и одређен квалитет (*дрвена* чинија — врста чиније). У неким случајевима ови придеви се могу преобликовати као *онај који се односи на ...*, па тако и придев *дрвен* у поменутој синтагми означава и везу чиније са дрветом као грађом. Навешћемо још један аргумент који би ишао у прилог томе да се *градивни* придеви посматрају као подврста *релационих* (које Бабић назива *одночним*): „Градивни придеви увијек означају и подријетло. Букова даска по свом подријетлу је буква. *Сребрни* ланчић потјече од сребра (Бабић et al. 1991: 615).

Граматички критеријум

Други критеријум на основу којег би било могуће класификовати придеве, био би граматички. Он подразумева то да ли одређени придеви имају облике за све граматичке категорије или не. Некад се овај критеријум укршта са семантичким, али ми ћемо овде покушати да га посматрамо изоловано, с тим што ћемо групе придева наводити према устаљеним називима до којих се дошло на основу семантичког аспекта:

Граматичке категорије		
придеви који могу имати све облике	придеви који само у одређеном значењу могу имати све облике	придеви који немају све облике
— описни	— градивни	— присвојни — месни, временски, наменски, количински и сл.

За описне придеве типично је да осим *рода, броја и њадежа* имају и *вид и сџејен њоређења*. *Градивни њридеви*, пак, углавном имају облике оба вида, а *сџејен њоређења* само кад су у пренесеном значењу. Они се не налазе случајно у средини табеле, јер зависно од критеријума према којем их класификујемо они могу ићи и уз *релационе*, и уз *ојисне*, заправо, могу бити ближи једнима или другима. Тзв. *релациони њридеви* не разликују *вид* и не могу се поредити.

Синтаксички критеријум

У литератури можемо наћи груписање описних и градивних на једној, наспрам *релационих њридева* на другој страни, али се као полазште користи синтаксички критеријум: „Сви придеви имају способност вршења функције реченичног члана, али, како је функција речи у непосредној зависности од семантичког садржаја, релациони се придеви у реченици нешто друкчије понашају. Наиме, придевске су службене атрибутска, апозитивна, атрибутско-прилошка и предикатска, а релациони придеви могу само прву од њих вршити ...“ (Гортан-Премк 1994: 121–122).

Ако пођемо од класификације придева према граматичким категоријама, где смо издвојили три колоне (*ојисне, градивне и релационе њридеве*), видећемо да и синтаксички критеријум оправдава овакву поделу. Потврдиће се да се *градивни њридеви* и по броју типичних функција које могу имати у реченици, налазе између *ојисних и релационих*.

Синтаксичке функције		
описни	градивни	релациони (присвојни, месни, временски, наменски, количински и сл.
— атрибут — апозитив — именски копулативни предикатив — допунски предикатив — актуелни квалификатив	— атрибут — именски копулативни предикатив	— атрибут

Ако упоредимо поделе придева на основу сва три наведена критеријума, видећемо да међу њима постоји извештан паралелизам. *Ојисни њридеви* у сваком случају представљају типичну придевску врсту, док се за *релационе*, и на основу њиховог граматичког понашања, и на основу синтаксичких функција које могу имати, то не може тврдити. Између њих, подједнако удаљени и од *ојисних* и од *релационих*, налазе се *градивни њридеви*.

Грамматичке категорије придева

Придеви имају пет граматичких категорија⁴: *род, број, њадеж, вид и сџејен њоређења*. Требало би нагласити да се овде ради само о морфолошким категоријама.

Придевски вид

Оно што би требало унеколико променити у односу на стање у граматицима, тиче се категорије *вида*. Наиме, у већини граматики даје се дефиниција *придевског вида* на основу критеријума *њознајћо/нејознајћо*, и то се повезује са посебним обликом придева. Тако придев који показује особину неког непознатог појма у облику мушког рода нема карактеристично дуго *и* у номинативу јединице, док придеви који показују особину неког познатог појма, имају у мушком роду овај наставак. Али, примери у самим граматицима понекад се не поклапају са овом дефиницијом. На пример, за илустрацију одређености појма, у једној граматици даје се пример „кнежев зеленко“ (придев у неодређеном виду), док се као илустрација неодређености појма узима „царска реч“ (придев у одређеном виду) (Дивковић³ 1893: 3).

Сматрамо да се значење одређености везано за придеве у облику *одређеног вида*, као и значење неодређености везано за придеве у облику *неодређеног вида*, практично изгубило. Стога у граматицима не треба инсистирати на дефиницијама заснованим на овом значењу. Различити облици придева постоје, и они се формално могу разликовати на основу флексије и прозодијских елемената. Постоје и извесна ограничења у њиховој употреби (у функцији именског копулативног предикатива, као и допунског предикатива, апозитива и актуелног квалификатива, придев може стајати само у неодређеном виду, док је у вокативу, на пример, обавезан придев одређеног вида, и сл.), која је довољно набројати, без образложења везаних за значење познатог, односно непознатог појма.

Чак и кад је реч о деklinацији ових придева, има извесних померања на која је у литератури већ указано: „На обличком нивоу језика, несумњиво најкарактеристичније померање у српском књижевном језику периода 1945–1995. извршило се у употреби форми придева. Иако све граматики овог језичког подручја у своме инвентару увек доносе парадигме краћих и дужих форми придева као равноправне у употреби [...], језичка пракса показује да се те констатације могу односити само на постојање два облика номинатива сингулара (односно и на акуз. = ном. код придева у облику м. р.)... У осталим падежима парадигме, оне која је релевантна за показивање тога односа, данашњи узус показује несумњиву доминацију дуже форме ...“ (Станојчић et al. 1996: 117–118). Требало би још нагласити да је у језичкој пракси данас уобичајено придев у номинативу употребити у неодређеном виду,

⁴ У нашем језику један број придева је непроменљив, али „... њихов удео у укупном фонду наших придевских речи, поготову у савременом књижевном језику, није тако значајан“ (Николић 1996: 53).

а деклинирати га по придевској деклинацији (карактеристичној за придеве одређеног вида).

На крају треба поменути и то да термини *краћи* / *дужи* облици придева, који се често јављају у граматицама, нису сасвим адекватни, јер не можемо рећи да постоји разлика у дужини ових облика кад су у питању придеви женског или средњег рода. Предност у граматицама треба дати устаљеним терминима као што су *неодређени* / *одређени* вид, иако ни они нису сасвим прецизни због упућивања на постојање непознатог, односно познатог појма (језичка пракса то не поткрепљује). Сматрамо да у таквим случајевима предност треба дати терминима који су уобичајени, пре него стварању нових, прецизнијих.

АНАЛИЗИРАНЕ ГРАМАТИКЕ

- Бабић et al. 1991: Stjepan Babić et al., *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti [etc.].
- Бабукић 1854: Vjekoslav Babukić, *Ilirska slovnica*, Zagreb: Nar. tiskarnica Dr^a Ljudevita Gaja.
- Баотић et al. 21990: J. Baotić et al., *Naš jezik, udžbenik srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika za 2. razred srednjeg usmjerenog obrazovanja*, Sarajevo: Svjetlost, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Барић et al. 1995: E. Barić et al., *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Белић 1933: А. Белић, *Грамађика српскохрватског језика*, Београд: Издавачка књијарница Геце Кона.
- Брабец et al. 21954: I. Brabec et al., *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Даничић 1850: Ђ. Даничић, *Мала српска грамађика*, Беч: Штампарија јерменскога манастира.
- Дивковић 51895: Mirko Divković, *Oblici hrvatskoga jezika za srednje škole*, Zagreb: Tisak dioničke tiskare.
- Караџић 1814: Вук Стефановић, *Писменица сербскога језика*, Виенна: У печатњи Г. Јоанна Шнирера.
- Лукић 21923: Јанко Лукић, *Грамађика српског језика*, Београд: Књијара Геце Кона.
- Маретић 31963: Dr T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Мразовић–Вукадиновић 1990: P. Mrazović, Z. Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Мусулин 31934, 31935, 21936: Стјепан Мусулин, *Грамађика српскохрватскога језика за први, други, трећи и четврти разред средњих и њима сличних школа*, Загреб: Наклада југословенског професорског друштва, секције загребачке.
- Новаковић 1894: Стојан Новаковић, *Српска грамађика*, Београд: Државна штампарија.
- Симић 1996: Радоје Симић, *Српска грамађика за средње школе*, Београд: МХ 'Актуал'.
- Станојчић–Поповић 82002: Ж. Станојчић, Ј. Поповић, *Грамађика српскога језика, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 21970: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (грамађички системи и књијевнојезичка норма) I*, Београд: Научна књига.
- Стевовић 1958: И. Стевовић, *Функционална грамађика српскохрватског језика*, Сарајево: Свјетлост.
- Стефановић 41932: Жив. Н. Стефановић, *Грамађика српскохрватског језика за средње и стјручне школе*, Београд: Књијарница Радомира Д. Ђуковића.

- Стојановић¹⁸1928: Љуб. Стојановић, *Српска граматицима*, Београд: Штампарија Краљевине Србије.
- Тежак-Бабић³1970: S. Težak, S. Babić, *Pregled gramatike hrvatskog jezika za osnovne i druge škole*, Zagreb: Školska knjiga.
- Флоршиц³1916: Dr. Jos. Florschütz, *Gramatika hrvatskoga jezika za ženski licej, preparandije i više pučke škole*, Zagreb: Kr. zemaljska tiskara u Zagrebu.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Гортан-Премк 1994: Даринка Гортан-Премк, „Типови и врсте речи“, *Јужнословенски филолог*, L, стр. 117–128.
- Николић 1996: Мирослав Николић, „Непроменљиви придеви у српском језику“, *Наш језик*, XXXI/1–5, стр. 35–55.
- Станојчић 1996: Живојин Станојчић, „Морфологија, синтакса и фразеологија“, у: Милорад Радовановић (ред.), *Српски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик САНУ–Службени гласник, стр. 111–143.

Резюме

Весна Ломпар

РАЗБОР ПОДХОДА К ИМЕНАМ ПРИЛАГАТЕЉНЫМ
В ГРАМАТИКАХ СЕРБОХОРВАТСКОГО ЯЗЫКА

В настоящей статье подвергаются разбору имена прилагательные как отдельные части речи. Автор проследил их грамматическую трактовку в самых представительных наших грамматиках, начиная со времён В. Караджича и вплоть до наших дней. На основании того предлагаются и некоторые новые решения, в первую очередь касательно деления классификации прилагательных. Новое деление учитывает три критерия, а именно: семантический, морфологический и синтаксический. Общим является здесь то, что чётко выделяются два противоположных класса: с одной стороны *описательные* качественные прилагательные, с другой стороны *относительные* реляционные. Первые по существу являются типичными, другие же нетипичными. Так называемые *вещественные* прилагательные занимают промежуточное место в этой классификации.

МИЛАН ШИПКА
(Сарајево)

ПРИДЕВИ С НАСТАВКОМ *-иџни*

У овом раду разматра се творба и значење придева с наставком *-иџни* (*акциџни*, *дйозициџни*, *редакциџни*, и сл.). Уз испитивање порекла самог наставка, посебна се пажња посвећује значењу тих придева у поређењу с придевским изведеницама од истих основа с наставком *-ски* (*акциџни* : *акцијски*, *редакциџни* : *редакцијски*, *дйозициџни* : *дйозицијски*) као и њиховом статусу у савременом српском језичком стандарду (у поређењу с хрватским, где су облици на *-иџни* потиснути из употребе).

1. Придеви с наставком *-иџни* нису у нас досад посебно проучавани. Помињу се тек у неколико радова (*Gortan 1955*, *Штевановић 1964*, *Vabić 1986*), и то у оквиру ширих разматрања: творбе придева од именица на *-ија*, или уопште творбе придевских изведеница. Ти придеви, међутим, захтевају посебну пажњу, јер су (за разлику од хрватског) карактеристични за српски стандардни језик, у коме се употребљавају или искључиво у том облику, или, веома ретко, напореда с обликом на *-ски*, у неким случајевима као морфолошке дублете, а у неким, опет, с одређеним семантичким разликама између та два облика придева изведених од истих именица. Стога ћемо овде детаљније анализирати творбу, употребу и значење придева с наставком *-иџни* и настојати да утврдимо: (1) колико таквих придева има у српском језику и који су; (2) од којих су основа изведени; (3) којег је порекла сам наставак *-иџни*; (4) какав је статус придева с тим наставком у српском стандардном језику (у поређењу с хрватским); (5) у каквој су семантичкој релацији придеви на *-иџни* и придеви с наставком *-ски* изведени од истих именица, тј. у којој мери у српском стандардном језику ту постоје семантичке разлике, а у којој се ради о семантички неутралном морфолошком дублетизму.

2. Потражићемо одговоре на постављена питања, и то редом којим су наведена (у т. 1).

2.1. Појава Николићевог *Образложног речника српскога језика (Николић 2000)* омогућила нам је да на једном месту дођемо до података о придевима с наставком *-иџни* те да тако предочимо њихов комплетан попис и узмемо га у разматрање. На непуне две и по странице *Николић 2000* (стр. 586–589), азбучним редом а терго, наводи следеће придеве на *-иџни*: *мађиџни*, *инвазиџни*, *оказиџни*, *абразиџни*, *адхезиџни*,

цио̄н̄и, ѐксхибицио̄н̄и, ѐксидицио̄н̄и, ко̀ндицио̄н̄и, рѐквизицио̄н̄и, инквизицио̄н̄и, идо̀зицио̄н̄и, ко̀мйозицио̄н̄и, ойозицио̄н̄и, ирдо̀зицио̄н̄и, ойсиозицио̄н̄и, ко̀алицио̄н̄и, му̀ницио̄н̄и, ну̀ирицио̄н̄и, ко̀рейџицио̄н̄и, инвџицио̄н̄и, инџиуцио̄н̄и, а̀кцио̄н̄и, рѐдакцио̄н̄и, рѐакцио̄н̄и, а̀џракцио̄н̄и, ѐкџракцио̄н̄и, ф̀ракцио̄н̄и, инф̀ракцио̄н̄и, ко̀нвекцио̄н̄и, ин̀јекцио̄н̄и, ирдо̀јекцио̄н̄и, сѐлекцио̄н̄и, инсѐлекцио̄н̄и, дѝрекцио̄н̄и, ко̀рекцио̄н̄и, дѐзинсекцио̄н̄и, дѐџекцио̄н̄и, инф̀екцио̄н̄и, дѐзинфекцио̄н̄и, ко̀нфекцио̄н̄и, ма̀гнетисџрикцио̄н̄и, ф̀рикцио̄н̄и, фу̀нкцио̄н̄и, а̀укцио̄н̄и, об̀дукцио̄н̄и, рѐдукцио̄н̄и, ин̀дукцио̄н̄и, ирдо̀дукцио̄н̄и, нѐйродукцио̄н̄и, рѐйродукцио̄н̄и, ко̀йродукцио̄н̄и, ко̀нџирукцио̄н̄и, дѝџтанцио̄н̄и, ко̀нвенцио̄н̄и, инџиервенцио̄н̄и, ин̀дулгенцио̄н̄и, рѐџенцио̄н̄и, ѐмоцио̄н̄и, ирдо̀моцио̄н̄и, ко̀нџираџејџио̄н̄и, ко̀нџејџио̄н̄и, џра̀нскријџио̄н̄и, ко̀нскријџио̄н̄и, ирдо̀скријџио̄н̄и, ойџио̄н̄и, айсо̀риџио̄н̄и, ко̀рујџио̄н̄и, ка̀уџио̄н̄и, дѝџтрибуџио̄н̄и, ѐгзекуџио̄н̄и, ѐволюџио̄н̄и, до̀революџио̄н̄и, ин̀волюџио̄н̄и, рѐџиџиуџио̄н̄и, ко̀нџиџиуџио̄н̄и, ко̀чио̄н̄и.

2.1.1. Иако се завршавају на -ио̄н̄и, а и Николић 2000 их (на стр. 586–587) даје уз остале речи с тим завршетком, у наш попис нису уврштени придеви ойони, кадиони, васиони и ба̀сио̄н̄и, јер не одговарају истом моделу творбе (нису изведени од именица на -ија и немају придевски наставак -ио̄н̄и), а, наравно, ни џредјунио̄н̄и, што уопште није придев, него именица у облику множине.

2.1.2. У попис је, изузетно и само привремено, укључен придев ко̀чио̄н̄и, мада ни он не припада овом моделу творбе по наставку, а уз то није изведен ни од именичке основе страног порекла (која се добија по одбитку наставак -ија) као остали придеви на -ио̄н̄и. Разлог за укључење у попис је чињеница да се он с тим типом придева семантички подудара, па ће стога морати бити предмет посебне анализе, након чега се може и одбацити.

2.1.3. Кад се, дакле, изоставе четири придева и једна именица (наведени у т. 2.1.1.) и остави пострани, као дискутабилан, придев ко̀чио̄н̄и (т. 2.1.2.), може се констатовати да, према нашем извору (Николић 2000), у српском језику има укупно 298 придева с наставком -ио̄н̄и, изведених од именица страног порекла на -ија.

2.2. У тих 298 придева (наведених у т. 2.1.), уз само три могућа изузетка (в. даље у т. 2.3.1.), начин творбе је потпуно исти. То су изведенице од именица страног порекла на -ија (као што су: а̀бра̀џија, а̀дхџџија, ко̀хџџија и сл.), на чије се окрвене основе (по одбитку наставак -ија) додаје суфикс -ио̄н̄и: а̀бра̀џ(ија) + ио̄н̄и → а̀бра̀џио̄н̄и; а̀дхџџ(ија) + ио̄н̄и → а̀дхџџио̄н̄и; ко̀хџџ(ија) + ио̄н̄и → ко̀хџџио̄н̄и итд. Осим тога, сви они имају краткосилазни акценат на првом слогу, изузев маџио̄н̄и (с краткоузлазним) и неких сложеница, као што су: а̀ниџио̀ксидаџио̄н̄и, ѐлекџиро̀иџсиа̀лаџио̄н̄и, џермо̀џзолаџио̄н̄и, џермо̀џакумулаџио̄н̄и и а̀ниџиинф̀лаџио̄н̄и (где, супротно норми, стоји краткосилазни на средњем слогу, тачније на првом слогу друге речи у сложеници), и редовно поста акценатску дужину на два задња слога наставак. Дублетни акценти, које бележи Стевановић (1964, 591): иенџио̄н̄и, рѐдакџио̄н̄и, ойозиџио̄н̄и, о̀рганиџаџио̄н̄и, итд. у савременом су говору потпуно

ишчезли. Двојаке нагласке допушта и *Babić (1986, 387)*, али уз напомену да „*prevladava prvi naglasak (краткосилазни на првом слогу — М. Ш.), а други се осјећа као осјећајно обилжежен*“. Зато је *Николић (2000)* потпуно у праву, као и *РМС*, што бележи само акценте који у пракси апсолутно превладавају. По свему томе, дакле, придеви с наставком *-иџни* припадају истом творбеном и акценатском моделу, па чине засебну скупину наших придева, занимљивих, поред осталог, и са семантичкога становишта (о чему ће опширније бити говора у т. 2.5). Специфична је једино творба и значење придева *џказиџни*, *џвизиџни* и *џмисиџни* с обзиром на постојање именица *оказиџн*, *дивизиџн* и *комисиџн*, од којих су такође могли бити изведени, али с другим наставком. (О томе в. даље у т. 2.3.1.)

2.2.1. Кад се пажљивије погледају основе од којих су изведени придеви с наставком *-иџни*, може се запазити да се све оне завршавају на дентални сибилант *з* (*џзвоз-иџни*, *рџвиз-иџни*, *џксџанз-иџни*), с (*џмис-иџни*, *џнекс-иџни*, *џџскус-иџни*), или, најчешће, на *џ* (*џкумулаџ-иџни*, *џлминаџ-иџни*, *џрџдукџ-иџни*, *џнфлаџ-иџни*, итд.). Изузетак је опет спорни *џџчиџни*, као и *маџиџни*.

2.2.2. Овакве основе карактеристичне су за латинске именице са завршетком *-io*, *-ionis* (нпр. *adhaesio*, *adhaesionis*; *emissio*, *emissionis*; *actio*, *actionis*, у новолатинском изговору: *адхезио*, *адхезионис*; *емисио*, *емисионис*; *акцио*, *акционис*). На изворно латинско порекло именица на *-ија*, од којих су у нас изведени придеви с наставком *-иџни* упућује и *Штевановић (1964, 591)*. Узимајући у разматрање тај тип придева, он каже: „Овде ћемо споменути и придеве с наставком *-ни* (управо на *-иџни*) и основном именицом страног (лат.) порекла на *-ија*...“ *Babić (1986, 387)* још је одређенији, кад каже како „*istraživanje raspodjele pokazuje da su u pretežnoj većini pridjevi sa -iōni u osnovi imenice koje u lat. završavaju na -io, -ionis, odnosno fr. ili njem. na -ion, a samo đistan-ciōni, ěgzistenciōni i kĉegzistenciōni od imenica koje se u lat. završavaju na -ia, -iae*“. У нашем попису, међутим, према извору који смо ексцерпирали (*Николић 2000*), као ни у *РМС* и *РСАНУ*, придева *џгзисџенџиџни* и *џџгзисџенџиџни* нема, тако да би се могло рећи да је у српском језичком стандарду изузетак само придев *џџџтанџиџни*, који бележе *Николић 2000 (588)* и *РМС (I, 691)*, а према коме у латинском стоји основна именица на *-ia*, *-iae* (*distantia*, *distantiae*), у немачком *Distanz* (изг. *џисџтанџ*) и француском *distance* (изг. *џисџтанс*). А и тај се придев ретко употребљава, ако се уопште употребљава (*РМС* нпр. уз ту одредницу не даје ниједну потврду). Из тога произлази да је порекло основа придева с наставком *-иџни* јасно и, занемари ли се *џисџтанџиџни*, уз *маџиџни*, безизузетно.

2.3. *Штевановић (1964, 591)* о пореклу наставка *-иџни* не каже ништа. *Babić (1986, 387)* сматра да је „*sufiks -iōni preuzet... iz ruskoga jezika s posuđenim pridjevima na -ionu*“. Питање је, међутим, зашто се тај суфикс веже само за основе страних именица које се у латинском завршавају на *-io*, *-ionis*, а у немачком и француском на *-ion*. Ако се има у виду та чињеница, порекло наставка *-иџни* могло би се тумачи-

ти и на други начин. Он би могао бити сложен од дела основе страних именица на *-ион* и нашег наставка *-нӣ*, по моделу: *емисион* (< нем. *Emission*) + *нӣ* > *ѐмисиѡннӣ* > *ѐмисиѡнӣ* и сл., што је онда уопштено за све именице латинског порекле на *-ио*, *-ионис*, па и неке које се у латинском завршавају на *-ио*, *-ионис*, а у немачком немају наставак *-ион*, као нпр. *Aktie* (акција). Ту се убрајају и већ поменути (у т. 2.2.2.) „*distanciōnī, ěgzistenciōnī i kġegzistenciōnī* od imenica koje u latinskom завршавају на *-иа*, *-иае*“ (Babić 1986, 387), а у српском још и *мађион̄ӣ*, изведен од грчке позајмљенице *мађија* < *мађија* (изв. грч. *μαγεία*), где суфикс *-иѡнӣ* долази по аналогiji (према именицама на *-ија* у нашем језику, од којих се често изводе придеви с тим суфиксом). Али, без обзира на могућност оваквог или онаквог тумачења порекла тога суфикса, са становишта синхронije наставак за творбу овога типа придева свакако је *-иѡнӣ*, који се додаје на окрњену основу именица страног порекла на *-ија* (у далеко највећем броју према лат. *-ио*, *-ионис*, односно нем. и фр. *-ион*), и то по одбитку завршетка *-ија*, дакле: *емис(ија) + иѡнӣ* > *ѐмисиѡнӣ*.

2.3.1. Изузетак од овога правила могли би бити придеви *ѡказиѡнӣ*, *дѡвизиѡнӣ* и *кѡмисиѡнӣ* (према именицама *оказиѡн*, *дѡвизиѡн* и *комисиѡн*). Изведени директно од тих именица, одговарајући придеви имали би наставак *-нӣ*, који се додаје на неокрњену именичку основу, дакле: *оказиѡн + нӣ* > *ѡказиѡннӣ* > *ѡказиѡнӣ*; *дѡвизиѡн + нӣ* > *дѡвизиѡннӣ* > *дѡвизиѡнӣ*; *кѡмисиѡн + нӣ* > *кѡмисиѡннӣ* > *кѡмисиѡнӣ*. Напоре до с *ѡказиѡнӣ* употребљава се и придев *ѡказиѡнѡлан* (РМС IV, 89), као и уз *кѡмисиѡнӣ* — *кѡмисиѡнѡлан*, а уместо *дѡвизиѡнӣ*, према РМС (I, 672) само *дѡвизиѡнски*, мада РСАНУ (IV, 273) поред *дѡвизиѡнскӣ* бележи и *дѡвизиѡнӣ/дѡвизиѡнӣ* — „вој. који се односи на дѡвизиѡн, који припада дѡвизиѡну“, за разлику од *дѡвизиѡнскӣ*, што је, према оба поменута лексикографска извора, изведено од именице *дѡвизиѡја*. Значење придева *дѡвизиѡнӣ* још је сложеније (в. даље, у т. 2.5.3.2.1.).

2.3.2. Придев *кѡчиѡнӣ* и у овом је погледу посебан изузетак. Поред тога што има глаголску основу (па по томе творбено не припада скупини придева који су изведени од именичких основа страних позајмљеница), он би могао имати и друкчији творбени суфикс: *-нӣ*; *кѡчиѡ + нӣ* > *кѡчиѡнӣ*, по чему такође одступа од начина творбе придева који су предмет наше анализе. Стога га коначно, без обзира на сличност значења с њима, треба искључити из пописа придева с наставком *-иѡнӣ*.

2.4. Придеви с наставком *-иѡнӣ* изведени од именица страног порекла на *-ија* (које се, уз неке изузетке, у латинском завршавају на *-ио*, *-ионис*, а у немачком и француском на *-ион*) припадају српском језичком стандарду и говору, док су у хрватском језичком стандарду интервенцијом нормативиста и лектора потпуно искључени. Та лингвистичка интервенција темељи се на анализи и налазу Стјепана Бабића у књизи *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku* (Babić 1986), који каже: „Sufiks *-iōnī* preuzet je iz ruskog jezika s posuđenim pridjevima na *-ionuj*. Budući da se u našem jeziku nije ustalio, da se upotreba koleba

između njega i sufiksa *-ski* (*artikulácijski, asimilácijski, dezinfekcijski...*) koji dolaze u istom značenju, a izvedeni su po plodnijem tvorbenom sustavu, prednost treba dati njima“ (н. д., 387–388). Бабићева констатација никако се не може односити на српски језички стандард и говор, јер су се ту, насупротив хрватском, придеви с наставком *-иџнџ* усталили и чврсто се држе, а у неким су се случајевима и семантички издиференцирали с придевима на *-ски* изведеним од истих именица. Уз то, србистичка нормативистика, која више послушкује и следи праксу, није склона таквој врсти „уредовања“ и утврђивања норме, а ни српска говорна пракса не би прихватила таква праволинијска решења. Стога је потребно размотрити употребу те скупине придева и са семантичкога гледишта, посебно њихов однос према придевима на *-ски* изведеним од истих именица.

2.5. Да би се сагледала сва сложеност употребе и значења придева с наставком *-иџнџ* у српском стандардном језику, треба прво упоредити те придеве с придевима на *-ски* изведеним од истих именица, потом утврдити који се од придева с наставком *-иџнџ* употребљавају само у том облику, а који напореда с обликом на *-ски* те испитати њихове могуће, а у лингвистичкој литератури на неким примерима већ и доказане, међусобне семантичке разлике.

2.5.1. Однос заступљености придева изведених од именица страног (изворно латинског) порекла на *-иџа*, с наставцима *-иџнџ* и *-ски*, који се додају на окрњену (с наставком *-иџнџ*) и неокрњену основу тих именица (с наставком *-ски*), по моделу: *редакци(иџа) + иџнџ > рџдакциџнџ; редакциџ(а) + ски > редакциџски*, утврдићемо на основу истог извора, Николићевог *Образног речника српскога језика (Николић 2000)*. Он омогућује лако и потпуно поређење, па тако даје објективну слику стања у српском стандардном језику, иако ни он, како ћемо касније видети, није свеобухватан и без пропуста. Управо таквим поређењем утврдили смо да у српском језику уз облике с наставком *-иџнџ* напореда постоје и облици с наставком *-ски*, и то у великом броју случајева. Такви су придеви: *мађиџнџ — мађиџски, абразиџнџ — абразиџски, кохезиџнџ — кохезиџски, реџвизиџнџ — реџвизиџски, дивизиџнџ — дивизиџски, ирџвизиџнџ — ирџвизиџски, иџензиџнџ — иџензиџски, ерџозиџнџ — ерџозиџски, диверзиџнџ — диверзиџски, емисиџнџ — емисиџски, комисиџнџ — комисиџски, ирџансмисиџнџ — ирџансмисиџски, анкесиџнџ — анкесиџски, навигациџнџ — навигациџски, облигациџнџ — облигациџски, ирџигациџнџ — ирџигациџски, конјугациџнџ — конјугациџски, ликвидациџнџ — ликвидациџски, оксидациџнџ — оксидациџски, денудациџнџ — денудациџски, рекреациџнџ — рекреациџски, дегазациџнџ — дегазациџски, канализациџнџ — канализациџски, кристализациџнџ — кристализациџски, мобилизациџнџ — мобилизациџски, демобилизациџнџ — демобилизациџски, цивилизациџнџ — цивилизациџски, стџерилизациџнџ — стџерилизациџски, организациџнџ — организациџски, ионизациџнџ — ионизациџски, колонизациџнџ — колонизациџски, иџларизациџнџ — иџларизациџски, кондензациџнџ — кондензациџски, конверзациџнџ — конверзациџски, реџаиџријациџнџ — реџаиџријациџски, комуникаџнџ — комуникаџски, телеџкомуникаџнџ — телеџкомуникаџски, квалификаџнџ —*

квалификацијски, верификациони — верификацијски, нитрификациони — нитрификацијски, електрификациони — електрификацијски, фортификациони — фортификацијски, дислокациони — дислокацијски, демаркациони — демаркацијски, инсталациони — инсталацијски, асимилациони — асимилацијски, дисимилациони — дисимилацијски, десимилациони — десимилацијски, регулациони — регулацијски, триангулациони — триангулацијски, модулациони — модулацијски, артикулациони — артикулацијски, калкулациони — калкулацијски, акумулациони — акумулацијски, гранулациони — гранулацијски, рекайтиулациони — рекайтиулацијски, инфлациони — инфлацијски, антиинфлациони — антиинфлацијски, рекламациони — рекламацијски, информациони — информацијски, санациони — санацијски, асигнациони — асигнацијски, деклинациони — деклинацијски, интонациони — интонацијски, окуиациони — окуиацијски, реиарациони — реиарацијски, миграциони — миграцијски, генерациони — генерацијски, оиерациони — оиерацијски, мелиорациони — мелиорацијски, конценитрациони — конценитрацијски, касациони — касацијски, комасациони — комасацијски, вегетациони — вегетацијски, иншеритрациони — иншеритрацијски, хабилитациони — хабилитацијски, оријентациони — оријентацијски, роиациони — роиацијски, регруиациони — регруиацијски, реквизициони — реквизицијски, инквизициони — инквизицијски, йозициони — йозицијски, комйозициони — комйозицијски, ойозициони — ойозицијски, дисйозициони — дисйозицијски, мунциони — мунцијски, акциони — акцијски, редакциони — редакцијски, реакциони — реакцијски, фракциони — фракцијски, инјекциони — инјекцијски, йроекциони — йроекцијски, инсиекциони — инсиекцијски, дирекциони — дирекцијски, инфекциони — инфекцијски, дезинфекциони — дезинфекцијски, конфекциони — конфекцијски, функциони — функцијски, аукциони — аукцијски, обдукциони — обдукцијски, редукциони — редукцијски, индукциони — индукијски, констирукциони — констирукцијски, йрмоциони — йрмоцијски, конитрацейциони — конитрацейцијски, концейциони — концейцијски, ойциони — ойцијски, айсорйициони — айсорйицијски, еволуциони — еволуцијски, револуциони — револуцијски, реситиуциони — реситиуцијски. Укупно, дакле, има 111 (или 37,25%) придева који имају дублетне облике с наставцима -ски и -иони. Осталих 187 (или 62,75%), јер их је укупно 298 с таквим основама, употребљавају се, бар према нашем извору (*Николић 2000*), само у облику с наставком -иони.

2.5.1.1. Ту може бити и одступања у броју, јер неки дублетни облици нису забележени. Тако међу придевима на -иони нема нпр. уобичајеног *моитивациони*, или *стабилизациони*, (а има *антистабилизациони*!), нема *алокациони* (а има *дислокациони*!), нема *валоризациони* (а има *ревалоризациони*) и сл., док међу придевима на -ски нема облика *јонизацијски* (има само *ионизацијски*), наспрот придевима на -иони, где постоје оба та облика. Тај пропуст није, вероватно, настао у изради *Обрајног речника*, који смо узели као потпун и поуздан извор, него раније, у изради речника из којих је *Николић 2000* преузимао грађу за свој речник.

тимаацио̀ни, т̀рансформаацио̀ни, ко̀нштумаацио̀ни, ѐманаацио̀ни, а̀санаацио̀ни, ко̀нсигнаацио̀ни, ко̀нкатенаацио̀ни, ко̀мбинаацио̀ни, дѝвинаацио̀ни, ко̀ординаацио̀ни, инклинаацио̀ни, ѐлиминаацио̀ни, дѝскриминаацио̀ни, ку̀лминаацио̀ни, ма̀нџијаацио̀ни, ѐманџијаацио̀ни, на̀раацио̀ни, вѝбраацио̀ни, лѝбраацио̀ни, ка̀либраацио̀ни, инт̀еграацио̀ни, имиграацио̀ни, дѐлибераацио̀ни, ак̀целераацио̀ни, а̀гломераацио̀ни, а̀сираацио̀ни, рѐсираацио̀ни, т̀рансирраацио̀ни, инсирраацио̀ни, а̀мелиораацио̀ни, ѝерфораацио̀ни, инфилт̀раацио̀ни, дѐмонстрраацио̀ни, фр̀усирраацио̀ни, ѐксילוамаацио̀ни, г̀равитиацио̀ни, а̀гитиацио̀ни, вѝзитиацио̀ни, рѐхабилитиацио̀ни, дѐлимитиацио̀ни, рѐџитиацио̀ни, лѝџитиацио̀ни, ѐксџитиацио̀ни, ла̀ктиацио̀ни, ко̀нзултиацио̀ни, ко̀нсултацио̀ни, т̀рансислант̀иацио̀ни, а̀лимент̀иацио̀ни, фѐрмент̀иацио̀ни, фл̀оидиацио̀ни, дѐноитиацио̀ни, дѝсерџиацио̀ни, ма̀нифест̀иацио̀ни, му̀тиацио̀ни, ѝермутиацио̀ни, а̀мйутиацио̀ни, ѐвакуацио̀ни, сѝтуацио̀ни, ѝунктиауацио̀ни, дѝскреџио̀ни, ѐгзибиџио̀ни, ѐксхибиџио̀ни, ѐксидеџио̀ни, ко̀ндиџио̀ни, ѝрдо̀зиџио̀ни, ко̀алиџио̀ни, ну̀триџио̀ни, ко̀рејет̀иџио̀ни, инвест̀иџио̀ни, инт̀иуџио̀ни, а̀траџио̀ни, ѐкст̀раџио̀ни, инфраџио̀ни, ко̀нвекџио̀ни, сѐлекџио̀ни, ко̀рекџио̀ни, дѐзинсеџио̀ни, дѐџекџио̀ни, ма̀гнет̀ост̀ириџио̀ни, фр̀иџио̀ни, ѝрдо̀дукџио̀ни, нѐйродукџио̀ни, рѐйродукџио̀ни, ко̀йродукџио̀ни, дѝст̀анџио̀ни, ко̀нвенџио̀ни, инт̀ервенџио̀ни, индугенџио̀ни, рѐџенџио̀ни, ѐмоџио̀ни, т̀ранскриџио̀ни, ко̀нскриџио̀ни, ѝрдо̀скриџио̀ни, ко̀руџио̀ни, кауџио̀ни, дѝст̀ирибуџио̀ни, ѐгзекуџио̀ни, до̀револуџио̀ни, инволуџио̀ни, ко̀нст̀иџио̀ни. То је укупно 187 (или 62,75%).

2.5.2.1. Иако немају дублета с наставком *-ски*, уз неке од ових придева употребљавају се, напоредо, каткад и чешће или искључиво, дублетни облици изведени од истих именица, само с другим наставцима. Тако и *РМС (I, 693)* и *РСАНУ (IV, 355)* према *дифу̀зија* имају само придев *дифузан*, а према *нара̀џија* само *нара̀џиван (РМС III, 609; РСАНУ, XIV, 336)*, док придеви *дифу̀зио̀ни* и *нара̀џио̀ни* уопште нису забележени. Насупрот томе, према *консултѝџија* стоје два облика придева: *консултѝџио̀ни* и *консулт̀иџивни (РМС, II, 828; РСАНУ, X, 145–146)*. Уз именицу *рѐсира̀џија*, опет, у *РМС (V, 517)* стоји само придев *рѐсираацио̀ни*, иако се у пракси јавља и *рѐсираит̀оран*, у одређеном виду *рѐсираит̀орни* (на пример: *рѐсираит̀орни органи*) (*РСАНУ* није стигао до тога слова, па се не зна да ли би ту био забележен и тај придев). Примера какви су овде наведени има још.

2.5.2.2. Каткад уз придев с наставком *-ио̀ни* постоје још два придева с другим наставцима, а од исте основе. У *РСАНУ*, на пример, наведена су три придева изведена од основе именице *ѐмоџија* : *ѐмоџиџиван (V, 205)*, *ѐмоџио̀налан* и *ѐмоџио̀ни (V, 206)*. Уз то постоји и облик *ѐмоџија̀лан*, али се он упућује на *ѐмоџио̀налан (ib.)*. Колико се ти придеви разликују у значењским нијансама, друго је питање (о томе в. у т. 2.5.3.), али они показују да се уз облике с наставком *-ио̀ни* употребљавају и други придевски облици изведени од истих именица.

2.5.2.3. Неки од придева с наставком *-ио̀ни* побројани у т. 2.5.2. веома су ретки, јер су везани за именице које означавају ретко познате појаве или ускостручне термине, као што су: *ва̀лваацио̀ни, со̀ларизацио̀ни, ква̀нџиџизацио̀ни, айроџиџиџацио̀ни, инт̀еркалаџио̀ни, сџиџит̀иџиџацио̀ни,*

кџнӣумациџнӣ, дџивинациџнӣ, либрациџнӣ, дџелибрациџнӣ, џкцелерациџнӣ, џксциџиациџнӣ, ма̄гнейџосџирициџнӣ, кџнскриџициџнӣ и сл., па се стога доимају необично.

2.5.2.4. И поред свега тога, ако се додају и придеви с наставком -иџнӣ који имају дублете на -скӣ, а уз то и они које *Николић 2000* није забележио (в. напред у т. 2.5.1.2.), може се констатовати да таквих придева у српском језику има око 300, а, вероватно, и више. То показује да се придеви с наставком -иџнӣ употребљавају у српском језику у немалом броју, а неки су од њих, уз то, и веома фреквентни, па се може рећи да и у говорној пракси и у стандарду чврсто стоје, те да због тога представљају једно од диференцијалних обележја српског језичког стандарда према хрватском, у коме су, како је већ речено, интервенцијом нормативиста и лектора такви придеви искључени из стандардне употребе.

2.5.3. На крају треба размотрити и значења придева с наставком -иџнӣ, посебно у поређњу с придевима изведеним од истих именица, али с наставком -скӣ.

2.5.3.1. Приказујући творбу придева овога творбеног типа, *Стевановић (1964, 591)* констатује да они „првенствено одређују нешто што је за појам с именом у основи: *џензиони фонд* је фонд за пензије, *оџерациона сала* је сала за операције, *верификациони одбор* — одбор за верификацију, а могу означавати и да појам који се придевом одређује припада појму (*оџозициони џосланик*), или потиче од појма што га означава основна именица: *реџарациони дуг* је дуг од репарација итд.“. *Vabić (1986, 387)* наставак -иџнӣ семантички одређује уопштено, па каже: „Значење је суфикса орџе односно“. Обе су цитиране констатације тачне. То потврђују и наши примери: (а) *комџиресиони айараш* — апарат за компресију, *кандидациона комисија* — комисија за „кандидацију“, тј. кандидовање, *редакциони одбор* — одбор за редакцију (неког текста и сл.), *акциони џрограм* — програм за акцију, *регулациони џлан* — план за регулацију, *иденџификациони докуменџи* — документ за идентификацију, *изолациони маџеријал* — материјал за изолацију; (б) *кулминациона џачка* — тачка која припада кулминацији (тачка кулминације), *деклинациони образац* — образац који припада деklinацији (образец деklinације), *асимилациони џроцес* — процес који припада асимилацији (процес асимилације); (в) *гранулациони џрагови* — трагови који потичу од гранулације, *ревизиони извешџај* — извештај који проистиче из ревизије, који је резултат ревизије, *обдукциони налаз* — налаз који произлази из обдукције, који је резултат обдукције итд. А све су то придеви којима се исказује неки однос према именици уз коју стоје (односно намене, припадања, потицања и сл.). Према односу намене који изражава, овде би се могао, али само значењски, уврстити и придев *кџчионџи*, који у синтагмама као што је *кџчионџи механизам* значи — механизам за кочење. Међутим, по основи (која је глаголска, а не именичка) и по претпостављеном начину творбе (помоћу наставка -н/-нӣ, који се додаје на придев радни м. р. јд.: *кџчио* + *ни* > *кџчионџи*), па ни по акценту, он никако не припада овој творбеној

скупини придева с наставком *-иџнџ*. Исто значење има и придев *кџчнџ*, који бележи *РСАНУ* (X, 356), јер су оба изведена од истог глагола (*кџчнџ*), али он ни формално, по завршетку, не припада скупини придева која је предмет наше анализе. Иначе су оба стандардна и могу се нормално употребљавати (*Фекејџ 2003, Б II*). То значи да се у класификацији речи по моделима не узимају у обзир само семантички, него управо творбено-семантички критеријуми, па стога са сигурношћу можемо рећи да *кџчионџ* не припада скупини придева с наставком *-иџнџ*, изведеним од именица страног порекла на *-ија* које се у латинском завршавају на *-io*, *-ionis*, а у немачком и француском на *-ion*.

2.5.3.2. Уз кратке напомене о придевима с наставком *-иџнџ*, напред већ цитиране готово у целини, *Стевановић (1964, 591)* додаје: „У вези с овим придевима потребно је истаћи да се они у овоме облику употребљавају напореда с придевима на *-скџ* у истом значењу.“

За разлику од претходне, ова констатација није сасвим тачна, бар што се тиче савременог српског језичког стандарда. Пре свега, велики број придева с наставком *-иџнџ*, чак 62,75%, како показује наша анализа (в. т. 2.5.2.), не употребљава се напореда с придевима на *-скџ*, већ само у том облику, или у облику с неким другим наставком; *-ан*, *-иван* и сл. (в. т. 2.5.2.1.). А и када се употребљавају напореда с придевима с наставком *-скџ*, или којим другим наставком, они немају увек исто значење. Показаћемо то на неколико карактеристичних примера, поредећи придеве с наставцима *-иџнџ* и *-скџ* изведене од истих именица.

2.5.3.2.1. Пошто је, попут Стевановића, констатовао да придеви с наставком *-иџнџ* и *-скџ* „dolaze u istom značenju“, *Babić (1986, 388)* допушта само један изузетак. „Jedino se“ — каже он — „*kџmisiџnџ* razlikuje se od *kџmisiџski*, ali razlika nije u razlici značenja sufiksa *-iџnџ* i *-ski*, nego u tome što se pridjev *kџmisiџnџ* upotrebljava uz imenice kao *prodaja*, *radnja*, *trgovina* i u tim vezama znači zapravo 'posrednički', tako da je prekinuta semantička veza s imenicom *kџmisiџa*.“

Тачно је да се придеви *кџмисиџнџ* и *кџмисиџскџ* семантички разликују, па се стога не може рећи: *комисиџни налаз* уместо *комисиџски налаз*, или *комисиџни исџнџ* уместо *комисиџски исџнџ* и сл., као што се не може казати ни *комисиџска џрговина* уместо *комисиџна џрговина* (или *радња*) итд. Разлог томе, међутим, није у чињеници да је ту „prekinuta semantička veza s imenicom *kџmisiџa*“, јер и једна и друга реч потичу од истог латинског глагола *committare*, што значи 'поверити', па имају и исто темељно значење. Комисиџон, наиме, суштински и јесте трговина у којој се роба за продају даје „на поверење“, без плаћања унапред, а свака је трговина иначе „посредничка“, а не само комисиџна. Разлике у значењу двају придева (на *-иџнџ* и *-скџ*) потичу, дакле, у овом случају од разлика у значењима двеју именица од којих су изведени (*кџмисиџнџ* од *комисиџнџ*, а *кџмисиџскџ* од *комисиџа*). Слично је и с придевима *дивизиџнџ* и *дивизиџскџ*. Први је изведен од именице *дивизиџнџ*, а то је „војн. јединица од две до џри батџерије (у артиџерији) или од два до џри ескадрона (у коњици)“, док је *дивизиџ-*

стиорије у којима се то обавља... 2. а. приређивање (исправљање, доштеривање) неког рукописа за штампу, редиговање; оно што је редиговано... б. издање с посебним цршама (изменама, дојунама и сл.)... 3. један од облика старословенског језика, насталих под утицајем народног језика...". И ту, дакле, постоји основа за семантичку диференцијацију изведених придева с наставцима *-иџни* и *-ски*, али то под тим одредницама није сасвим јасно речено, као у случају *акџиџни* и *акџиџски*. Ипак се, на основу датих дефиниција и примера, таква диференцијација може наслутити, па и потврдити. Придев *редакџиџски*, наиме, у *РСМ (ib.)* има овакво објашњење: „*који се односи на редакџију; који припада редакџији. — У редакџијској сали... горела је светиљка. Глос. Б.*“, док је *редакџиџни*, према истом извору (*ib.*): „*који се односи на редакџију. — Изабран је редакџиони одбор... да напише текст. Јак.*“. Према овоме може се закључити да се придев *редакџиџни* односи на друго, а придев *редакџиџски* на прво (а, вероватно, и на треће) значење именице *редакџија*. Због тога се ти придеви и употребљавају у одређеним везама, у којима се не могу међусобно замењивати. Каже се: *редакџијски састанак, редакџијска сала, редакџијске пристиорије*, а не: *редакџиони састанак, редакџиона сала, редакџионе пристиорије*. Исто тако, *редакџиони одбор*, ако му је задатак да редигује неки текст и сл., не може бити *редакџијски одбор*. У првом случају значењски акценат је на „припадању редакџији“, а у другом на самом чину редакџије, тј. редиговању као одређеној активности. По томе се разликује и *редакџијски одбор (савет)* и сл.) од *редакџионог одбора*, па се може рећи да је „*редакџијски савет* изабран *редакџиони одбор* за израду програмске оријентације листа“ и сл. Све то показује да се придеви *редакџиџни* и *редакџиџски* семантички разликују и да се та разлика јасно осећа у различитим синтагмама у којима се употребљавају.

2.5.3.2.4. И вишезначност именице *ојозиџија* омогућује семантичко диференцирање од ње изведених придева с наставцима *-иџни* и *-ски*. Довољно је навести само два (од четири) значења те именице која даје *РСМ (IV, 157)*: „1. *сујројност; приошљивљење; оштор... 2. група, стиранка која испуња приошљив владине приошљике или приошљив мишљења већине...“*. Следећи образац потврђен у претходним примерима, може се рећи да је придев *ојозиџиџни* у вези с првим, а *ојозиџијски* у вези с другим значењем именице *ојозиџија*. По томе се, онда, разликују *ојозиџионо деловање* и *ојозиџијско деловање*, тј. деловање опозиције као политичке формације. У првом случају ради се о одредби по карактеру акције, а у другом по карактеру организације.

2.5.3.3. Сви ови примери показују да *Стевановић (1964, 591)* није у праву кад констатује да се придеви с наставком *-иџни* „употребљавају напредо с придевима на *-ски* у истом значењу“, као што није у праву ни *Vabić (1986, 388)*, кад као једини изузетак у том смислу узима *комисиџни* и *комисијски*, о чему смо већ говорили (у т. 2.5.3.2.1.). Насупрот томе, стање у савременом српском стандардном језику и говорној пракси показује: 1) да је двојство облика придева с наставцима *-иџни* и *-ски* и њихова напредна употреба у истом значењу ретка појава, јер се у паровима које наводи *Николић (2000)* најче-

шће употребљава само облик на *-иџнѝ*, или, ређе, превладава облик с неким другим наставком (*ѡбразиѡвнѝ* уместо *ѡбразиџнѝ*, *ѡмоциѡналнѝ* уместо *ѡмоциџнѝ* и сл.), а код оних који се напоредо употребљавају осећа се тежња да се семантички издиференцирају, како показују анализирани примери (у тачкама 2.5.3.2.1. до 2.5.3.2.4.). Било би пожељно и корисно да се изнесене тврдње провере и овере на репрезентативном корпусу текстова из свих стилова српског стандардног језика. У том погледу овај се рад може схватити и као изазов, позив или подстрек за даља и још шира истраживања.

3. На крају, у закључку наше расправе (под 1. и 2), може се констатовати следеће:

3.1. Језички стручњаци, посебно нормативисти, нису досад посвећивали довољно пажње творби и значењу придева с наставком *-иџнѝ*. Ти се придеви помињу, узгредно и парцијално, тек у оквиру ширих тема о творби речи (*Стѡевановић 1964* и *Вабѝћ 1986*) тако да нема ниједне студије, па чак ни чланка, о тој скупини речи јединственог и кохерентног модела творбе. Њихова честа употреба и одступања у пракси од напомена поменутих истраживача о њиховој творби, акценту и значењу захтевали су, међутим, да се посебно анализирају у оквиру ове теме.

3.2. Придеви с наставком *-иџнѝ* употребљавају се данас углавном у српском (стандардном) језику, док су у хрватском, организованим настојањем нормативиста и лектора, готово потпуно потиснути из употребе и замењени дублетним облицима с наставком *-скѝ* (изведеним од истих именица). По томе се употреба тих придевских дублета може сматрати једином од диференцијалних обележја српскога и хрватскога језичког стандарда. Тако према облицима: *ѡртикулатиџнѝ*, *ѡсимилатиџнѝ*, *дѡзинфекциџнѝ*, *ѡсанациџнѝ* и сл. у српском језичком стандарду, у хрватском стоје облици на *-скѝ*: *ѡртикулатиѝјскѝ*, *ѡсимилатиѝјскѝ*, *дѡинфекѝјскѝ*, *ѡсанациѝјскѝ* итд.

3.3. У српском стандардном језику има око 300 придева с наставком *-иџнѝ*. Нешто мање од две трећине (или тачно 62,75%) таквих придева нема двојних облика с наставком *-скѝ*, док се нешто више од трећине (37,25%) јавља напоредо и с тим наставком. Тај се закључак намеће на основу постојећих одредница у речницима, посебно Николићевом *Обрајном речнику српскога језика* (*Николић 2000*), који је служио као основни извор грађе за ову тему. О стању у пракси тешко је са сигурношћу говорити, јер она није истражена, па се одређени закључци у том погледу могу изводити тек на основу властитог „језичког осећања“ и властитих (парцијалних) увида и процена.

3.4. Придеви с наставком *-иџнѝ* творбено су хомогена и стабилна скупина речи, које су изведене по истом творбеном моделу. Само с неколико изузетака, сви су ти придеви изведени од именица страног порекла на *-ија*, које се у латинском завршавају на *-io*, *-ionis*, а у немачком и француском на *-iон*. У српском језику изузетак је, уз *мађиѡнѝ*, само придев *дѡистиѡнѝ*, изведен такође од именице страног порекла на *-ија*, али која се у латинском не завршава на *-io*, *-ionis*, већ

на *-ia*, *-iae* (*distantia*, *distantiae*), а у немачком и француском на *-ion* (у немачком је *Distanz*, а у француском *distance*). Остала два изузетка: *ѣгзистѣнциѡнѣ* и *кѡѣгзистѣнциѡнѣ*, која наводи *Babić* (1986, 387), нису регистрована у нашој грађи, мада није искључено да и они у српској говорној пракси постоје.

3.5. Скупина придева с наставком *-иѡнѣ* и акценатски је потпуно уједначена: сви они, за разлику од придева с наставком *-нѣ* који чувају акценат именице од које су изведени, имају краткосилазни акценат на првом слогу и поста акценатске дужине на два задња слога наставка, на пример: *ѡѣрациѡнѣ*. Мада *Стевановић* (1964, 591) допушта и акценатске дублете с краткоузлазним акцентом на слогу испред наставка: *ѡѣрациѡнѣ*, у пракси су превладали само они први нагласци, па их тако (без дублета) бележе и *Николић* (2000) и *РМС*.

3.6. Семантички су придеви с наставком *-иѡнѣ* такође карактеристични, јер сви имају односно значење. И у том су погледу они, дакле, хомогена и стабилна скупина лексема.

3.7. Иако су регистровани двојни облици с наставцима *-иѡнѣ* и *-ски*, они се ретко кад у српском језику употребљавају напоредо и у истом значењу, како претпостављају *Стевановић* (1964, 591) и *Babić* (1986, 388). То је, можда, важило за српскохрватску ситуацију, али данас је употреба придева с једним или другим наставком строго национално поларизирана (*-иѡнѣ* у српском према *-ски* у хрватском), а у савременом српском језику и тамо где су регистроване дублете с наставком *-ски* употребљавају се само облици с наставком на *-иѡнѣ*, или с којим другим наставком (*-ан*, *-ован* и сл.).

3.8. У случајевим где у српском језичком стандарду постоји стварни дублетизам облика с наставцима *-иони* и *-ски*, осећа се тежња да се они семантички диференцирају, као у примерима: *ѡкциѡнѣ* : *ѡкцијски*, *редѡкциѡнѣ* : *редѡкцијски*, *ѡѡзициѡнѣ* : *ѡѡзицијски* и сл.).

3.9. У проучавању придева са наставком *-иѡнѣ* велику тешкоћу представља недостатак претходних систематских истраживања творбе, значења и употребе тих придева у српској стандарднојезичкој пракси. Стога су се наша анализа и изнесени закључци могли темељити само на грађи црпеној из лексикографских извора и на ограниченим властитим увидима. Због свега тога намеће се и потреба даљих и ширих истраживања, која ће, надамо се, потврдити налазе до којих смо дошли у оквиру ове, још увек ограничене анализе.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Babić 1986: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku — Nacrt za gramatiku*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti / Globus, 1986, str. 551.
- Gortan 1955: Veljko Gortan, *O tvorbi pridjeva od imenica na -ija*, Jezik, Zagreb, godište III, 1955, str. 110–113.
- Николић 2000: Мирослав Николић, *Обраћни речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, Палчић (извршни издавач), 2000, стр. XIV + 1394.

Стевановић 1964: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грамађички системи и књижевнoјезичка норма) Увод, Фонетика, Морфологија*, Београд: Научна књига, 1964, стр. 692.

Фекете 2003: Егон Фекете, *Три (не)разложна ишћања*, Политика, 22. март 2003, Б II (рубрика Слово о језику).

S u m m a r y

Milan Šipka

ADJECTIVES ENDING IN *-IŌNĪ*

The author elaborates on word formation and meaning of the adjectives ending in *-iōnī* derived from foreign nouns ending in *-ija* (e.g. *àkcija* — *àkciōnī* 'action', *opozicija* — *òpoziciōnī* 'opposition', which in Latin end in *-io*, *-ionis*: *actio*, *actionis*; *oppositio*, *oppositiois*). The analysis of nearly 300 such adjectives demonstrates that: 1) These adjectives are used in (standard) Serbian, in contrast to Croatian, where they are fully eliminated by being replaced by normative linguists and language editors with the alternative forms ending in *-skī* (*àkcijskī*, *opozicijskī*); 2) The Serbian standard most frequently uses the forms with the ending *-iōnī*, and only seldom the forms with the ending *-skī*; 3) Dual endings, i.e. *-iōnī/-skī* tend to differentiate semantically (*àkciōnī* : *àkcijskī* 'action', *rèdaciōnī* : *redàkcijskī* 'editorial').

БОРЂЕ ОТАШЕВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ПРИДЕВИ И ПРИЛОЗИ С ПРЕФИКСОМ БЕЗ-

У раду се говори о пореклу овог префикса, заступљености придева и прилога с овим префиксом у постојећим речницима, значењима које ове речи имају, продуктивности и фреквентности придева и прилога с овим префиксом у савременом стандардном српском језику, те месту овог префикса међу другим префиксима с негативним значењем.

1. Префикс *без-* (аломорфи¹ — *беза-*: безазлен, безазлено *бес-*: бескрван, бесплатан, беспримеран; *беш-*: бешчулан, бешчувствен, бешчедан; *бе-*: безакон, безазоран, бесвесно²) словенског је порекла. Потиче од истозвучног предлога *без*. Богдан Дабић сматра да је префикс *без-* преводни калк са грчког језика „где он гласи А- или АН“³. Префикс *без-* је био добро заступљен већ у старословенском језику, што се може приписати утицају грчког језика и постојању већег броја калкова књишког порекла⁴.

2. У Вуковом Рјечнику је забележено више од двадесет придева са префиксом *без-*. У Броз–Ивековићевом речнику се налази преко педесет придева и само два прилога са овим префиксом.

У РМС је наведено око 340 придева и прилога са овим префиксом. Уз многе од ових речи налазе се различите ознаке. Најчешће ознаке су: *црквенословенски*⁵ (бесамртан, бесловесан, беспределан), *руски* (безљудан, беславан, беспартијан), *црквенословенски руски* (бесилан), *индивидуално* (безнагласан, бескњижно, бесповодан, бесрчан, бешчелустан), *јеснички* (бескрун), *кованица* (бестечан, бесврхни), *за-*

¹ „Уједно је и префикс с највише аломорфа, јер поред основног има још четири облика“ (ц. Клајн 2002:324).

² уп. РСАНУ, РМС, Бабић 1986:33.

³ в. Дабић 1984:193.

⁴ в. Дабић 1984:193.

⁵ Богдан Дабић наводи да је тенденција ка стварању речи са префиксом *без-*, у старословенском језику калкирањем грчких речн са префиксом *а-*, директно прешла у руски језик. Утицај руске редакције црквенословенског језика у изградњи руског књижевног језика је огроман. Употреба у српскохрватском језику је сужена јер, по мишљењу Богдана Дабића, српскохрватски књижевни језик нема право континуитета. Код Срба је нагло прекинут Вуковом реформом, а код Хрвата „континуитет је прекидан риторичкијално“ (Дабић 1984:193). В. и Виноградова 1967.

бездушничкѝ прил. *као бездушник*. — Поступио је бездушнички према тој сиротој жени (Ред.) (РСАНУ: I, 402)

4. Придевске сложенице с префиксом *без-* означавају да је „неко или нешто без онога што значи основна реч сложенице“⁷, означавају особину „која се састоји у немању онога што се казује простим придевом“⁸.

бѣзврѣдан¹ и **бѣзвредан** ј. **бѣзвриједан** и **бѣзвредан**, -дна, -дно *који је без вредности, важности, некорисѝан, неупољребљив, неважан*; исп. безвредностан. — Кад би физичка немоћ обладала којим народом, онда би он ... постао безвредна чињеница у колу других народа (Јед. 1873, 129). Појединци [су] били изложени најгорим шиканама, нарочито онда, ако би се нашао какав, ма колико стар и безвредан ... комад оружја (Ћор. В. 2, 106) (...) (РСАНУ: I, 394)

бѣзнос, -а, -о *који је без носа*; исп. безносан. — Однекле су пузили подерани просјаци, падавичари, до појаса голи, безноси (Крањч. Стј. 1, 238). Прохор испи, гледајући попреко у безносог деда (Моск. 3, 439). (РСАНУ: I, 413)

безолован, -вна, -вно *који не садржи олова (о бензину)*. — У сваком тренутку Рафинерија има 300 до 400 тона безоловног бензина на лагеру. *Пл.* (Клајн 1992:33)

бѣскнчмен, -а, -о 1. *који је без кичме, који нема кичме*. — Међ бескичменим животињама највише ћемо дружевности и узајамности наћи у класи зглавкара (...). (РСАНУ: I, 486)

Код придева и прилога са префиксом *без-*, за разлику од ових речи са префиксом *не-*, привативно значење је доминантно. Разлику у значењу између префикса *не-* и *без-* можемо видети ако упоредимо парове придева са формално подударном мотивишућом основом, који се разликују само по присуству префикса *без-* или *не-*: *безизражајан* — *неизражајан*, *безосјећајан* — *неосјећајан*, *бездвојбен* — *недвојбен*, *безважан* — *неважан*, *безлицемерно* — *нелицемерно*, *безморалан* — *неморалан*⁹, *безојречан* — *неојречан*, *безограничен* — *неограничен*, *безоснован* — *неоснован*, *безојйоран* — *неојйоран*, *беславно* — *неславно*, *бесјокрејѝан* — *нејокрејѝан*, *бесређан* — *несређан* итд. Дана Бошков истиче да се префикс *без-* разликује од префикса *не-* „у томе што посебно наглашава одсуство једне особине или својства које се очекује у датом контексту, без обзира на то да ли је то својство позитивно или негативно. Префикс *не-*, уколико га може заменити, поново је неутрал-

⁷ ц. РСАНУ: I, 382.

⁸ ц. Стевановић 1975:427.

⁹ У РСАНУ се значење ове речи не наводи већ се упућује на одредницу придева *аморалан*, а не *неморалан*, што показује да су и састављачи овог речника водили рачуна о разликама у значењу придева са префиксима *без-* и *не-*.

нији: он просто означава непостојање неке особине или својства без потенцирања да ли је то било очекивано или не¹⁰. Интуитивно је јасно да је одрицање код придева са префиксом *без-* „јаче“ него код одговарајућих придева са префиксом *не-*. Спољашња подударност њихових мотивишућих основа крије суштинске разлике међу њима.

осећај → без осећаја → безосећајан

осећај → осећајан → неосећајан

морал → без морала → безморалан

морал → моралан → неморалан

Ова разлика у творбеним моделима праћена је и семантичким разликама разматраних придева. У речима са префиксом *без-* негација има облик *нема уойише X* (безосећајан — који је сасвим без осећаја), док се код корелативних придева с префиксом *не-* негира значење придева које у себи садржи елемент „много“¹¹ (*неосећајан* — који није „много“ осећајан)¹².

Значење префикса *без-*, као и тесну везу између семантике префикса и суфикса¹³, илуструје придев *бездлакав* („Кожа му некако мртвачка и бездлакава“¹⁴) који Стјепан Бабић наводи као пример индивидуалне творбе. „Ново је у тој творби то што је узет придјев са суфиксом који значи присутност неке особине (опскрбљеност), а префикс који означава одсутност особине. А придјеви с префиксом *без-* тако се не творе, него се узима нулти суфикс (*бездлак*) или суфикс *-(a)n* (*бездлачан*)“¹⁵. Са префиксом *не-* овај придев (*длакав*), као и слични, могу да се комбинују. Недлакав човек има длака, али их је мало, док бездлак човек уопште нема длака. Придев са префиксом *без-* можемо заменити придевом антонимичним значењу корена, док код истокорених придева са префиксом *не-* то није могуће.

бездлак = ћосав

недлакав ≠ ћосав

Инкомпатибилност афикса *без-* и *-ам* налазимо и у придеву *безубат*, забележеном у РСАНУ.

безубат, -а, -о иидив. в. *безуб*. — А и гривна бисера њежнога [зуби] | Изагњије ... | Пак утоне рило безубато (Љуб., Вила 1868, 248). (РСАНУ: I, 421)

¹⁰ ц. Бошков 1981:67.

¹¹ „осећајан (...) а. који је способан да осећа, који много, снажно осећа; фин, осећљив. — [Он] је нежан, мио, осећајан. Дав. б. који изражава осећаје, осећања, њун осећаја. — Њезине су теме биле ... осећајни описи природе. Пов. I. (РМС:IV, 205)

¹² уп. Косек и Костјук 1982:56.

¹³ На случајеве семантичке корелације „префикс — суфикс“, када је одрична функција префикса директније везана са значењем суфикса него са семантиком самог корена, указивао је К. Цимер, наводећи као пример енглеске афиксе *in-* и *-able* (Цимер 1964:38).

¹⁴ Бабић 1986:38.

¹⁵ ц. Бабић 1986:38.

Све ово важи само у случајевима када префикс *без-* задржава своје основно значење и не односи се на парове придева који не садрже исте семантичке компоненте (*брижан — безбрижан — небрижан; вољан — безвољан — невољан*)¹⁶.

Код малобројних придева са префиксом *без-* јавља се и значење антонимичности, а не привативности. Код ових придева префикс *без-* „губи директну предлошку функцију (не значи просто одсуство особине о којој је реч), добија апсолутније негативно значење и приближава се категорији правих придевских префикса“¹⁷. Ово значење имају придеви *бесадржајан, бескарактеран, безосећајан* и сл.¹⁸.

5. По продуктивности у савременом језику префикс *без-* далеко заостаје за префиксом *не-*. Највећи број незабележених придева је са суфиксима *-ан/-ни* и *-ски*: *безвековни, безобалан, безнојни, безросан, бесјејелан, бескомилексан, безлојайичан, бесјорозан, бесфилтарни; безајомски, безаћански, безгојовински, безинфлацијски, безисјоријски, бесвојински, бесјасошки, бесјокрајински, бесхонорарски* итд.¹⁹.

Прилози су ретки: *безлико, безмрљно, безосјайно, безрезервно, бесјољно, бесјроблематично, бесјежински, бешавно*. Многе од ових речи су индивидуалне творевине.

У *Речнику нових речи* И. Клајна забележена су четири придева и један прилог: *безолован, безризичан, безризично, бесконјактни* и *бесконфликтни*.

6. Иако је у главним описним речницима српског језика забележен велики број придева и прилога са префиксом *без-*, у савременом језику само четрдесетак придева и прилога има приметнију фреквентност (*безбројан, безвредан, безнадежан, безнадежно, безначајан, безобзиран, безобзирно, безојасан, безусјешан, безусјешно, бескомпромисан, бескомпромисно, бесконачан, бесконачно, бескрајан, бесмислен, бесмрћан, беслајан, беслајно, бесјрекоран, бесјрекорно...*).

7. Код придева са префиксом *-ан/-ни* приметна је тенденција ка уопштавању акцента на префиксу, краткосилазног или краткоузлазног: *бѣзојасан, бѣзвучан, бѣзврѣдан, бѣзбројан, бѣскрујулѣзан, бѣзусјешан, бѣзусјешан, бѣзусјешан, бѣскамајан, бѣскарактеран, бѣскомпромисан, бѣскорисан, бѣскрајан, бѣслајан, бѣсмрћан, бѣскласан, бѣскишан, бѣслодан, бѣснојребан, бѣздушан, бѣзлѣбан, бѣзмесан, бѣзгрешан* итд.

Многи придеви су у РСАНУ и РМС наведени и са краткосилазним и са краткоузлазним акцентом на префиксу: *безбројан, безваздушан, безбојан, безвољан, безвредан, безмојоран, безнадан, безобличан, безодговоран, безоружан, безуздан, безуморан* итд.

¹⁶ в. Бошков 1981:67.

¹⁷ ц. Стијовић 1983:117.

¹⁸ в. Стијовић 1983:117.

¹⁹ в. Оташевић 1999.

У РСАНУ су забележени и акценатски триплети: *бѣскористѣан* — *бѣскористѣан* — *бѣскòристѣан*²⁰.

Неколико придева, у РСАНУ наведених само са краткоузлазним акцентом на префиксу, у савременом стандардном језику употребљава се и са краткосилазним акцентом на префиксу *без-*: *безбрижан*, *безболан*, *безинтересанѣан*, *безмеран*.

Неки придеви су у РСАНУ и РМС дати са краткосилазним акцентом на префиксу и краткоузлазним акцентом на основи: *бѣзграничан* — *безгрàничан*, *бѣзизглѣдан* — *безìзгледан*, *бѣзизлазан* — *безìзлазан*, *бѣзмòралан* — *безмòралан*, *бѣзусѣѣшан* — *безусѣѣшан*, *бѣсконачан* — *бескòначан* итд.

Придеви са акцентом само на основи су ређи: *бездòхòван*, *безòдгодан*, *безìсходан*, *безнàчелан*, *безнòвчан*, *безòбразан*, *безòдгодан*, *безрàзличан*, *безрàсудан* итд.

Неколико придева је наведено са краткоузлазним и дугоузлазним акцентом на основи: *безнàгласан* — *безнàгласан*, *безнàдеж(д)ан* — *безнàдеж(д)ан*.

Бесуфиксни придеви, нарочито они који означавају недостатак неког дела тела, најчешће имају краткоузлазни акценат на префиксу: *бѣзрей*, *бѣзрог*, *бѣзрук*, *бѣзуб*, *бѣзув/бѣзух*, *бѣзок*, *бѣзнос*, *бѣзног*, *бѣзгрив*, *бѣзбрад*, *бѣзбрк*, *бѣзглав*, *бѣздлак* итд.

И придеви са суфиксима *-ен*, *-(ов)иѣ* и *-ив/-љив*²¹ најчешће имају краткоузлазни акценат: *безискусѣвен*²², *бесмислен*, *бѣзмислен*, *безвремен*, *бездвојбен*, *безвѣѣрен*, *безазлен*, *бѣскичмен*, *бѣсемен*, *бѣсиослен*.

Наведени примери показују да придеви са суфиксом *-ан* имају веома „нестабилан“ акценат иако је приметна тежња ка уопштавању акцента на префиксу. То потврђују веома бројни акценатски дублети, па чак и триплети. Мада је у РСАНУ и РМС код већине акценатских дублета краткоузлазни акценат на префиксу наведен као основни, а краткосилазни у загради или на другом месту, у говору становника Београда краткосилазни акценат на првом слогу све више потискује краткоузлазни. Код придева са осталим суфиксима најчешћи је краткоузлазни акценат.

Прилози најчешће имају исти акценат као и одговарајући придеви: *безазлен* — *безазлено*, *безбедан* — *безбедно*, *бѣзбòјан* (*бѣзбòјан*) — *бѣзбòјно* (*бѣзбòјно*), *бѣзбòлан* — *бѣзбòлно*²³, *безрàзложан* — *безрàзложно* итд.

²⁰ Овај акценат у Београду је веома редак.

²¹ У РСАНУ су забележена само три придева с овим префиксом (варијанте са *-ив* и *-љив* су бројане као један придев).

²² Поред краткоузлазног акцента у РСАНУ је овај придев наведен и са дугоузлазним акцентом (*безискусѣвен*). Овај акценат данас је врло необичан.

²³ Ове речи се данас користе и са краткосилазним акцентом.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 1986: Babić, Stjepan: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*. Zagreb, 1986.
- Бошков 1981: Бошков, Дана: Придевска негација префиксима (*не-, а-, без-*). *Наш језик н.с.*, XXV, 1–2 (1981), 63–67.
- Виноградова 1967: Виноградова, В. Н.: *Имена с отрицательными приставками в древнорусском языке XI–XIV вв.* АКД, 1967, Москва.
- Дабић 1984: Дабић, Богдан: Привативни префикси *не-* и *без-* у словенским језицима. *Књижевни језик*, XII, 4 (1984), 191–198.
- Клајн 2002: Клајн, Иван: *Творба речи у савременом српском језику. Први део, Слагање и префиксација*. Завод за уџбенике и наставна средства — Институт за српски језик САНУ — Матица српска, Београд — Нови Сад, 2002.
- Косек и Костјук 1982: Косек, Н. В., Костјук, В. Н.: Сильное и слабое отрицание в русском языке. — у: *Проблемы структурной лингвистики 1980*. 1982, Москва, 50–62.
- Стевановић 1975: Стевановић, М.: *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевноејезичка норма) I*. 1975, Београд.
- СТИЈОВИЋ 1983: Стијовић, Рада: Префиксација придева у српскохрватском књижевном језику. *Зборник за филологију и лингвистику* XXVI (1983), 99–130.
- Цимер 1964: Zimmer, K. E.: Affixal negation in English and other languages (an investigation of restricted productivity). — *Suppl. to Word*, v. 20, № 2, 1964.

РЕЧНИЦИ

- Клајн 1992: Клајн, Иван: *Речник нових речи*. Нови Сад, 1992.
- Оташевић 1999: Оташевић, Ђорђе: *Речник нових и незабележених речи*. Енигматски савез Србије, Београд, 1999.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика, I–VI*. Нови Сад, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–XVI*. Београд, 1959–.
- Шипка 2000: Šipka, Danko: *Serbo-croatian–English Colloquial Dictionary: An Exercise in Cross-Cultural Linguistics*. Dunwoody Press, Springfield, 2000.

Р е з ю м е

Джордџе Оташевић

ИМЯ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ И НАРЕЧИЯ С ПРИСТАВКОЙ БЕЗ-

Приставка *без-* (алломорфы *беза-, беш-, бес-, бе-*) словянскогo проишхожденија.

В Словаре Матице сербској находится около 340 прилагательных и наречий с этой приставкой, а в Словаре Сербској академии наук и искусств около 650. У большинства имён прилагательных (около 370) суффикс *-ан/-ни*. Их словообразовательная структура обычно: *без + имя существительное в род. пад. + -ан/-ни*: (*бездоман, бездрван*). Иногда к прилагательным с суффиксом *-ан/-ни* добавляется приставка *без-* (*безимућан, безизражајан*). У около тридцати прилагательных нет суффикса. С суффиксом *-ски* — около двадцати прилагательных, с суффиксом *-ен* — восемнадцать. Остальные суффиксы редки. У большинства наречий окончание *-о*. Наречия с суффиксом *-ски* редки.

Прилагательные с приставкой *без-* означают что у кого-то или чего-то нет того что означает главное слово. У прилагательных и наречий с пристав-

---

кой *без-*, в отличие от этих слов с приставкой *не-*, привативное значение преобладающее.

В современном сербском языке продуктивность приставки *без-* гораздо меньше чем приставки *не-*. Хотя в основных толковых словарях сербского языка зарегистрировано большое количество прилагательных и наречий с приставкой *без-*, в современном языке только у около сорока прилагательных и наречий значительная частотность (*безбројан, безвредан, безнадежан, безнадешно, безначајан, безобзиран, безобзирно, безопасан, безуспешан, безуспешно, бескомпромисан, бескомпромисно, бесконачан, бесконачно, бескрајан, бесмислен, бесмртан, бесплатан, бесплатно, беспрекоран, беспрекорно...*).

САЊА ЂУРОВИЋ
(Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац)

НАЗИВИ ЗА ЖИВОТИЊЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ С ОБЗИРОМ НА ЊИХОВ РОД

У раду се анализирају начини исказивања рода код именица које означавају називе за животиње. Грађи се приступа са лексиколошког и граматичког аспекта.

0. Категорија рода код именица често је била тема стручних радова.¹ У тим радовима постоје само краћи коментари у вези са исказивањем рода код животиња и дате су само неке основне и опште карактеристике, а није било детаљније анализе.

Када се анализирају називи за животиње, примећује се да се у неким случајевима они јављају у пару (нпр. *лав* — *лавица*), а у неким се једном речју именује одређена животиња без обзира на њен пол (нпр. *јазавац*).

Циљ овог рада је да се укаже на постојање односно непостојање посебних назива за мужјака и женку неке животиње, односно за животињу мушког и женског пола, и да се утврди евентуални систем у томе, тј. код којих се животиња прави језичка дистинкција по полу и којим морфолошко-творбеним средствима, а код којих не, као и да покуша да одговори на питање зашто се код једних животиња та дистинкција прави, а зашто се код других не прави.

Поред тога, циљеви рада су да се утврде модели исказивања рода код животиња, да се уочи који се граматички род чешће јавља као основни назив врсте, постоје ли неке правилности у појављивању облика за дати род или врсту и да ли се издвајају продуктивни суфикси, попут моционих суфикса који се јављају за означавање рода људских бића; да ли припадност неком ужем лексичком гнезду (типа домаће животиње, дивље животиње и сл.) има значаја на постојање односно непостојање посебних лексема за мушки и за женски род.

У раду ће се посматрати само мушки и женски род у складу са природним родом. При разматрању назива за животиње узећемо у обзир, с једне стране, лексиколошки, а с друге граматички критеријум.

¹ Неки радови су наведени у списку литературе.

I. ЛЕКСИКОЛОШКИ КРИТЕРИЈУМ

Груписање животиња према:

1. Економском значају за човека

Ову групу чине домаће животиње² које човек гаји за своје потребе. Све домаће животиње подељене су на подгрупе због детаљније анализе по врстама, а у циљу уочавања граматичких правилности, уколико их има, у облицима и за мушки и за женски род.

- 1.1. Крупне и њима сличне домаће животиње — говече (во, бик, јунац, крава, јуница), коњ (коњ, ждребац, пастув, кобила, ждребица), магарац³ (магарац, магарица), свиња (вепар, нераст, крмак, прасац, назимак, свиња, крмача, прасица, назимица), овца (ован, двизац, овца, двиска), коза (јарац, коза), домаћи зец (зец, зечица)

Уочава се да поједине врсте имају више различитих лексема за мушки односно женски род, попут *во*, *бик*, *јунац* односно *крава*, *јуница* или *вейар*, *нераст*, *крмак*, *назимак* или *свиња*, *крмача*, *прасица*. Претпоставља се да је разлог постојања више назива за оба рода појединачно потреба човека да разликује и функционално одреди животиње иако су исте врсте и истог рода.

То значи да свака лексема има посебан семантички садржај, и поред, значења мужјак или женка, има и додатно, специфичније значење које се тиче функције коју та животиња има или неких других битних карактеристика. Тако *бик*, *нераст* и *иастив* служе за приплод, *во* је уштројен и служи за вучу, *вейар* је такође уштројен и гаји се због меса, *јунац* и *јуница* су по узрасту млади код говеда, млади код коња су *ждребац* и *ждребица*, као и *назимак* и *назимица*, млади код свиња и сл.

Код домаћих животиња ове групе општи назив врсте је важан и подразумева и мушки и женски род без обзира на то ком роду општи назив припада, али су подлексеми (специфични називи) сваке врсте од изразитог значаја за човека и то оправдава и њихово постојање.

У зависности од средине у којој живе говорници српског језика, градска или сеоска, зависи и фреквенција употребе назива за ове животиње. У граду су обичнији само општи називи врсте, а у селу сви побројани облици.

² У неким крајевима домаће животиње зову *благо*, управо због економског значаја за човека.

³ Спада у домаће животиње, чешће се среће у брдско-планинским крајевима (али га има и у Шумадији) где се користи за вучу, и полне разлике су видљиве па, претпоставља се, отуда посебни називи за оба пола. Као чест јунак прича о животињама, магарац је близак говорнику српског језика и у прилог томе сведоче и развијена фигуративна значења и изрази с овом лексемом, пре свега у значењу тврдоглавости.

- 1.2. Пернате животиње (живина) — кокошка (певац, петао, кокош, кокошка, квочка), патка (патак, патка, шотка), гуска (гусан, гуска), ћурка (ћуран, ћурка, тука), мисирка (мисирка, мисиран)

Пернате домаће животиње су издвојене у посебну групу јер спадају у ред птица (за које ћемо видети да, већином, не разликују род, односно постоји само једна лексема као ознака за оба пола), али постоје два разлога: спољашњи изглед и економски разлози због којих постоје посебне лексеме за женски и за мушки род. Тако, *йевац* има кресту, крупнији је, кукуриче, *ћуран* има специфичан изглед у односу на *ћурку* и *шепури се*, *мисирка* и *мисиран* се различито оглашавају и сл. Због економског значаја за човека (носе јаја, месо) развијени су и специфични називи у зависности од функције, попут назива код крупних домаћих животиња, али број назива је мањи. Тако поред основних лексема за оба рода имамо и специфичне лексеме типа *квочка* — кокошка која лежи на јајима, *носиље* — оне које носе јаја и сл. Управо, због веће важности женки за човека, јер носе јаја, и општи назив врсте свих ових пернатих домаћих животиња је женског рода.

- 1.3. Кућни љубимци⁴ — пас⁵ (пас, кер, кучка, керуша, куја), мачка⁶ (мачор, мачак, мачка)

Кућни љубимци, углавном, немају економски значај за човека, али пошто живе уз људе, посебно су издвојени уз остале домаће животиње. Пси су често чувари кућа, пастирски помоћници и др., а мачке лове мишеве и тако спречавају штету коју они наносе у домаћинству. Већина људи их чува из љубави према животињама, али ако се ради о одгајивачима расних паса и мачака тада је и економски значај евидентан.

- 1.4. Посебна група — пчела (матица, радилица, трут)

Пчеле спадају у инсекте, у опнокрилице, али су често присутне у домаћинствима и то је разлог што су издвојене као посебна група уз домаће животиње. Битно је и то што пчеле имају економски значај за човека јер производе мед. Блискост с човеком резултирала је и специфичним називима за ове инсекте који немају оком лако видљиве полне разлике, али због својих функција издвојена је *майица* — пчела која

⁴ Данас су многе животиње, поред горе поменутих, кућни љубимци, као што су: папагај, хрчак, морско прасе, акваријумске рибице, корњаче па чак и змије, игуане и сл. Ипак, задржали смо се само на најчешћим и најкарактеристичнијим врстама.

⁵ Пас као општи назив врсте, а поједине расе као што су: вучјак, зечар, јазавичар, пгичар, бернандинац, теријер, бретонац, шарпланинац, пудла, пекинезер, булдог, сетер, хрт, чивава, леси, ретривер, малтезер и сл., питање рода регулишу по обрасцу мужјак/женка + назив расе или за женски род и по обрасцу кучка/керуша + назив расе, а пошто су сви називи раса паса мушког рода, за мужјака је довољно рећи назив расе.

⁶ Код мачака је исти случај као код паса. Постоји велики број раса и сви називи раса су женског рода (домаћа, персијска, сијамска и сл.) и само се за мужјаке каже мужјак + назив расе.

леже јаја, *радилица* — пчела која жаоком гради саће, прерађује нектар у мед, одгаја потомство и чува гнездо, *шруш* — мужјак који оплоди матицу, мада су то мање-више, стручни називи, док за већину људи постоји само један — *йчела*.

Ови посебни називи припадају пчеларској терминологији и самим тим ужем кругу говорника српског језика.

2. (Не)познатости говорнику српског језика

- 2.1. Дивље животиње са наших простора — **вук** (вук, курјак, вучица), **лисица** (лисац, лисица), **јелеи** (јелен, срндаћ, срна, јеленица), **медвед** (медвед, мечка, медведица), **ласица**, **твор**, **дабар**, **веверица**, **дивља свиња** (дивљи вепар), **дивљи зец** (дивљи зец, дивља зечица), **дивља мачка** (дивља мачка, дивљи мачак), **јазавац**, **јеж**, **кртица**

У овој групи су, пре свега, крупне дивље животиње, а птице ће бити засебна група. Већина дивљих животиња са наших простора има једну лексему за ознаку оба рода сем суплетивних облика за обележавање рода код *јелен* — *срна*, где су и оком видљиве разлике јер јелен има велике роге, а срна нема, ситнија је и сл. Основна разлика између мужјака и женке код осталих животиња ове групе је по величини, али то није довољно карактеристично за говорника српског језика.

Претпоставља се да су парови *вук* — *вучица*, *лисац* — *лисица*, *медвед* — *мечка*, устаљени у српском језику као пар мушко — женско више из басни и прича о животињама него из великог познавања и разликовања полова код ових животиња. Сем по величини, нема битних, изразито видљивих разлика. У обичном говору фреквентна је употреба лексема *вук*, *лисица* и *медвед*, као општих назива врсте и описна употреба типа мужјак/женка + општи назив врсте него употреба посебних лексема за обележје рода. Лексеме *вучица*, *лисац*, *медведица* су више у функцији за означавање женских ликова из прича о животињама. Добри познаваоци ових животиња можда и могу правити разлику, али већина говорника српског језика не може.

Дивље животиње које се лове и чије се месо користи као храна зову се једним именом дивљач. Управо су те животиње (*вук*, *медвед*, *лисица*, *дивља свиња*) битне за човека јер их лови ради спорта или због хране и претпоставља се да и то може бити разлог зашто те животиње и имају лексеме за мужјака и жеику, јер су блиске човеку иако су дивље.

Интересантно је да *дивља свиња* има поред општег назива врсте и исти назив за мужјака као и домаћа свиња — *дивљи вепар*. Исто тако имамо *дивљи зец*, *дивља мачка*. Ако направимо паралелу са овим домаћим животињама, примећујемо колико блискост са човеком и разне његове потребе условљавају и развијање посебних лексема за обележавање рода, посебно код назива свиња, и за обележавање специфичних функција, којих код дивље свиње нема.

2.2. Дивље животиње ван наших простора

- звери — тигар (тигар, тигрица), лав (лав, лавица), гепард, пума, јагуар, леопард, рис
- дебелокошци — слон (слон, слоница), пилски коњ
- рептили — крокодил, алигатор, камелеон
- мајмуни (мајмун, мајмуница) — горила, мандрил, бабун, орангутан, шимпапаза, коала
- папкари — жирафа, камила, лама, бизон, биво, антилопа, татир, лос
- копитари — зебра, посорог
- торбари — кенгур

Просторна удаљеност од говорника српског језика, недовољно познавање ових животиња, сем у новије време, из ЗОО врта, са телевизије или из књига, и непостојање економског значаја за човека, резултирало су и неразвијеном моцијом рода код ових животиња. Изузетак су само лав — лавица, код којих постоје и оком видљиве разлике, јер лав има велику гриву а лавица нема и ситнија је.

Пар *џигар* — *џигрица* је више производ продуктивног модела типа *вук* — *вучица*, него што је лексема *џигрица* фреквентна у значењу женка тигра. Лексема *џигрица* више је у употреби за врсту папагаја.

Интересантно је да код мајмуна само општи назив реда има опозицију рода, док појединачне врсте типа *орангутан*, *бабун* и сл. то немају. Претпоставља се да је разлог томе што су мајмуни као општи назив врсте ближи говорнику српског језика, а не њихове посебне подврсте и чешће добијају имена попут људи у причама о животињама, него што се разликују по специфичним врстама. Не треба занемарити и важност мајмуна у еволуцији човека.

У пару *слон* — *слоница* постоје оком видљиве полне разлике, и иако не живе на нашим просторима, познати су говорницима српског језика и често су јунаци прича о животињама. Ипак, облик слон је фреквентнији у употреби за означавање оба пола.

Код осталих врста постоји само једна лексема, као општи назив врсте, која означава и мужјака и женку.

3. Полно (не)видљивим, уочљивим карактеристикама

- ### 3.1. Птице — соко (соко, соколица), чворак, врапа, црвендаћ, славуј⁷, сеница, детлић, жуна, кукавица, зеба, штиглић, канаринка (канаринац, канаринка), шева, ластва/ластвавица, царих, голуб (голуб, голубица), врабац (врабац, врабица)⁸,

⁷ Као исконструисан облик постоји и *славујка*, али Речници то не бележе, облик је настао по продуктивном моделу, али не означава женку славуја него има специфична значења, а по продуктивном значењу да славуји лепо певају па се то преноси и на људе. За говорнике српског језика назив „Славујка“ је прихваћен као лик телевизијске хумористичке серије, а не као женка славуја.

⁸ Забележено у РМС иако се у говору ретко чује.

фазан (фазан, фазанка), дрозд, кобац, чавка, гугутка, сврака, грлица, панагај, пеликан, орао (орао, орлица), паун (паун, пауница), ждрал, ној, чапља, рода, марабу, фламинго, лабуд, јастреб, тетреб, галев, какаду, тукан, колибри...

Птице су посматране обједињено, и оне које живе и које не живе на нашим просторима. Код птица већином не постоје оком видљиве разлике у полу и то је и резултирало у језику једном лексемом за оба пола, у највећем броју примера.

Изузетак су парови *голуб* — *голубица* и *врабац* — *врабица*. У говору су обичнији и чешћи у употреби само облици *голуб* и *врабац*. Лексема *врабица* је неуобичајена и вероватно настала по моделу *голуб* — *голубица*, а претпоставља се да је додатни разлог и то што врапци живе близу људи. Облик *голубица* је, претпоставља се, преузет из књижевних текстова, и у свакодневном говору је преовладало секундарно значење: у *Шејању женској особи*⁹. Велики број секундарних семантичких реализација и израза лексеме голуб и нешто мање лексеме голубица, као и лексеме голупчићи (у секундарном значењу заљубљени) и сл, које бележе речници, огледа се блискост човека с наших простора и голуба и често се и друге животиње називају тако ако су сивкасте боје попут боје голубова. Блискост са говорницима српског језика и чињеница да неки људи, голубари, посебно одгајају голубове, дресирају, носе на изложбе¹⁰ и сл. резултирала је и посебним лексемама за оба пола. Сигурно је, међутим, да је у пару *голуб* — *голубица* прва лексема примарна, а друга секундарна.

Пар *канаринац* — *канаринка* издваја се посебно, јер канаринац пева, а канаринка се оглашава, и то је најчешће случај код свих птица певачица. Уочавање ових разлика блиско је само добрим познаваоцима птица, а не бројнијем делу говорника српског језика. У језику је фреквентнија употреба само облика *канаринац*, у значењу и мужјака и женке.

Посебно су издвојени *фазан* — *фазанка* и *паун* — *пауница* јер, иако су птице, имају оком видљиве разлике и то оправдава и постојање појединачних лексема. Фазан има дуг, шарени реп, као и паун, а фазанка и пауница немају. Паун се често чува у вртovima па је познат човеку с наших простора, а фазан и фазанка су честа врста у нашим шумама и на мети су ловаца.

- 3.2. Рибе — кечига, клеи, кркуша, мрена, беовица, сом, пастрмка, штука, манић, греч, смуђ, орада, јесетра, шаран, караш, буцов, лосос, туњ, лист, харинга, сардела, сардина, јегуља, сабљарка, скуша, гирица, грегорац, це-

⁹ Значење преузето из РМС и уз значење стоји пример: Хвала ти, кротка голубице моја.

¹⁰ Треба истаћи да љубитељн птица не држе само голубове већ и друге врсте птица, али да код свих осталих врста имамо модел мужјак/женка + назив врсте.

ратодус, деверика, скобаљ, пузија, бакалар, морупа, цр-
венперка...

— Остале животиње које живе у води:

- * морски сисари — кит, делфин
- * шиљоусте рибе — ајкула
- * перајари — фока или туљан
- * љускари — рак
- * бодљари — морска звезда, морски јеж
- * дупљари — медуза, хидра
- * мекушци — шкољка, сипа, хоботница или октопод, пуж¹¹
- * водоземци — даждевњак, жаба (жабац, жаба)

Код риба, без изузетка, постоји само општи назив врсте који обједињује оба пола. Наравно, најчешће нема ни оком видљивих полних разлика. Обједињено су наведене и речне и морске рибе, као и остале водене животиње које живе и ван наших простора и код нас, јер нема никакве разлике у исказивању пола.

Једини пример за постојање назива за оба пола у овој групи је пар *жаба* — *жабац*. Иако нема оком видљивих разлика, облик жабац постоји као назив за мужјака, али то није основно значење јер жабац асоцира на јунака из прича, на познатог жапца који се претвара у принца. Облик за мушки род постоји, али нема примарну функцију ознаке пола, већ се увек користи општи назив врсте, облик *жаба*.

3.3. Класа гмизаваца

- змије — боа, анакоида, питон, белоушка, смук, наочарка, звечарка, кобра, аспида, шарка, поскок
- гуштери — зелембаћ, слепић
- корњаче — барска корњача, шумска корњача, морска корњача

Код гмизаваца доследно постоји само општи назив врсте.

- ### 3.4. Инсекти — мува, обад, комарац (комарац, комарица¹²), бува, скакавац, зрикавац, попац, ровац, свитац, лептир (лептир, лептирица), бубашваба, богомољка, бубамара, јеленак, балегар, жижак, стеница, ружина ваш, бумбар, оса, стршљеп

Код инсеката постоји само општи назив врсте. Због своје величине, ситни су и сами су често једва оком видљиви, тако да није могуће уочити ни разлике у полу, и очекивано је да нема ни посебних лексема за обележје рода.

Пар *комарац* — *комарица* је изузетак, али у свакодневном говору уобичајена је употреба само облика *комарац*.

¹¹ Пужеви живе и у води и на копну. Већина пужева су хермафродити.

¹² РСАНУ као основно значење даје упутну одредницу в. *комарац*, а затим *женка комарац*.

Пар *лейтир* — *лейтирица* је други изузетак постојања лексема за оба рода код инсеката. Нема оком видљивих полних разлика, и облик лептирица је вероватно преузет из прича за децу и настао по продуктивном творбеном моделу. Основно значење лексеме *лейтирица* у РСАНУ је *назив за разне врсте лейтирова (обично ноћних или малих, ситних)*, па тек онда значење *женка лейтира*. Забележена су и два фигуративна значења: *иахуља* и *новчаница*. Обичнија је само употреба облица *лейтир*.

II. ГРАМАТИЧКИ КРИТЕРИЈУМ

Уочена су три модела изражавања рода код животиња, и четврти, који није прави модел, већ помоћни облик изражавања рода. То су:

1. Суплетивни облици

Анић истиче да је „лексичко суплетивни модел“¹³ везан за аутохтони речник и означава неке родбинске односе и неке домаће животиње по полу. Ова реченица је и све што је нађено у понуђеним радовима о суплетивним облицима у вези са родом именица код животиња.

- * бик/во — крава
- * вепар — свиња
- * јарац — коза
- * коњ — кобила
- * петао/певац — кокошка/кокош
- * пас — кучка/керуша/куја
- * јелен — кошута
- * медвед — мечка

Суплетивни облици јављају се највише у називима за домаће животиње. То сигурно није случајно јер је то основни, базични лексички фонд семантичке групе животиње. Човек их гаји, има користи од њих и ту је, претпоставља се, и разлог постојања ових облика. Детаљнија етимолошка истраживања ових речи помогла би у решавању питања откуда различити корени у облицима за мушки и женски род код животиња исте врсте, али то није циљ овог рада. Циљ је да се покажу постојећи модели исказивања рода. Оно што је очигледно за неке примере јесте да су неки називи ономатопејског порекла (*йейшао*, *кокошка*), *медвед* вероватно јер воли да једе мед, *кошуша* — која је без рога, шута и сл. Сматра се да је добро познавање ових животиња од стране човека резултирало карактеристичним називима који указују на изразиту особину те животиње.

Изузетак су два пара која припадају днвљим животињама с наших простора (*јелен — кошуша*, *медвед — мечка*). Иако спадају у днвље, и оне су блиске говорнику српског језика.

¹³ Тако Анић назива модел исказивања рода посебним лексемама различитих корена.

Неке врсте поред суплетивних облика за род исказују род и облицима који спадају у морфолошко-творбени модел (*медвед — медведица, кучак — кучка, кер — керуша*). Обичнији су суплетивни облици.

Ако се посматра општи назив врсте ових суплетивних облика, четири назива су женског рода (*крава, свиња, коза, кокошка*), а четири мушког рода (*коњ, пас, јелен, медвед*). То значи да род општег назива врсте нема значаја за постојање суплетивних облика.

2. Морфолошко-творбени модел

Овај модел подразумева извођење облика за женски род од облика за мушки род продуктивним суфиксима (*вук — вучица, лав — лавица, зец — зечица* и сл.), као и обрнуто, од облика женског рода изводе се облици за мушки род (*лисица — лисац, гуска — гусан, њајка — њајак* и сл.), али то је ређе, мада значајно, јер је фреквентније у односу на моцију рода код људских бића.

Највећи број назива за животиње који имају лексеме за мушки и женски род припада овом моделу. То је био и очекиван резултат с обзиром на то да је то најпродуктивнији модел изражавања рода и код људи.

Продуктивни суфикс за творбу женског рода од облика за мушки род је *-ица* (*лав — лавица, голуб — голубица* и сл.) као најфреквентнији и доследно заступљен. То се поклапа са ситуацијом моције рода код људи. За грађење именица мушког рода од облика за женски род, за тзв. обрнуту моцију, продуктивни су: *-ак* (*мачка — мачак*, али као изузетак и са суфиксом *-ор, мачор*), *-ац* (*лисица — лисац, жаба — жабац*), *-ан* (*ћурка — ћуран*). Суфикси за творбу облика за мушки род тешко се могу упоредити са суфиксима за моцију рода код лица јер код назива за лица обрнута моција је ретка (или је можда и нема).

Обрнута моција није увек могућа, али је значајно то да се код назива за животиње ипак јавља. За називе који немају облике за оба пола вероватније је конструисати од мушког рода женски, него обрнуто. Лако је конструисати облике као *лабуд — лабудица*, а обрнута моција није увек могућа (*веверица, корњача*). Често се код назива птица јавља женски облик као назив врсте и нема облика за мушки род, а често се не може ни конструисати (*сврака, јаребица, гукушка, сова, врана, рода* и сл.).

Уочено је да је већина лексема које значе неку врсту инсекта настала процесом деривације и као продуктиван суфикс јавља се *-ац* (*комарац, њојак, зрикавац, скакавац, ровац, свишак*). Ова појава је уочена на малом броју примера, док би детаљнија анализа дала тачније резултате.

3. Општи назив врсте је ознака за оба рода (мушки/женски)

Само општи назив врсте, без посебних лексема за мушки и женски род јавља се код риба и осталих животиња које живе у води, гмизаваца, инсеката, већине птица и већине дивљих животиња ван наших простора.

Анализирајући грађу, примећујемо да има више назива мушког рода који су општи назив врсте, али тај број није много већи у односу на опште називе женског рода.

4. Модел синтаксичког изражавања рода¹⁴

Овај модел подразумева исказивање рода путем конструкције мужјак/женка + општи назив врсте, и то најчешће у случајевима када не постоје посебне лексеме за оба пола. Овај модел неће бити посебно разматран јер на овај начин се могу направити конструкције за сваку врсту, али помиње се јер се често употребљава код животињских врста које немају лексеме за оба пола, а чак и код оних које имају, у комуникацији говорника српског језика који довољно не познају животињске врсте.

III. ЗАКЉУЧАК

За разлику од исказивања рода код именица које означавају људска бића код којих је мушки род неутралнији и најчешће је именица општег рода граматичког мушког рода¹⁵, као реч која служи за именовање бића, а не његовог пола, у семантичкој групи за називе животиња, може се рећи, да је приближно исто облика женског и мушког рода (не може се прецизно рећи јер корпус који смо анализирали није коначан скуп лексема ове семантичке групе). Питање је зашто нема поклапања у погледу веће и изразитије појаве именица мушког рода у општем називу врсте ове групе лексема са именицама које значе лица. Код неких врста лако је дати одговор, јер су женке корисније или изразитије по изгледу.

Највећи број назива има само општи назив врсте који означава и мужјака и женку. Стевановић истиче да непостојање посебних облика за мушки и женски пол код појединих бића, а то се може применити и на животиње, наравно, несумњиво зато што сличности међу тим бићима, пре свега по спољном изгледу, а затим и по другим карактеристикама, преовлађују над разликама међу њима.

Називи који имају облике за оба пола настали су у већини морфолошко-творбеним моделом, а неколико назива има суплетивне облике.

У раду нису разматрани сви називи за животиње, али циљ рада није била исцрпност већ да се на довољном броју примера покажу основни модели исказивања рода код животиња.

Највећи број лексема за обележавање рода јавља се код назива за домаће животиње, што је и очекивано. Блискост са човеком и економски значај за човека резултирали су и великим бројем лексема код домаћих животиња за исказивање оба рода и назива за специфичне функције, карактеристике животиња и сл. Човек је тај који богати и развија језик и тако задовољава своје комуникативне потребе. Кад по-

¹⁴ Тако Анић назива овај модел.

¹⁵ Закључци преузети из рада о моционим суфиксима Б. Ђорића.

стоје ванјезички фактори, разлике у изгледу или неке друге карактеристике, онда је постојање посебних облика за оба рода оправдано (*фазан — фазанка* и сл.), а у неким случајевима су облици направљени по продуктивном творбеном моделу иако значење обележја рода није основно (*орао — орлица* и сл.).

Карактеристика је да је основна именица свих домаћих пернатих животиња, граматичког женског рода (*кокошка, њајка, ћурка, гуска, мисирка*), а означава природни и мушки и женски род. Сем примера *кокошка — њајка*, све остале врсте ове семантичке групе имају морфолошко-творбени модел изражавања рода. Облици за оба рода постоје зато што постоје и оком видљиве разлике (по величини, изгледу), али и по функцији (*кокошка* носи јаја, *њајка* кукуриче и сл.). Овде је примаран женски род јер је са становишта човека женка кориснија од мужјака. Обрнуто је код домаћих животиња које су корисне за вучу и ношење терета (*коњ, магарца* и сл.).

Значајна је појава обрнуте моције код назива за животиње, као и чињеница да се продуктивни суфикси за исказивање рода код животиња поклапају са суфиксима за исказивање рода код лица.

Велики број лексема које значе животиње има развијену полисемантичку структуру, а постоји и продуктиван модел у оквиру целе семантичке групе животње и то на линији животња — човек, што потврђује блискост и преносење значења на тој релацији на основу особина, изгледа и сл. То је чнтав низ израза који се односе на људе: тврдоглав као мазга, дебео као свиња, глуп као ћурка, умиљат као мачка, јак као во, вредан као мрав, спор као пуж, лукав као лисица, спава као медвед, смрди као твор, понавља као папагај и сл.

Сличне компаративне анализе биле би корисне за науку о језику и, чини се, дале би занимљиве и корисне резултате. Тиме би проблем категорије рода био потпуније обрађен.

ЛИТЕРАТУРА

- Анић 1984: Владимир Анић, *Род и сјол у српскохрватском језику: разграничење*, НССУВД 13/1, Београд, 5–15
- Бреланд П. Осмонд 1959: Осмонд П. Бреланд, *Истине и заблуде о животињама*, Савремена школа, Београд
- Ивић 1960: Милка Ивић, *Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику*, Наш језик, X, св. 7–10, Београд, 192–211
- Ивић 1995: Милка Ивић, *Нека значења о броју и роду, у: О зеленом коњу*, Београд, 128–156
- Јовановић — Атанацковић: Ранко Јовановић, Лаза Атанацковић, *Системски речник српскохрватског језика*, Матица српска, 1980
- Николић 2002/2003: Мирослав Николић, *Природни и грамаиички род именица*, Наш језик, XXXIV/ 3–4, Београд, 181–194
- Радмановић, Кардалевић, Митриновић, Атанасковић, Петровић: *Зоологија*, за II разред основне школе и I разред гимназије, Нолит, Београд, 1955
- Ресел 1984: Светлана Ресел — Герхард Ресел, *Род, број и антонимија у српскохрватском језику*, НССУВД 13/1, Београд, 161–170
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад (томови I–III са Матицом хрватском, Загреб)

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–15, Српска академија наука и уметности, Београд, 1959–1996

Ђорић 1982: Божо Ђорић, *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Филолошки факултет, Београд

S u m m a r y

Sanja Djurović

THE SERBIAN ANIMAL NAMES REGARDING THEIR GENDER

This work represents an attempt of making a model for stating the gender of nouns for names of animals. Female and male genders were reviewed together with natural gender. Corpus was analyzed through lexicological and grammatical aspect. The result of analysis is represented through four models:

1. model of suppletive forms
2. morphologically-formative model
3. common name of species as a mark of both genders
4. model of syntactic representation of gender, as supplementary model

Inside the analyzed corpus, common name of species as a mark of both genders appears most often, and then morphologically formative model.

РАДМИЛО МАРОЈЕВИЋ
(Филолошки факултет, Београд)

РЕКОНСТРУКЦИЈА САМОГЛАСНИКА У КРИТИЧКОМ ИЗДАЊУ ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА¹

Други круг питања која се тичу фонетске реконструкције текста Горског вијенца односи се на реконструкцију самогласника [за реконструкцију сугласника у критичком издању Горског вијенца види: Маројевић 2003–2004, за реконструкцију рефлекса јата: Маројевић 2002¹]. У неким облицима ријечи и у неким синтагматским спојевима поједини слогови имају дифтоншку вриједност, што је последица контракције вокала у одређеним фонетским условима. И управо такве случајеве систематизоваћемо у овом чланку.

1. Тауовокалска контракција у појединачним ријечима

1.1. Размотрићемо најприје контракцију двају вокала *и* послје губљења интервокалског *ј* у апелативној лексици. Она се остварује на граници између компаративног суфикса *-иј-* < *-ѝј-* [види примјере у овој тачки] односно категоријалнопосесивног суфикса *-иј-* < *-ѝјь-* [види т. 1.2 и т. 1.3] и флексије *-и* номинатива једине и номинатива множине мушког рода, односно флексије *-им* инструментала једине мушког рода.

Једно од најсложенијих питања текстологије Горског вијенца је сте питање да ли треба реконструисати дифтоншки или вокалски степен контракције компаративних (и суперлативних) облика у стиховима и питање да ли у прози треба такве облике писати фонолошки тачно или реконструисати њихов (факултативни) изговор. Ми смо и овдје реконструисали први, дифтоншки резултат контракције, који нам се чини примјеренијим за Његошеву епоху и за десетерац, али је овдје, за разлику од датива *Андрији* [види т. 1.4], могућ и други, вокалски степен контракције [Маројевић 1999^а: 33–34; фонетска реконструкција је опширније образложена у раду Маројевић 2000: 328–332].

(1) Па почнимо од прозе. У дидаскалијама у Горском вијенцу посвједочена су два компаративна облика у којима постоје фонетски услови за контракцију. Једном је у првом издању компаративни завршетак (суфикс + наставак) графички обиљежен сегментом *ии*, чија је

¹ Критичко издање Горског вијенца објавио је ЦИД, Подгорица, 2005.

основна гласовна вриједност [ији]: *НЕГО МЋДРЊИ РАЗДВАЈАЈУ ДА СЕ НЕ ПОКОЉУ* (с. 40). У рукопису компаративни облик се завршава на њи, чија је основна гласовна вриједност дуго [й]: *МЋДРЊИ* (л. 11 об.). Дијакритички знак је у рукопису нешто уздигнутији него обично, па га Александар Младеновић није запазио те је графију погрешно прочитао: *мЋдрњи* [Младеновић 1970: 289–292; Младеновић 1989: 87–90]. Из погрешног читања аутор извлачи погрешне закључке.

На другом мјесту је компаративни завршетак (суфикс + наставак) и у првом издању обиљежен графичким сегментом њи, чија је основна гласовна вриједност, као што смо рекли, [й]: *ТРЕБА ДА СЕ УТВРДИМО КЛЕТВОМЪ, ЗДРАВЊИ Е ПОСАО*. (с. 99). Ово је мјесто из оног дијела Горског вијенца чији аутограф није сачуван.

У вези са наведеним примјерима могу се поставити два питања. Прво: да ли то значи да је пјесник у прози изговарао једном [мЋдријй], а другом приликом [здравй]? Друго: да ли то значи да је Његош у грчу стварања изговарао [мЋдрй], а хладном главом приликом штампања скандирао [мЋдријй]. Наравно да не значи. Он је оба компаратива изговарао једнако: у споријем темпу [мЋдријй], [здравйј], у бржем [мЋдриѣ], [здравйѣ], као што и ми данас изговарамо написано *мудрији, здравији*. То значи да текстолог, у принципу, не треба да реконструира фонетске варијетете с којима је пјесник овом или оном приликом изговарао свој текст него да текст репродукује фонолошки тачно.

Фонолошки тачан запис за први примјер изговора је следећи:

него мудрији раздвајају да се не њокољу
[ГВ испред 1044].

Сви приређивачи дају пуни облик: *мудрији*. Једно Александар Младеновић, поколебан компаративним облицима у Посвети [види даље], остаје у дилеми, па облик тако „засад доноси“ [Младеновић 1996: 31; Младеновић 2001: 23].

Други примјер је специфичнији, прво, зато што то није ауторски прозни текст него реплика сердара Јанка, и друго, што се компаративни облик налази испред енклитике *је*, па је природнији изговор са губљењем првог *ј* у фонетској ријечи и дифтоншким степеном контракције двају *и*. Зато га ми у научном издању дајемо као и у стиховима, гдје је контракција силабички обавезна:

Издати се нећемо, ама треба да се утврдимо клетвом;
здравй је [здравйѣ] посао.
[ГВ испред 2407].

Иначе се он може давати (у популарном издању) онако како га је фонолошки тачно реконструисао РЕШЕТАР: *здравији је посао* [Решетар 1890: 209; исто и у: Решетар 1926; Вушовић 1935, 1936; Ковачевић 1940; Ђукић 1941; Радовић 1947]. Други степен контракције реконструисао је Видо ЛАТКОВИЋ: *здравй је посао* [Латковић 1947^а, 1948: 160], што је прихваћено у бројним каснијим издањима [Бошковић и

др. 1952; Драгићевић 1959; Недић 1964; Банашевић 1973; Павићевић Б. и др. 1985; Калезић 1994; Младеновић 1996; Никчевић 1997]. У издању [Павићевић В. и др. 1947: 116], које је такође приредио Видо Латковић, умјесто знака за контракцију стоји знак за дужину вокала: здравī је посао.

(2) У Посвети („Праху оца Србије“) посвједочена су два компаративна облика. У првом издању они су написани помоћу диграма *иi*, а не помоћу диграма *иј*, како бисмо очекивали: Све ће сјини и чудесни и вјкове биват' дубаџ. — (с. <VII>). То јест, написано је као да треба читати *сјајнији*, *чудеснији*. Тако се, међутим, не могу читати због строге силабичке структуре стиха (шеснаестерац са цезуром после осмог слога). То значи да њих треба читати са дифтоншким степеном контракције, и поред тога што су у Медаковићевом препису обиљежени графичким сегментом *иј*: *сјини* и *чудесни* (л. 1). „Мора се примити као једино тачно тумачење да примери из ИП [издања Посвете] (*сјини*, *чудесни*) имају исту фонетску вредност као и примери из РП [рукописа Посвете] (*сјини*, *чудесни*), тј. да се и у једном и у другом случају изговарају са *-и*: *сјајни*, *чудесни*“, тврди Александар Младеновић [Младеновић 1972: 160; Младеновић 1989: 193]. Тачно је да имају исту фонетску вриједност, али се не изговарају са [и] него са [иџ], на шта упућује билешка на дну прве стране рукописа: *сјајни*' (л. 1). Зато ми и у тексту Посвете ортографски реконструисамо *иј*, а ортоепски дифтоншко [иџ]:

све ће сјајни [сјајниџ] и чудесни [ичудесниџ]
у вјкове биват дубље.

[ГВ II 34].

(3) Графички сегмент *иј* после тврдог сугласника има дифтоншку гласовну вриједност. Зато у 1900. стиху, који у првом издању гласи: Мрзни сј ми они, него Турци! (с. 75), реконструисамо дифтонг:

Мрзни су ми [мрзниџсјуми] они него Турци,
[ГВ 1900].

(4) Ако се пође од тога да је Његош компаративни завршетак некад писао графичким сегментом *иј* (*здравиј* у првом издању, *мудриј* у рукопису [види горе]), као што је то учинио Медаковић у рукопису Посвете, онда се са доста основа дифтоншки изговор може реконструисати и у компаративима:

ал је згодни [згџдниџ] али је ваљастџ [ваљастџиџ],
ал је мудри [мџдриџ] али је љубавни [љубавниџ]!
[ГВ 1983—1984],

и поред тога што се у првом издању они графички завршавају на *иј*: *Илз* е згодниј, али е ваљастџи, / *Илз* е мџдриј, али е љубавниј! (с. 80).

(5) Графема *и* у 1811. стиху као да упућује на други, вокалски степен контракције: Да најстрашнимъ постанешъ шехитомъ — (с. 71). Ипак, и овај примјер се може објаснити специфичностима примјење-

не ортографије. Диграми *йй*, *ый* по славеносрпској ортографској пракси пишу се у номинативима придјевских ријечи, па је зато у инструменталу употребљено осмеричко *и*. Овакво тумачење посредно потврђују три момента. П р в и: један од претходних наслова Горског вијенца гласио је *Извиискра*. Тај наслов је Његош изговарао, као што га и ми изговарамо: [изви^искра], али је дифтонг [и^и] обиљежио графемом *и*: *Извиискра* (нулти лист рукописа). Д р у г и: патроним (који је можда већ био прерастао у презиме) *Алијић* [види т. 1.5] у аутографу је написан са *и*: *Алић-*, а тек у штампаној верзији са *йй*: *Алић-*. Т р е ћ и: у Лучи микрокозма суперлатив је написан са *и* у саставу фонетске ријечи: *найсѣтнѣига* (с. 7); у свим осталим придјевским компаративима и суперлативима контракција је обиљежена диграмом — у четири примјера диграмом *йй*: *страшній* (с. 6), *стајій* (с. 47), *найсљійній* (двапут на с. 39), једном диграмом *ый*: *найсљійый* (с. 36) и једном диграмом *иі*: *найсја[й]ніи* (с. 22). Зато можемо реконструисати дифтоношки степен контракције суперлатива у инструменталу јединине:

да најстрашній [нај-страшній^им] постанеш шехитом
[ГВ 1811].

(6) Посебан случај је специфични глаголски компаратив *волији*. У сва четири стиха Горског вијенца резултат контракције означен је графемом *и*: *воли* (с. 46 — двапут, 92), *Воли* (с. 65); исто тако у једином примјеру у Лучи: *воли* (с. 48). Од четири потврде наведеног компаратива у Горском вијенцу двије су у оном дијелу чији је аутограф сачуван. У 1205. стиху облик је на исти начин написан у првом издању: *ѿ воли выхъ да надяча мањи* — (с. 46) и у рукопису: *а воли выхъ да надяча мањи* — (л. 13 об.). У 1207. стиху контраховани облик налазимо само у првом издању: *ѿ я воли да надяча вышій*, (с. 46). У аутографу је изостао везник *а* те је компаратив добио тросложну структуру: *я воли да надяча выши!* (л. 13 об.). Додуше, дистинктивни облик досад се читао друкчије: *волю* [Решетар 1926: 354; Лалевић 1952: 220; Миловић 1982: 154; Младеновић 1970: 327; исто у: Младеновић 1989: 125]. Крајње *и* је написано без завршне квачице, па је то навело наше претходнике да прочитају *о*; линије одозго нису спојене да би се могло јасно читати *о* (мада је и *о* Његош понекад писао врло слично); читање *и* не изазива, бар за нас, никакву резерву. До погрешне идентификације облика можда је дошло и због тога што је радни глаголски придјев *волио* много обичнија појава од глаголског компаратива. Али он, у наведеном контексту, тј. у синтаксичкој позицији потенцијала, не би ни могао бити употребљен без облика првог лица јединине аориста помоћног глагола *бих*. Било како било, ми у рукопису налазимо компаратив *волији* без контракције. Он показује каква је била фонолошка структура наведеног компаратива у Његошевем идиолекту и потврђује да се у двосложним облицима може претпоставити први, дифтоншки степен контракције (писање графеме *и* а не диграма *йй* условљено је чињеницом да је ријеч о специфичном глаголском облику):

а волӣ бих [авòлӣ#бих] да надјача мањи;
[ГВ 1205];

а ја волӣ [вòлӣ#] да надјача виши.
[ГВ 1207];

Волӣ су ти [вòлӣ#сүти] кокош али јаје
[ГВ 1678];

Ја бих волӣ [вòлӣ#] сад гривну орах̄
[ГВ 2236].

Контраховани облици компаратива и суперлатива на један начин су презентирани у предратним, а на други у већини послижератних издања. Придјевске компаративе Милан РЕШЕТАР транскрибује једнообразно: сјајниј', чудесниј', мрзниј', згодниј', ваљастниј', мудриј', љубавниј' [Решетар 1890, 1892, 1926], што је прихваћено и у другим издањима прије рата [Вушовић 1935, 1936; Ковачевић 1940; Ђукић 1941], а од послижератних у издању [Радовић 1947]; осим усамљеног *мудрӣ*, и у [Радовић 1974]. Суперлатив у инструменталу Решетар транскрибује: најстрашниј'м [Решетар 1890, 1892, 1926], што прихвата само Вушовић [Вушовић 1935, 1936]. Неки приређивачи бришу јоту: најстрашниј'м [Ковачевић 1940; Радовић 1947, 1974], или и јоту и апостроф: најстрашним [Ђукић 1941]. У погледу транскрипције глаголских компаратива код Решетара и оних приређивача који су га слиједили влада прилично шаренило. У стиховима 1205. и 1207. у издањима [Решетар 1890, 1892] стоји: волиј, што прихватају, додавши апостроф [Ковачевић 1940; Ђукић 1941]; у издању [Решетар 1926] стоји: воли', што задржавају [Вушовић 1935, 1936; Радовић 1947, 1974]. У 1678. стиху у свим наведеним издањима налазимо: волиј', осим у издању [Ђукић 1941], гдје стоји: воли. Стих 2236. у једним издањима има: волиј [Решетар 1890, 1892; Ђукић 1941], у другим: волиј' [Решетар 1926; Вушовић 1935, 1936; Ковачевић 1940; Радовић 1947, 1974].

У издању [Латковић 1948] сви компаративно-суперлативни облици у стиху транскрибују се једнообразно и на нов начин: сјајнӣ, чудеснӣ, мрзнӣ, згоднӣ, ваљаст̄и, мудрӣ, љубавнӣ, најстрашнӣм, волӣ. Од издања [Бошковић и др. 1952] то је постало устаљена пракса. Тако се облици дају и у издањима [Драгићевић 1959, 1964, 1965, 1966], осим усамљеног: Мрзниј' (приређивач је издање припремао на неком примјерку Решетарева издања, из којег је преузео и коментаре).

НАПОМЕНЕ.

1. Видо Латковић у чланку *О транскрибовању неких сѝихова у „Горском вијенцу“*, написаном поводом десетог Решетаревог издања Горског вијенца, запажа нову текстолошку интерпретацију компаративних облика, на примјер у 34. стиху Посвете: све ће сјајнији и чудеснији у вјекове биват дубље. [Решетар 1940: 6] те у стиховима 1205: а волији бих да надјача мањи; [Решетар 1940: 67] и 1900. Горског вијенца: Мрзнији су ми они него Турци, [Решетар 1940: 98], па закључује:

„Тако смо и у овим стиховима добили по један, а у наведеном стиху из Посвете чак и два слога више“ [Латковић 1940: 222].

Претпоставка да је Милан Решетар, након педесет година приређивања текста Горског вијеица, „заборавио“ да десетерац мора имати десет, а шеснаестерац шеснаест слогова — звучи необично. Водећн његошолог епохе, у свом „десетом, а сигурно и посљедњем“ издању Горског вијенца само је означио дифтоишки изговор [и^и] фонолошке секвенце (ији) у облицима компаратива и суперлатива, од којег је и раније полазио (само што је неслоговност крајњег вокала означавао у првих девет издања и у Целокупним делима апострофом, а савременици то нису увијек правилно разумијевали).

Даље Латковић каже да се компаративи наведеног типа у Његошевом крају не изговарају са *ији* на крају, „него је ту место тога ији једно дуго и наглашено и; тамо се каже сјајни, чудесни, волн, мрзни. Тако је и Његош изговарао“ [Латковић 1940: 222 (исправили смо штампарске грешке)]. Такав изговор потврђује, по Латковићу, то што је у стиху 1205. пјесник и написао волн, претпостављајући да је и „спорне речи“ у 34. стиху Посвете и 1900. стиху спјева Његош „написао са и на крају, иако није сачуван рукопис“ [Латковић 1940: 222].

Треба ипак подсјетити да је у међувремену пронађен и аутограф Посвете писан Медаковићевом руком, у којем су компаративни завршеци обиљежени графичким сегментом њи: сјајни и чүдесни (л. 1), а не словом и, како је претпостављао Латковић. Графички сегмент њи означавао је дуго *ӣ* у придјевским облицима. Али је, очито сам пјесник, наведене облике у првом издању написао помоћу диграма ии: сјајни и чүдесни (с. (VII)), што би се у прози читало *сјајнији и чудеснији*, а то је учинио да би указао на њихов днфтоншки изговор [види горе т. (2)].

За 1205. стих Латковић каже да је Његош, „изостављајући оно а у почетку стиха, које није било неопходно нужно, могао лако да створи себи могућност уиошења облика волнији, али он такав облик уопште није сматрао подесним, јер се не чује у његовом крају. Зато је у овим случајевима учињена двострука грешка, не само да је покварен Његошев стих, него се уноси један облик који он не сматра подесним“ [Латковић 1940: 222–223 (исправили смо штампарску грешку)].

Треба ипак подсјетити [види горе т. (6)] да је у 1207. стиху у аутографу везник а био изостављен те је компаратив имао тросложну структуру: я волн да надъяча выши! (л. 13 об.), што значи да је пјесник користио и компаратив са завршетком *-ији* (а то опет значи да се облик *волији* чуо „у његовом крају“).

Покушао је Видо Латковић и да примијени своју текстолошку интерпретацију. Али, срећом, није имао среће — са техничким уредницима. У издању Одбора за прославу стогодишњице Горског вијенца [Павићевић В. и др. 1947] у Посвети, која је штампана курзивом, умјесто дугосилазног акцента стоји тзв. генитивни знак, а у самоме спјеву — знак за дужину, осим суперлативног облика „најстрашним“, који нема никаквог надредног знака. У издањима са предговором Ра-

дована Зоговића, и латиничком и ћириличком, свуда стоји тзв. генитивни знак, укључујући и облик суперлатива [Латковић 1947^a, 1948]. Тако је Радосав Бошковић, Латковићев суприређивач у издању Цјелокупних дјела, могао задржати надредни знак као знак за сажимање и послјеакцентску дужину [Бошковић и др. 1952].

2. У чланку *Поводом новог издања Горског вијенца* Видо ЛАТКОВИЋ је нешто друкчије образложио своју концепцију, не помињући овога пута да је финални слог у компаративним облицима и акцентован: „Сви компаративи су транскрибовани са дугим *и* на крају (без *ј*): *сјајни, ваљастии, воли*. Тако се у Његошевом крају те ријечи изговарају, тако их је и Његош изговарао и у контексту осјећао, иако је *ио њравойисној навици* (под утицајем старе ортографије) писао иза неких од њих, као и иза свих придјева у мушком роду, једно кратко *и*. Да је Његош то осјећао као дуго *и* а не као *иј* види се најбоље по томе што понекад у овим случајевима пише два *и* (*сјајнии, чудеснии*), а понекад само *и* (*воли*)“ [Латковић 1947^b: 297–298 (у чланку није показано, вјероватно из типографских разлога, којим надредним знаком је обиљежено то „дуго *и* на крају“)].

Формулација у наведеном цитату (да је Његош компаративни завршетак „осјећао као дуго *и* а не као *иј*“) показује да Латковић није разумио текстолошку интерпретацију облика у првих девет Решетаревих издања Горског вијенца и у Целокупним делима: *сјајниј’*, *чудесниј’*, *волиј’*. То јест није схватио да је Милан Решетар граfiјским сегментом *иј’* означио дифтоншки изговор [и^{иј}] фонолошке секвенце (ији) у облицима компаратива и суперлатива (неслоговност крајњег вокала обиљежавајући апострофом). То потврђује нашу претпоставку да је Решетар у десетом издању то *иј’* замијенио граfiјским сегментом *ији* управо зато што ни његови млађи савременици нису увијек правилно разумијевали раније примјењивани текстолошки поступак.

1.2. Контракцију двају *и* послје губљења интервокалског *ј* налазимо у облицима номинатива једине и номинатива множине мушког рода односно-посесивног придјева *божији*, на граници категоријално-посесивног суфикса *-иј-* < *-њњ* и наставка *-и*. Таква контракција је посвједочена у стиховима 193. и 390. (номинатив једине мушког рода) и 663. (номинатив множине мушког рода). Питање је, међутим, да ли у посвједоченим облицима треба реконструисати први, дифтоншки степен контракције, дакле [бџи^{иј}], или други, вокалски степен, дакле [бџи]. У првом издању контраховани слог је означен граfiјским сегментом *иј* који је, у принципу, двозначан: 1° обиљежава дифтонг [и^{иј}], 2° послје *ж* као историјски меког сугласника може да означава и дуго [и], на шта смо раније указали [Маројевић 1997: 60–61]. Да је Његош наведене хомонимне облике изговарао са дифтонгом потврђује нам, међутим, аутограф, у којем је на два мјеста придјевски завршетак (суфикс + наставак) означен граfiјским сегментом *ии*, а на једном *иј*.

(1) Стих 193. у првом издању гласи: *Пџштитњ иџџ, алманатњ ви Божіи!* (с. 8). У рукопису придјев гласи: *Божіи* (л. 3), што би се у

дочен у оном дијелу Горског вијенца чији рукопис није сачуван, па немамо евентуалну граfiјску варијанту; 2° посвједочен је у саставу фонетске ријечи, са глаголском копулом као енклитиком, тј. у позицији кад пјесник диграмом *иј* не означава дифтонг [и^и] [види т. 1.1]; 3° посвједочен је у прози, гдје силабичка структура није релевантна.

У досадашњим издањима фрагмент је интерпретиран на различите начине: 1) Јанко пита чиј је брав те му он у плеће гледа [Решетар 1890: 171]; 2) Јанко пита, чији је брав те му он у плеће гледа [Решетар 1926: 62; исто и у: Ковачевић 1940; Ђукић 1941; Латковић 1948; Драгићевић 1959 (у посљедња три издања без запете)]; 3) Јанко пита, чи' је брав те му он у плеће гледа [Вушовић 1935: 53; исто и у: Радовић 1947]; 4) Јанко пита чѝ је брав те му он у плеће гледа [Бошковић и др. 1952: 81; исто и у: Недић 1964; Младеновић 1996; Никчевић 1997]; 5) Јанко пита чи је брав те му он у плеће гледа [Банашевић 1973: 81; исто и у: Павићевић Б. и др. 1985; Калезић 1994].

Ако би се у примјеру претпоставила потпуна контракција вокала, дакле [чије], онда би најпрецизнија била текстолошка интерпретација из издања које су приредили Р. Бошковић и В. Латковић: чѝ је. За Његошеву епоху ми ипак претпостављамо дифтоншки степен контракције, па у научном издању фрагмент дајемо у сљедећем облику:

Јанко пита чѝ је [чиѝје] брав те му он у плеће гледа,
[ГВ испред 1693].

Фонетско [чиѝје] (неслоговно *и* је и дуго) фонолошки интерпретирамо (чији је), па се у популарном издању (за прозу) може прихватити Решетарево рјешење из 1926. године.

1.4. Контракција двају вокала *и* појављује се и у неким ономастичким јединицама, гдје је такође условљена губљењем сонанта *ј* у интервокалском положају на граници основе и наставка [види примјер (1) у овој тачци], или на граници коријена и суфикса [види т. 1.5], али може бити посљедица позајмљивања и остваривати се унутар коријенске морфеме [внди т. 1.6].

(1) На граници основе и наставка дошло је до губљења *ј* између два самогласника *и*, па су се та два *и* контраховала (сажела) до нивоа дифтонга [и^и], и у антропонимском облику из 1305. стиха Горског вијенца, који у првом издању гласи: Благо *ѿндријѝ ђе е погинуѿо!* (с. 51). У рукопису је антропоним друкчије написан: *андриј* (л. 14 об.), што би се у прозном тексту читало [андрији], а метрички условљено чита се [андри^и], дакле са дифтоншким степеном контракције. Зато смо ми у наведеном стиху реконструисали [Маројевић 1997: 53; прештампано у Маројевић 1999^а: 32–33; фонетска реконструкција је опширније образложена у раду Маројевић 2000: 335–336] ортоепски дифтонг [и^и] као једну изговорну вриједност, а у писању оставили *иј* (са знаком за дужину), чиме сугеришемо да оно представља један слог у десетерачкој силабичкој структури:

Благо Андрој [бл̩аго а̀ндрѝ] ђе је погинуо —
[ГВ 1305].

Потпуну контракцију ([и̩] → [й]) овдје спречава морфолошки моменат: прво *и* спада у основу (у дативу се послѣје губљења *ј* њиме основа завршава), а друго *и* чини наставак. То значи да ми фонетску реконструкцију *[а̀ндрѝ] потпуно искључујемо: она се ни данас у језику не остварује у дативу личних имена овога типа.

Наведени стих Милан РЕШЕТАР презентира овако: Благо Андрој' ђе је погинуо, [Решетар 1890: 155], што је прихваћено и у каснијим издањима [Решетар 1926; Вушовић 1935, 1936; Ковачевић 1940; Ђукић 1941; Радовић 1947 (са узвичником на крају стиха); Драгићевић 1959]. Занимљиво је да неки приређивачи који у компаративу полазе од потпуне контракције, на примјер у 1900. стиху: мрзні, овдје реконструишу облик: Андрој' [Латковић 1948; Банашевић 1973; Никчевић 1997]. Ту су се они ослонили на своје изворно језичко осјећање: може се изговорити и [мрзні̩] и [мрзні], али само [а̀ндрѝ].

У издању које су приредили Р. Бошковић и В. Латковић стих гласи: Благо Андрој' ђе је погинуо [Бошковић и др. 1952: 64]. Ми мислимо да овдје Бошковић знаком $\sim$ није обиљежио дужину него контракцију. У неким каснијим издањима облик се доноси без акцента: Андрој [Недић 1964; Младеновић 1996, 2001]. У издању [Павићевић Б. и др. 1985] избрисан је и знак за дужину односно контракцију: Андрој. У издању [Калезић 1994] контаминирано је Решетарево и Бошковићево рјешење: Андрој'.

А. Младеновић је закључио „да је свођење *-ији(-) > -и(-)* у великој мери захватило Његошев језик, али да језику аутора ГВ није била непозната ни група *-ији*“ и да Његош има датив *Андрој* (< *Андроји*) и номинатив једнине *мудри* (< *мудрији*) према номинативу множине *мудрија* [Младеновић 1970: 293; Младеновић 1989: 91]. Он озбиљно замјера Банашевићу што је само компаративне облике донио са одраженом контракцијом *ији > њ*. „То је исто био дужан да учини и са примером из 1305. стиха [...] а не да њега доноси са *Андрој'*. Пример из ГВ [I издања Горског вијенца] може се једино читати *Андрој* а никако *Андрој'*“ [Младеновић 1989: 313]. На Младеновићев приговор (објављен најприје 1979. године [Младеновић 1979: 244]) Банашевић није одговарао: и у каснијим издањима оставио је: Андрој'. А оставио га је зато што је знао да се никако не може изговорити *[а̀ндрѝ] и што му се чинило да његова графика указује на дифтоншки изговор [а̀ндрѝ̩]. Транскрипција *Андрој* (*Андрој*, *Андрој*) допринијела је да се у наведеном стиху погрешно чита *Андрој*, што је заправо датив хипокористика *Андро*, који опет у Црној Гори није посвједочен — овдје се говори *Андро* (датив *Андро*).

(2) Губљење *ј* у интервокалском положају између два самогласника *и*, при чему су се та два *и* контраховала (сажела) до нивоа дифтонга [и̩], посвједочено је на граници основе и наставак у дативу и локативу неких именица на *-ија* и у Свободијади, и то:

а) у локативу макротопонима (име области) *Романија* 'Румелија':

онда силну војску вашу
 сву спуштите у приморје
 пак се с твојом ти увези,
 силни пашо над пашама,
 у бродове наше многе
 који ће вас ту сусрести —
 у Романи [уромани] истурити.

[С VIII 360–366];

б) у дативу ојконима (име града) *Венеција*:

Боље би нам и часније
 пред свијетом правим било
 да смртнога нигда уху
 наше име чуло није
 него да се да совршит
 то Венеци [венџи] и Стамбулу
 што су сада наумили —
 без просућа многе крви.

[С VIII 503–510];

в) у дативу апелатива *нахија*:

а црмничку војску храбру
 отправише нахи [нахи] својој
 да на себе чека силна
 Мехмед-пашу Бушатлију.

[С VIII 562–565];

г) у дативу макротопонима (име земље) *Русија*:

Бојељупцу глас тај много
 би [би] жалостан и увредан,
 ал немаше [нџмаше] друкче чинит
 већ се дома повратише —
 Руси к Русј [круси], родној земљи,
 Црногорац к Црној Горн.

[С X 815–820].

У петроградском рукопису, препису Свободијаде из пера Вука Врчевића који је Његош ауторизовао [Мартиновић 1967], облици су написани са ии: *џ Романи* (с. 107, стих 366. осме пјесне), *Венеци* (с. 111, стих 501. осме пјесне), *Нахи* (с. 112, стих 556. осме пјесне), *к' Русји* (с. 179, стих 719. десете пјесне), што би се у прозном тексту читало [романији], [венџији], [нахији], [русји], а метрички условљено чита се [романи], [венџи], [нахи], [русји], дакле са дифтоншким степеном контракције. У првом издању, које је приредио Љуба Ненадовић, облици гласе: у Романи [Ненадовић 1854: 123], Венеци [Ненадовић 1854: 128], нахи [Ненадовић 1854: 129], к' Русји [Ненадовић 1854: 202]. То значи да је приређивач на два мјеста изоставио десете-

ричко *i*, које је указивало на дифтоншки степен контракције, док је на два мјеста задржао изворну Његошеву графију.

(3) Исту појаву губљења *j* између два самогласника *и* и дифтоншког степена контракције двају *и* [и^и] двапут налазимо и у облику датива апелатива *кадија* у Жалостној пјесанци племените Асан-агинице:

Али беже не хајаше [нѐхајаше] ништа,
 већ њу [вѐћњу] даје имо[т]скому [ймо^тскѐму] кадѝ [кади^и].
 Још кадуна брату се мољаше
 да њој [дѧњѝ] пише листак бѣле [бѝјѧлѧ] кѡиѣ
 да је шаље имо[т]скому [ймо^тскѐму] кадѝ [кади^и]:
 [ЖППА 51–55].

У Фортисовом издању [Fortis 1774] дифтонг [и^и] у оба стиха (52. и 55) обиљежен је диграмом *ii*: *Imofkomu Kadii* (s. 100). То значи да се финална ријеч у стиху читала двосложно [кади^и]. У каснијим издањима, на примјер у другој Вуковој редакцији: *Имоском кадији* [Карацић 1846: 531], полустих је двоструко неаутентичан — окрњен је изворни наставак у дативу придјева имо[т]скому а дативу именице приписан је неаутентичан тросложни изговор [кадији].

1.5. Контракцију двају *и* послје губљења интервокалског *j* налазимо у облицима патронима *Алијић* (који је вјероватно већ био прерастао у презиме), на граници коријена и суфикса. У живом језику се још чува први, дифтоншки степен контракције [али^ић], али се чује и други, вокалски степен [алић]. Питање је: који степен контракције треба реконструисати у Горском вијенцу у стиховима 469, 495, 727?

Да је Његош презиме изговарао са дифтонгом указује графијски сегмент *иј* у првом издању, који у средини ријечи може имати само дифтоншку гласовну вриједност: *Мујо Алијћз турскіи кавазбаша*, (с. 18); *Те убисмо обадва Алијћа*, (с. 19); *Па Баице и братство Алијће*, (с. 28). То што у рукопису умјесто *иј* стоји осмеричко *и*: *алићз* (л. 6), *алића* (л. 6), *алиће* (л. 8 об.) није знак да их је Његош различито изговарао кад је писао Горски вијенац и кад га је припремао за штампу већ свједочи, с једне стране, да је графија првог издања прецизнија, с друге стране, да се дифтоншки изговор не може искључивати ни тамо гдје је Његош написао једно *и*. У критичком издању ми и овдје графијски реконструишемо дуго *иј* (знак моносилабичности) а фонетски дифтонг [и^и]:

Мујо Алић [али^ић], турски кавазбаша,
 [ГВ 469];

те убисмо обадва Алића [али^ића],
 [ГВ 495];

па Бајице и братство Алиће [али^иће]
 [ГВ 727].

У досадашњим издањима антропоним се најчешће доноси у облицима: *Алић*, *Алића*, *Алиће* [Решетар 1890, 1892, 1940; Вушовић

1935, 1936; Ђукић 1941; Павићевић В. и др. 1947; Бошковић и др. 1952; Драгићевић 1959; Недић 1964; Банашевић 1973; Павићевић Б. и др. 1985; Калезић 1994; Младеновић 1996; Никчевић 1997].

У Целокупним делима, међутим, Милан РЕШЕТАР даје друкчију транскрипцију: Алијћ [Решетар 1926: 23], Алијћа [Решетар 1926: 23], Алијће [Решетар 1926: 30]. Ово текстолошко рјешење је прихваћено и у издањима [Латковић 1947^a, 1948; Радовић 1947, 1974]. У издању [Ковачевић 1940] налазимо: Алијћа, Алијће, па се у стиху 469. може претпоставити штампарска грешка: Алић. Наведеном графијом Решетар и његови сљедбеници указују на дифтоншки изговор, од кога и ми полазимо.

1.6. Графијски сегмент *йй* у средини ријечи у Лучи микрокозма сигуран је показатељ дифтоншког изговора и у имену арханђела Гавриила и од њега изведеном присвојном придјеву: Гаврѝйлъ (с. 37, 41, 52), Гаврѝйлову (с. 52). У стиховима ономастички лик реконструишемо са првим, дифтоншким степеном контракције:

— рече Гаврѝйл [гаврѝйл] оцу бесмртноме —
[ЛМ 977 (III 107)];

— Гаврѝйл [гаврѝйл] рече оцу бесмртноме —
[ЛМ 1082 (III 212)];

Гаврѝйл [гаврѝйл] поче архангел зборити [...]
Гаврѝйлову [гаврѝйлову] ријеч пресекоше
[ЛМ 1393, 1397 (IV 183, 187)].

Јунак Луче микрокозма није Гаврил, како то слиједи из досадашњих издања и литературе, него (арханђел) Гавриил, како га треба у невезаном слогу писати и изговарати. То је позајмица из руског (Гавриѝл) односно црквенославенског (старославенско Гаврѝилъ).

2. Таутовокалска контракција у дивербима насталим срашћивањем двају облика

2.1. Једна од особина Његошевог пјесничког језика јесте контракција финалног вокала *e* неких замјеничких облика, замјеничког прилога *ће* (у упитној и везничкој функцији) те везника *e*, *ѝe* са вокалом *e* глаголског облика *је*, уз претходно губљење *j* у интервокалском положају, при чему тај нови контраховани дифтонг односно вокал представља метрички један слог. Ову појаву је запазио Милан РЕШЕТАР у једном стиху Луче микрокозма: „[...] ђе мрачношћу сфера узбуђена!“ [ЛМ 1560 (V 140)], уз сљедећу напомену: *ђе* (*ѝ.j.* *ђе је*) [Решетар 1926: 158]. Ни у једном другом стиху Луче, и ни у једном стиху Горског вијенца Решетар прозоднјски не означава контракцију наведеног типа. У том погледу Решетара је слиједио Данило Вушовић: он контракцију означава само у наведеном стиху Луче [Вушовић 1935: 131].

Радосав Бошковић са суприређивачима [Бошковић и др. 1952; Бошковић и др. 1953] запазио је (и означио) контраховане облике *ђе* у осам стихова [ГВ 900, 1384, 2198, 2354; ЛМ 279 (I 79), 525 (I 325),

526 (I 326), 1560 (V 140)], *šê* у четири стиха [ГВ 594, 2116, 2127; ЛМ 425 (I 225)] и *ê* у оба стиха у којима је посвједочен [ГВ 785, 2296]. Бошковићево издање је у стопу слиједио (у овом погледу) Владан Недић [Недић 1964]. Ми смо (у раду [Маројевић 1997: 55]) нашли још један примјер за контраховани облик *hê* [ГВ 377], а (у раду [Маројевић 2000: 340–341]) контраховани облик *šê* реконструисали смо још у два стиха [ГВ 2700; ЛМ 1446 (V 26)].

Михаило Стевановић у Речнику Његошева језика оставио је знак дугосилазног акцента само на дугом *hê* „у његовој служби упитног прилога“, док на везницима *ē* (< е је), *šē* (< те је) и на дугом *hē* (< ће је) у везничкој служби ставља знак дужине, сматрајући да су наведени везници и везничка ријеч неакцентовани [Стевановић и др. 1983 I: XVII–XVIII].

Од својих претходника ми се разликујемо тиме што ортографски реконструисамо облике *hē*, *tē*, *ē* а ортоепски дифтонг [e̯e̯], при чему сматрамо да и везници и везничка ријеч имају, мада ослабљен, побочни акценат, који означавамо краткосилазним акцентом.

(1) Диверб *hē* [hē̯e̯] = *he je* посвједочен је у двије функције — као упитни замјенички прилог срастао са копулом *je*:

О хурије очй плаветнијех
те мислите са мноm [sām̄nōm] вјековати,
hē [hē̯e̯] та сјенка, што је дићи може,
да ми стане пред вашим очима [...]?
[ГВ 898–901];

А hē [a̯hē̯e̯] био Драшко поповићу?
[ГВ 1384]

и као односни замјенички прилог (везничка ријеч) срастао са копулом *je*:

Кад се справљах из Бара овамо,
док ево ти једнога каваза
hē [hē̯e̯] од паше [ōtpašē] за мене дошао
[ГВ 2196–2198];

већ вас вићу под сјајним покровом,
чест-народност hē је воскреснула
и hē [i̯hē̯e̯] олтар на исток окренут
[ГВ 2352–2354].

(2) Диверби *tē* [tē̯e̯] = *še je*, *ē* [ē̯e̯] = *e je* настали су срастањем одговарајућег везника (*šē*, *e*) и копуле *je*:

а све hēце која су помрла
и момчади tē [tē̯e̯] пушка убила.
[ГВ 2115–2116];

А hē ви је та злосрећна баба
tē [tē̯e̯] међу вас [mē̯huvās] нож крвави вргла?
[ГВ 2126–2127];

тад би ми се управо чинило [...]
 ē [ē̄] слетио Милош међу Србе;
 [ГВ 783, 785].

(3) У два случаја може се понудити алтернативно читање: једно које је у складу са текстом првог издања:

Боже драги, да га сан не вара
 тѐ овако [тѐ̄ о̀ва̀кѐ] старац узлетео?
 [ГВ 593–594];

Је л' истина [јѐл' ѝстина] ē ово овако [ѐ̄̄ о̀вѐ о̀ва̀кѐ],
 ил нас очи сопствене варају?
 [ГВ 2296–2297]

и друго које захтијева његову реконструкцију:

Боже драги, да га сан не вара
 те је 'вако [тѐ̄је о̀ва̀кѐ] старац узлетео?
 [ГВ 593–594];

Је л истина [јѐл' ѝстина] е је ово 'вако [ѐ̄̄је о̀вѐ о̀ва̀кѐ],
 ил нас очи сопствене варају?
 [ГВ 2296–2297].

Прво читање је текстуално аутентичније, а друго је природније. Први полустих 594. стиха у рукопису гласи: **тѐ овако** (л. 13 об.), а у првом издању: **Тѐ овако** (с. 23). Други полустих 2296. стиха у првом издању гласи: **ѐ ово овако** (с. 94). При другом читању остварују се контекстуални дифтонзи као резултат контракције вокала — у 594. стиху хетеровокалски [ē^o], у 2296. тауовокалски [ō̄^o], при том фонему ⟨o⟩, која се реализује као редуковано и неслоговно [ō], означавамо апострофом.

Треба напоменути да за диверб (лексичку јединицу насталу срашћивањем двају облика) **ћѐ = ђе је** не искључујемо ни други, вокалски степен контракције [ћѐ̄], али сматрамо да је за Његошеву епоху аутентичније реконструисати први, дифтоншки степен сажимања вокала [ћѐ̄̄]. За дивербе **тѐ = џе је**, **ѐ = е је** сматрамо да је могућ, и данас, само дифтоншки степен контракције, дакле [тѐ̄̄], [ѐ̄̄].

2.2. Друго је питање да ли се списак контрахованих облика наведеног типа [види т. 2.1] исцрпљује примјерима у којима је у издањима [Бошковић и др. 1952; Бошковић и др. 1953] означен дугосилазни акценат. Наша анализа показује да је у Горском вијенцу посвједочено још неколико замјеничких облика са дифтоншким степеном контракције — двапут **свѐ** [свѐ̄̄] и по једном **мѐ** [ме̄̄] и **чијѐ** [чијѐ̄̄], да се још у по једном стиху могу читати контраховани облици **ћѐ** [ћѐ̄̄] и **тѐ** [тѐ̄̄] и да се још у једном стиху Луче микрокозма реконструише диверб **тѐ** [тѐ̄̄]. Па пођимо редом.

(1) Као што смо већ писали [Маројевић 1997: 56], диверб **чијѐ** [чијѐ̄̄] = **чије је** посвједочен је у функцији упитне придјевске замјенице (срасле са копулом **је**):

Чијѐ [чијѐѐ] ово плеће те га гледам?
[ГВ 1701].

За разлику од других примјера — осим примјера (4) и примјера из т. 2.3 — овдје је дифтонг [еѐ] — у књижевном језику и у говорима са пренесеном акцентуацијом — неакцентован.

(2) Као што смо већ писали [Маројевић 1997: 56], диверб свѐ [свѐѐ] = *све је* посвједочен је у функцији одређене придјевске замјенице са значењем генерализације (срасле са копулом *је*) у 2467. стиху:

свѐ [свѐѐ] радошћу дивном наравњено.
[ГВ 2467].

(3) Као што смо већ писали [Маројевић 1999^б: 120; Маројевић 2000: 339], диверб свѐ [свѐѐ] = *све је* у истој функцији потврђен је и у 2677. стиху:

Свѐ једнако [свѐѐ јѐднѐко] — тада али данас:
[ГВ 2677].

Компоненте свѐ (све је) и једнако чине просту реченицу, и зато их треба писати одвојено [види (у нашој „Текстологији Горског вијенца“ као саставном дијелу критичког издања) т. 10.1.1].

(4) Као што смо већ писали [Маројевић 1999^б: 120; Маројевић 2000: 340], диверб мѐ [меѐ] = *ме је* у функцији акузатива личне замјенице првог лица једнине (сраслог са копулом *је*) посвједочен је у 1432. стиху:

Ко м' у зли час [кѐмѐ узлѐчас] дочекива, Вуче?
Ја нијесам ни позна никога,
а камоли да мѐ [дѐмеѐ] ко дочека [дѐчекѐ].
[ГВ 1430–1432].

Ово је други примјер у којем је дифтонг [еѐ] неакцентован — први је (1), овога пута и у говорима са непренесеном акцентуацијом.

Облик *дочека* у 1432. стиху није треће лице једнине аориста него радни глаголски придјев са дијалекатским сажимањем вокала (*дочекао* → *дочека*): са копулом *је* (у саставу диверба мѐ) он твори перфекат.

(5) Као што смо већ писали [Маројевић 1997: 55], у 377. стиху се може реконструисати диверб ђѐ [ђѐѐ] = *ђе је* у функцији упитног замјеничког прилога (сраслог са копулом *је*):

ђѐ [ђѐѐ] издајник бољи од витеза?
[ГВ 377].

Кажемо: може се реконструисати — ако се пође од конструкције *Ђе* [је] *издајник бољи од виџеза*? Може се, међутим, стих схватити као елиптична конструкција *Ђе* [може бити] *издајник бољи од виџеза*? — и у том случају облик *ђе* [ђѐ] био би универб, и у њему се не би реконструисао контраховани дифтонг односно вокал.

НАПОМЕНА.

Поред примјера контрахованих облика које је преузео из претходних издања [Бошковић и др. 1952, 1953; Недић 1964], Александар Младеновић је и у овом стиху „запазио“ контракцију и означио је дугосилазним акцентом, али тек у свом трећем издању (што значи да је преузео из нашег чланка!): *ћê издајник бољи од витеза?* [Младеновић 1998^a: 75].

(6) Као што смо већ писали [Маројевић 1999^b: 120–121; Маројевић 2000: 340], у 2700. стиху може се реконструисати диверб *tē* [t^hē] = *ше је* у функцији саставног везника (сраслог са копулом *је*):

само Богдан што је похитао
тē [t^hē] убио ријечког кадију.

[ГВ 2699–2700].

Опет кажемо: можемо реконструисати — ако се не пође од елипсе копуле *је* у 2700. стиху. У овом другом случају облици *йохийѡа је* и *убио* били би истоврсни предикати једне реченице.

(7) Најзад, као што смо већ писали [Маројевић 1999^b: 121; Маројевић 2000: 340–341], са нашим новим читањем диверб *tē* [t^hē] = *ше је* у истој функцији налазимо у 1446. стиху Луче микрокозма:

и над њима на преведром небу
кад се облак наполи раздвоји —
тē [t^hē] у двије [удвије] непрегледне масе
с два противна узмућена вјетра:

[ЛМ 1444–1447 (V 24–27)].

2.3. У свим анализираним примјерима контракција се остварује на граници замјенице (у замјеничкој или функцији везничке ријечи) или везника са копулом *је*. Разматрајући таутовокалске дифтонге у Горском вијенцу, ми смо утврдили да је у 606. стиху Горског вијенца посвједочено губљење сонанта *j* и контракција двају вокала *e* на граници номинатива једнине именице *йиће* са копулом *је* [Маројевић 1999^b: 121; Маројевић 2000: 341]. У овом именичко-глаголском дивербу реконструисали смо први, дифтоншки степен контракције као једину изговорну вриједност — *пићē* [пић^hē] = *йиће је*:

Јунаштво је цар зла свакојега —
а и пићē [аипић^hē] најслађе душевно
којјем се пјане покољења.

[ГВ 605–607].

Овдје је дифтонг [e^h] — у књижевном језику и у говорима са пренесеном акцентуацијом — неакцентован. Наша фонетска интерпретација 606. стиха освјетљава значење претходног, 605. стиха, и потврђује синтаксичку анализу Лабуда Гојнића и Михаила Стевановића [види подробније (у нашој „Текстологији Горског вијенца“ као саставном дијелу критичког издања) т. 6.13].

2.4. У параграфу посвећеном сажимању вокала, међу примјерима гдје је „сажимање према задњем вокалу“ Данило Вушовић наводи и: „нако (но ако) В [= Горски вијенац] 645, 1152“ [Вушовић 1930^а: 106; Вушовић 1930^б: 14]. Са етимолошког гледишта у овом сложеном везнику, који је лексикализован, прва везничка компонента није био аломорф *по него аломорф *пъ, а то значи да смо у првој фази контракције сасвим природно добили дифтонг [a^а] у облику [nã^ако].

Може се са доста основа претпоставити да се промјена nã^ако → nãко већ у Његошево вријеме била фонологизовала. Језичко осјећање прву компоненту (nã) није могло идентификовати као везник јер је некадашње *пъ, под утицајем поредбеног везника нѠ < *по, већ било добило данашњи лик нѠ; остала је разлика у дужини, са тенденцијом да се и она неутрализује, уз мијешање значења [види (у нашој „Текстологији Горског вијенца“ као саставном дијелу критичког издања) т. 5.3.2].

За разлику од сложеног оптативног облика [види (у нашој „Текстологији Горског вијенца“ као саставном дијелу критичког издања) т. 10.2.4], чији тросложни лик dãako потврђује дифтоншки изговор двосложног лика дако [dã^ако], нема доказа да се искључни везник *нако* у Његошевом језику чувао са дифтоншким степеном контракције. С обзиром на то да се и у рукопису и у првом издању облик пише састављено и без апострофа, претпостављамо да га је и Његош изговарао са монофтоншким степеном редукције. Зато облик ортоепски реконструирамо са другим, вокалским степеном сажимања:

Неки један — то је ка ниједан [нијѣдан],
нако [nãко] да је више мученија.

[ГВ 644–645, *нако* (л. 7 об.), *Нако* (с. 24)];

Не требује царство нељудима
нако [nãко] да се пред свијетом руже.

[ГВ 1151–1152, *нако* (л. 12 об.), *Нако* (с. 44)];

Нема, бабо, овде духовника [дѹхѡвнѣкã],
нако ћемо [nãкоћемо] послат попа Мића,
а он књиге [књѣгѣ] уза себе [узãсебе] нема;

[ГВ 2191–2193, *Нако* (с. 90)].

У Речнику Његошева језика налазимо овакву интерпретацију облика: nãко прил. дијал. за изузимање: *једино, само, осим, до, осим ако* [Стевановић и др. 1983 I: 480]. Тачније би било рећи да је *nãко* везник — искључно-условни у значењу 'осим ако' (трећи примјер) и компонента везничког израза *nãко дã* (искључно-циљног) у значењу 'осим да' (први и други примјер) .

НАПОМЕНА.

У Речнику Његошева језика у одредници *nãко* налазимо и један примјер из превода прве пјесне Илијаде: Велике је царе могућности / љут на чојка њему подвласнога, / *nãко* он разјарену љутост / и мрвице

смири и покрије [Стевановић и др. 1983 I: 481]. Текст је преузет из четвртог издања Целокупних дела, у којем 158. стих стварно гласи као и у Речнику, само без надредног знака: *нако он разјарену љутост* [Стевановић–Лалић 1975: 242]. Да је наведени текст аутентичан, онда би се у првом полустиху, да би имао четири слога, морао реконструисати везник *наако, и то би био доказ да је у Његошевом језику, поред тог тросложног неконтрахованог лика, био могућ и двосложни лик лексикализованог диверба са дифтоншким степеном контракције *нако* [н^ако], и такав бисмо лик реконструисали у наведеним стиховима Горског вијенца.

Текст 158. стиха Његошевог препјева прве пјесне Илијаде у свим издањима Целокупних дела, почев од трећег, садржи штампарску грешку, коју су преузели без провјере састављачи Речника. У издањима приређивача који су текст давали према Његошевом рукопису, а рукопис се налазио у Народној библиотеци у Београду и у међувремену је пропао, наведени стих гласи: „И ако он разјарену љутост [Гавриловић 1899: 177]; и ако он разјарену љутост [Решетар 1912: 195]. У прва два послеријатна издања Ц(ј)елокупних д(ј)ела, у којима је (као и у каснијим издањима) преводу приредио Радован Лалић, нема наведене штампарске грешке: иако он разјарену љутост [Бошковић и др. 1953: 354; Стевановић–Лалић 1967: 242], али је примijeњена погрешна вербализација текста. Наиме, у стиху није употребљен сложени везник *иако*, него два везника *и + ако*:

Велике је царе могућности
 љут на чойка [начоџка] њему подвласнога
 и ако он разјарену љутост [љ^ут^ост]
 и мрвице смири и покрије,
 ал покриту злобу док испуни
 све у срцу јадовиту храни.

[Прев. ППИ 156–161].

2.5. Лексикализовани диверб са оптаивним значењем реконструисали смо са дифтоншким степеном контракције *дако* [д^ако] у 1100. стиху *Луче микрокозма*. У Горском вијенцу је посвједочен само тросложни лик, без сажимања вокала [види (у нашој „Текстологији Горског вијенца“ као саставном дијелу критичког издања) т. 10.2.4].

3. Таутовокалска контракција у сандхију и проклизи

3.1. Таутовокалски дифтонг може се реконструисати и у сандхију, тј. на граници између двије фонетске ријечи изговорене без паузе, од којих се прва завршава а друга почиње истим самогласником. Размотримо примјере у којима се такав изговор може, са више или мање вјероватноће, претпоставити. При том дјелимичну редуцију и губљење слогности иницијалног самогласника наредне или финалног самогласника претходне фонетске ријечи означавамо у једним случајевима апострофом, а у другим знаком за дужину на одговарајућем вокалу.

(1) У сандхију, испред фонетске ријечи која почиње самогласником, у два случаја смо означили дјелимичну редукуцију и губљење слоговности иницијалног самогласника наредне [види т. 3.2] или финалног самогласника претходне фонетске ријечи помоћу апострофа. Овај други случај имамо у првом полустиху 2296. стиха:

је л' истина [jěл' ѝстина] ē ово овако [ěē òвò овàкò]
ал нас очи сопствене варају?

[ГВ 2296–2297].

Као и у свим наредним примјерима, овдје реконструишемо дифтоншки степен контракције, тј. фонетски дифтонг [ʔи]: је л' истина [jěл' ѝстина] = *је ли ист'ина*.

(2) У другим случајевима дифтоншки степен контракције двају истих вокала у сандхију обиљежавамо знаком за дужину на одговарајућем вокалу [види т. 3.3]. Такав је случај и у 28. стиху:

Мален свијет за адова жвала,
ни најест гā камоли [нинāјезга аkāмоли] прејести!

[ГВ 27–28].

Овдје такође реконструишемо дифтоншки степен контракције, тј. фонетски дифтонг [ʔа]: ни најест гā камоли [нинāјезга аkāмоли] = *ни најест'и га а камоли ѝрејест'и*. Другим ријечима, ми сматрамо да је сложени везник *а камоли* у Горском вијенцу састављен досљедно од двије компоненте, само што се то у наведеном стиху, услед сажимања двају *а* у дифтонг [ʔа], јасно не види.

Везник *а камоли* посвједочен је, без ефекта сажимања вокала, и у сљедећим стиховима Горског вијенца:

Мед за уста и хладна [ихлāднā] приоња
а камоли [акāмоли] млада [млāдā] и ватрена [ивāтрена] —
[ГВ 764–765];

пред очима које стријељају,
које камен могу растопити
а камоли [акāмоли] слабога човјека [чòвјека] —
рођенога да се од њих [òдњ'их] топи,
[ГВ 902–905];

Јаки [јāк'и] зуби и тврд орах сломе,
добра [дòбрā] сабља — топуз иза врата
а камоли [акāмоли] главу од купуса.
[ГВ 1104–1106];

Ко м' у зли час [кòм'е узл'ичас] дочекива, Вуче?
Ја нијесам ни позна никога,
а камоли да мē [дāме'е] ко дочека [дòчекā].
[ГВ 1430–1432];

човјек пашче ту свезат не шћаше
а камоли [акāмоли] чойка [чò'ека] несретњега;
[ГВ 1479–1480];

Нико жалит не смије никога
а камоли [акāмоли] да му што поможе.
[ГВ 1485–1486];

Свѣт је [свијѣтје] овај тиран тиранину
а камоли [акāмоли] души благородној:
[ГВ 2499–2500].

3.2. Контракцију вокала у сандхију, на граници двије фонетске ријечи, налазимо и у 823. стиху Горског вијенца: **Ка' е носишѡ Богѡ ти братска, Станко?** (с. 31). У рукопису (у коначној верзији) стих гласи: **ка е носишѡ вогти братска станко?** (л. 9 об.). У савременим издањима налазимо га у различитим ортографско-инерпункцијским ликовима: **kā** је носиш, **бог ти братска, Станко?** [Решетар 1926: 33 (писање великог слова на почетку стиха којим не почиње реченица штампарска је грешка); исто и у: Решетар 1892; са великим почетним словом и у: Радовић 1974]; **Kā** је носиш, **Бог ти братска, Станко?** [Вушовић 1935: 29; исто и у: Ковачевић 1940; Никчевић 1997; са малим почетним словом и у: Ђукић 1941]; **Kā** је носиш **бог-ти-братска, Станко?** [Латковић 1948: 81; исто и у: Бошковић и др. 1952]; **Kā** је носиш, **бог-ти-братска, Станко?** [Недић 1964: 163]; **Kā** је носиш, **Бог-ти-братска, Станко?** [Банашевић 1973: 42; исто и у: Павићевић Б. и др. 1985]; **Kā** је носиш **Бог-ти-братска, Станко?** [Калезић 1994: (46)].

Уз израз *бог ѿи брајска* Милан РЕШЕТАР даје сљедећи коментар: »говори се: „бог ти и братска (т.ј. вјера помогла)“ кад ко кога заклиње и братими; овдје је оно *и* изостављено (већ ако није слабо написано мјесто „бог т' и братска“)« [Решетар 1892: 50; исто и у: Решетар 1890: 133 (са фонетским писањем: *брацка*)]. У свом коментару Горског вијенца (који за живота није објавио) Данило ВУШОВИЋ каже: »У Црној Гори израз „бог ти братска“ значи што и: *забога*, за име Божје и сл.« [Вушовић 2004: 201]. Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ стих доноси у облику: **Кā је носиш, Бог т' и братска, Станко?** [Драгићевић 1959: 35], са сљедећим објашњењем: »очигледно је да ту треба да стоји: „Кā је носиш, *Бог ѿ' и брајска*, Станко?“, јер је то у старој Црној Гори уобичајена молба: „Бог ти и братска (љубав)...“« [Драгићевић 1959: XXIII (нап.)]. Драгићевићево мишљење прихвата Александар МЛАДЕНОВИЋ, али он стих доноси у сљедећем облику: **Ка је носиш, Бог ти-и братска, Станко?** [Младеновић 1996: 78], са оваквим образложењем: »то је потребно [...] неким правописним знаком указати читаоцу на постојање везника *и* у овом изразу који се, иначе, у изговору контрахује са претходном заменичком формом *ѿи*. Зато је овде донето правописно *ѿи-и*, чиме се неће реметити десетерац баш због могућности поменутог гласовног сажимања при читању и изговарању овог стиха“ [Младеновић 1996: 34]. Своје тумачење Младеновић је покушао да образложи и у чланку *Прилози ѿумачењу неких сѿишхова и месѿа у „Горском вијенцу“* [Младеновић 1998^б: 111–112].

Оцијенили смо да Младеновићево граfiјско рјешење у 823. стиху није најсрећније: читаоца којем није пред очима коментар зачудиће десетерац са једанаест слогова. Поред тога, везник *и* се са претходним

замјеничким *џи* не сажима потпуно, него само до нивоа дифтонга [и^д]. Зато смо ми у писању оставили једно *џ* са означеном дужином, а дифтонг реконструисали у изговору [Маројевић 1999^а: 34–35; опширније у Маројевић 2000: 341–344]. У одговору на нашу критику Младеновић каже: »Стих 823 [...] прочитао сам [...] са *џи-и* а не са *џи* и дужином изнад вокала, како то чини Р. М. Ово сам учинио зато да би читаоцу овде било лакше препознавање везника *и* после енклитичког облика заменице *џи*. При том сам истакао да се везник *и* „у изговору контрахује с претходном заменичком формом *џи*“ [...]. Јасно је да се овим не ствара једанаестерац од десетерца, како погрешно Р. М. истиче, због чега сам и ставио цртицу у *џи-и* а дао сам и поменуто објашњење« [Младеновић 1999^а: 18].

А. Младеновић произвољно препричава мој текст: 1° нисам ја прочитао него написао *тџ* са означеном дужином изнад вокала, а прочитао сам слог са дифтонгом [ти^д]; 2° нисам истакао да се графијом *џи-и* ствара једанаестерац од десетерца него да ће читаоца којем није пред очима коментар зачудити десетерац са једанаест слогова. Па ни самога себе не интерпретира правилно: није ни он прочитао *џи-и*, него је тако написао. Младеновићево текстолошко рјешење не би ни било тако лоше за популарна издања кад би наш читалац био навикнут да у стиху у којем је написано једанаест вокалских графема прочита десет слогова. А ни у првом издању Горског вијенца ни у једном стиху не налазимо једанаест самогласничких слова који би се читали са десетосложном силабичком структуром. Зато нам, у научном издању, преостаје да пишемо у стиху само десет вокалских графема, а да дифтоншки изговор дајемо у фонетској транскрипцији.

Шта значи израз *Бог џи* [и] *брајска*? На ово питање коментатори и лексикографи дају разноврсне одговоре. Божидар КОВАЧЕВИЋ парафразира Решетара: „Бог ти и братска вера помогла“ [Ковачевић 1940: 66]. Трифун Ђукић полази од значења ’побогу’: „Како, побогу, носиш овако тешку пушку?“ [Ђукић 1941: 153]. Ђуза РАДОВИЋ израз овако тумачи: „бог ти и братска љубав, тј. тако ти бога и братске љубави (како носиш тако тешку пушку)“ [Радовић 1947: 202]. Видо ЛАТКОВИЋ цитира (погрешно) Вука (Пословице, бр. 336): „*Бог џи брајска!* кад ко што моли кога, и да речемо да се овде мисли братска љубав“ и коментар Стефана Митрова Љубише: „Тако ти бога и нашега братства“ [Бошковић и др. 1952: 183]. Владан НЕДИЋ израз овако тумачи: „тако ти бога и братске љубави!“ [Недић 1964: 252]. Никола БАНАШЕВИЋ даје овакав коментар: »елиптичан израз учтивости, који Вук наводи и допуњује у *Пословицама* (бр. 336): „*Бог џи и брајска!*“ Кад ко што моли кога, и да речемо да се овђе мисли братска љубав.“« [Банашевић 1973: 242]. У Речнику Његошева језика израз се овако семантизује: „у чуђењу: за бога милога, ако бога знаш“ [Стевановић и др. 1983 I: 39]. Слободан ТОМОВИЋ израз коментарише: „одговори ми, братске ти вјере или љубави“ [Томовић 1986: 165; уп. Томовић 1990: 349]. Александар МЛАДЕНОВИЋ контаминира тумачења Ђ. Радовића и С. Томовића: „Како је носиш (одговори ми), тако ти Бога и братске љубави, Станко?“ [Младеновић 1996: 197].

Анализирани стих тражи одговор на два питања: 1° да ли је у Његошевом језику и у Његошево вријеме фразеологизам имао облик *Бог њи брајска*, па у том случају текст треба само ортографски интерпретирати, или је имао облик *Бог њи и брајска*, што значи да би се ортографска интерпретација морала допунити ортоепском, са означеним дифтонгом [и^џ] у сандхију; 2° да ли је поименичени придјев *брајска* настао елипсом именице *вјера*, именице *љубав* или неке треће именице. Одговор на прво питање од значаја је за утврђивање аутентичног текста, а на друго питање — за образложење адекватног коментара.

Кад би Латковићево цитирање Вука било тачно (а оно се понавља и у каснијим издањима Његошевих Целокупних дела), морало би се поћи од тога да је већ у Његошево вријеме фразеологизам имао лик *Бог њи брајска*, тим прије што је такав лик посвједочен у савременом ускочком говору: Немо̄ тако̄ бокти [= бог ти] брацка̄! [Станић 1990 I: 54, s. v. брацка̄]. Латковићев цитат, међутим, није тачан; уп.: „Бог ти и братска! Кад ко што моли кога, и да речемо да се овђе мисли братска љубав; али на другијем мјестима говори се овако у женском роду а не може се казати за што, н. п. обријала главу на *хајдучку*, — Стани, Митре, *гора* би!“ [Караџић 1849: 19; Караџић 1965/1987 IX: 61]. Треба истаћи да у критичком издању пословица има редни број 289, да није била заступљена у цетињском издању из 1836, већ се појавила у бечком издању 1849. године, што значи послјије објављивања Горског вијенца. У Архиву САНУ чува се посебан лист на коме је Вук забиљежио ову пословицу, само што у њему умјесто *речемо* стоји: рекнемо, а умјесто *овђе* стоји: овдје [Караџић 1965/1987 IX: 404].

С обзиром на то да „нико није ћарио ко је Вука исправљао (што се аутентичности грађе тиче)“ [Бошковић 1978: 471], морамо поћи од тога да је израз у Његошевом ндиолекту гласио *Бог њи и брајска* и да је у Горском вијенцу остварена непотпуна контракција (до нивоа дифтонга) двају вокала *и* у сандхију, из метричких разлога. Зато смо ми (најприје у [Маројевић 1997: 54]) ортографски реконструисали дуго њ̄, а ортоепски дифтонг [и^џ]. У критичком издању смо, из практичних разлога, ортографску интерпретацију измијенили — у сандхију, испред фонетске ријечи која почиње самогласником, апострофом смо означили дјелимичну редукцију и губљење слоговности иницијалног самогласника наредне фонетске ријечи (а не финалног самогласника претходне фонетске ријечи):

Тешке [тѣшкѣ] пушке [пѣшкѣ], игђе ли икога:
ка је [каје] носиш, Бог т' и братска [бѣкти њбрацка̄], Станко?
[ГВ 822–823].

Као и у свим примјерима овог одјелјка, овдје реконструисамо дифтоншки степен контракције, тј. фонетски дифтонг [и^џ]: Бог т' и братска [бѣкти њбрацка̄] = *Бог њи и брајска*.

Што се тиче постанка и значења именице *брајска*, једни истраживачи (Решетар, Ковачевић) полазе од израза *брајска* [вјера], јер се очито ослањају на потврђеност значења у стиху: избеуми некако на

братску [ГВ 2004], други (Недић, Радовић, Драгићевић, Младеновић) реконструишу синтагму *брајска* [љубав], ослањајући се на Вуково тумачење у Пословицама. Од овог посљедњег израза полази, у приказу рјечника у првом издању Његошевих Цјелокупних дјела, Ј. Вуковић: »за реч *брајска* треба протумачити значење у стиху: „ка је носиш бог ти *брајска*, Станко?“ — 823 (*брајска љубав*)« [Вуковић 1955: 346]. Томовић пак допушта једно или друго тумачење. Ми мислимо да је елидирана именица са значењем 'помоћ' и да је првобитно израз могао да гласи *Бог њи* и *брајска* [рука] *јомози/јомогли*, при чему је *јомози* треће лице једине императива у оптаивном значењу а алтернативно *јомогли* партицип на -*љ* такође у оптаивном значењу. Израз лоцирамо у паганско вријеме са значењем 'нека ти (наш, племенски) бог и братство (род, племе) помогну'. У том смислу је занимљиво значење које Стефан Мнтров Љубиша изразу приписује: „*Tako ti Voga i našega bractva*“ [Љубиша 1868: 43]. Читав стих би, дакле, имао сљедећи смисао: како је носиш, уз божију и братску помоћ [је носио], Станко?

3.3. Контракцију вокала у сандхију, на граници двије фонетске ријечи, илуструје и 1819. стих Горског вијенца: *Само факирџ остави фукарџ*, (с. 72). Приређивач издања браће ЈОВАНОВИЋА први полази од израза: „ФАКИР ФУКАРА, пука сиротиња“ [Јовановићи 1881: <127> (Тумачење некојих ријечи)]. Милан РЕШЕТАР стих не коментарише него у Рјечнику објашњава ријечи *факир* „од турск. (арап.) *faqir*, сиромас“ и *фукара* „од турск. (арап.) *fuqara* (које је плурал од *faqir*), сиромас; сиромаси“ [Решетар 1890: 245]. Божидар КОВАЧЕВИЋ већ полази од полусложенице „*факир-фукара*, крајња сиротиња. Арапски корен ф'к'р (у Индији отуд *факир*, а у Турака и у нас *фукара*) означава сиромаси. *Факир-фукара* је таутологија и служи за појачавање овога појма“ [Ковачевић 1940: 127]. Од полусложенице *факир-фукара* и значења 'пука сиротиња' полази се и у каснијој литератури [Стевановић–Бошковић 1954: 240; Недић 1964: 245; Томовић 1986: 254], па се стих тумачи: „само си пуку сиротињу (*факирфукару*) оставио“ [Бошковић и др. 1952: 205 (коментар Вида Латковића)]; „Оставио си у животу само најсиромашније“ [Томовић 1986: 254]; »Српским изразом то би се, отприлике, рекло „пуке сиромасе“, „голе беднике“. Факир фукара су хришћани« [Радовић 1947: 220]. Занимљиво је тумачење Николе БАНАШЕВИЋА: „*Факир — фукара* (арап. *faqir*, пл. *fuqarā*; тур. *fukara*) — пука сиротиња; може имати и пејоративно значење. — Да би добио правилан десетерац и избегао непријатно понављање истих сугласника у двема узастопним сродним речима, песник је у ст. 1819. смелим обртом раздвојио *факир* и *фукару*, и обадве је речи истакао тим смештањем предиката између њих“ [Банашевић 1973: 325].

Наведено тумачење први је (имплицитно) оспорио Трифун Ђукић: „Факир у Црној Гори значи немоћно, слабо и бедно чељаде, а фукара сиротиња, руља у рђавом смислу те речи“ [Ђукић 1941: 164]. А експлицитно га је, и врло убједљиво, одбацио Ристо Ј. ДРАГИЋЕВИЋ: »Када коментаришори ове двије Његошеве ријечи сјајају и тумаче да „*факир-фукара*“ значи — „*јука сиротиња*“, онда би изгледало да су сви они који су примили ислам били неки — *богашиши*, а *јознајш*

је да је и муслимана било „*йуке сиротиње*“ ништа мање но хришћанске раје. Поред тога никако се Његошев стих „само факир остави фукару“ не може сјојити у једну ријеч — „факир-фукара“, иако скоро сви коментатори наводе једно исто „објашњење“ — да је ријеч „фукара“ *йлурал* од ријечи „факир“! По моме мишљењу, [...] Његош није ове двије ријечи *ујошреб*ио ни *йо арайском*, ни *йо шурском* значењу, већ онако како се оне и данас *ујошребљавају* у Црној Гори, *ше би* стих 1819. значио: само физички богаљи и морална олош нијесу *йрешли* у ислам« [Драгићевић 1959: XXVI–XXVII]. Драгићевић стих доноси у сљедећем облику: само факир оста и фукара, [Драгићевић 1959: 74].

Његово текстолошко рјешење оспорио је Видо ЛАТКОВИЋ, који указује да су »првих година после турског завојевања у Босни на ислам [...] прешли богати поседници, властела — а о тим временима „сват Турчин“ у Вијенцу и говори — док је „пука сиротиња“ муслиманска, које је заиста било у Босни, из познијих времена. Уосталом, Његошев стих „само факир остави фукару“ и не односи се уопште на муслиманек. У закључку Латковић каже да „се позивањем на данашњу употребу речи и на њихова данашња значења у црногорским говорима не може увек објашњавати Његошев песнички језик. Хипотетичност Драгићевићеве редакције овог стиха, па према томе и његовог тумачења, најбоље се види кад се има на уму цела реченица у којој се тај стих налази. [...] Мењањем речи остави у оста завршна два стиха престају да буду део непосредног обраћања Бајазиту, што у ствари јесу, и уместо логички и синтетички [ваљда: синтаксички — Р. М.] јединствене реченице добијамо реченицу из два диспаратна дела“ [Латковић 1963: 337–338].

Драгићевићев текстолошки поступак негативно је оцијенио и Никола БАНАШЕВИЋ: „Р. Драгићевић је у свом издању, без потребе (не мењајући много смисао) и недопуштено (јер нема очевидне штампарске грешке), поправљао песника“ [Банашевић 1973: 325].

Александар МЛАДЕНОВИЋ прихвата да ријечи *факир* и *фукара* нису употребљене „с једним заједничким већ с одвојеним значењима“, али у својој семантичкој интерпретацији контаминира старо и ново тумачење, не разумијевајући добро шта у Црној Гори значи ријеч *фукара*: „(Илдерим) није *йошурчио* и није *йобио* само *йраву сиротињу* и *људе без смелости*, *рђаве* и *морално слабе људе*, који су *йрихватили* да *службе Турчину*, тј. *само факир[а] остави [и] фукару*“ [Младеновић 1996: 32]. Он 1819. стих доноси „са запетом иза речи *остави* стављајући тако до знања читаоцу да су лексеме *факир* и *фукара* употребљене значењски различито“: само факир остави, фукару [Младеновић 1996: 32, 118].

Ми смо и у овом случају примијенили рјешење које смо првобитно понудили за 823. стих — у писању једно *й* са дужином (мада је оно и иначе у аористу дуго), без запете, у изговору дифтонг [й^д] [Маројевић 1999^а: 35; опширније у Маројевић 2000: 344–345]. Свој и наш текстолошки поступак Младеновић је овако прокоментарисао: »Доста

нејасно састављен Његошев 1819. стих ја сам, не мењајући га текстуално, донео овако: *само факир остави, фукару*. Нисам рекао да је то најбоље решење али сам зато дао у коментару његово ближе објашњење. [...]. Неприхватљиво је „решење“ које даје Р. М. за овај стих: укидање запете коју сам унео и доношење облика *остави* с дужином на крајњем вокалу. На овај начин само се збуњује читалац јер би он погрешно схватио да је овде реч *факир* вршилац радње а она је заправо у овом случају објекат као што је то и реч *фукара*; вршилац радње је Илдерим« [Младеновић 1999^а: 18].

Уз ову Младеновићеву опаску даћемо само двије маргиналије: 1° његов текстолошки поступак заиста није најбоље рјешење јер ће читалац схватити да је облик *фукару* само апозиција уз акузатив *факир*, који га ближе одређује, па би се изгубио ефекат који се жели постићи („да су лексеме *факир* и *фукара* употребљене значењски различито“); 2° моје текстолошко рјешење неће збунити читаоца јер ће у фонетској транскрипцији пронаћи редуковани везник *и* а у фусноти прочитати објашњење: *о̀ставӣ и фукару* — дифтоншки степен контракције двају вокала *и* у сандхију (са упућивањем на одговарајуће мјесто у „Текстологији Горског вијенца“ као саставном дијелу издања).

Иако је полусложеница *ф̀акѝр-фука̀ра* посвједочена у српском језику у значењу 'сиротиња, сиромаси', код Иве Андрића на примјер [Речник МС 1976 VI: 652], ми такође сматрамо да се њене компоненте не могу раздвојити предикатом, као што се могу раздвојити компоненте синтагме (само *йуку* остави *сиротињу*).

Поред тога, у Народним пјесмама муслимана у Босни и Херцеговини (Сарајево, 1933, књ. I, 95) посвједочена је синтагма *факир и фукара* [Škaljić 1973: 276, s. v. fâkir]: *A izašla fakir i fukara, / Selam dava desno i lijevo.* [Hörmann 1888: 85; уп.: Hörmann 1990: 85]. При том је *факир* очито збирна именица, па је њен акузатив једнак номинативу. То значи да није потребно на граници полустихова реконструисати дифтоншки степен контракције: *факир' остави* [ф̀акѝр^а о̀ставӣ].

На основу свега наведеног можемо закључити да је у Његошовом стиху посвједочена синтагма (у акузативу) *факир и фукару* и да су компоненте синтагме раздвојене аористом *остави*. Завршни самогласник аориста *остави* и везник *и* контрахују се до нивоа дифтонга [й̄^и]:

само факир оставӣ фукару [о̀ставӣ й̄фука̀ру]

да нас служи а пред крстом тужи.

[ГВ 1819–1820].

3.4. Контракцију вокала у проклзи можемо реконструисати у првом полустиху 2139. стиха Горског вијенца — на граници везника *и* и предлошко-падежне везе *иза й̄ога*:

Ми имамо једну траву за то [з̀а̀т̄о̄]

па ту траву у лонац сваримо,

из лонца се редом намажемо —

й̄за тога [й̄й̄з̄а̄ т̄о̀г̄а̄] будемо вјештице.

[ГВ 2136–2139].

Као и у претходним примјерима, овдје реконструишемо дифтоншки степен контракције: **йза тога** [ʕизā тоgā] = *и иза йзога*.

3.5. Контракцију вокала у проклизи реконструишемо у првом полустиху 974. стиха Горског вијенца — на граници рјечце *и* и именице *име*:

О проклета [прòклѣтā] земљо, пропала се
 (йме ти је [йиметије] страшно и опако!):
 или имам младога витеза —
 уграбиш га у првој [упр̀вòј] младости,
 [ГВ 973–976].

Као и у претходним примјерима, и овдје реконструишемо дифтоншки степен контракције: **йме ти је** [ʕиметије] = *и име йи је*.

3.6. У складу са новим, изворним читањем текста Горског вијенца и новим, изворним тумачењем Његошевог десетерца, по којем у Његошевом пјесничком тексту налазимо бројне и разноврсне типове фонетских дифтонга који не нарушавају десетосложну силабичку структуру него је напротив чине ритмички разноврснијом, ми у првом полустиху 2150. стиха — на граници супротног везника *а* и условног везника *ако*:

Зла мрзноме чинит не можемо,
 āко нам је [āконамје] мио али својта —
 траг по трагу његов ископамо.
 [ГВ 2149–2151] —

алтернативно реконструишемо контракцију вокала у проклизи, и то дифтоншки степен контракције: **āко нам је** [āконамје] = *а ако нам је* [Маројевић 1999^б: 126; прештампано у: Маројевић 2000: 346]. Наравно, код овог алтернативног текстолошког рјешења морамо остати при тумачењу да је у Његошевом стиху посвједочен везник *ако*, а не — како је то предложио Јевто М. Миловић — односна замјеница *ко*. Таквом тумачењу дајемо предност и иначе, тј. и ако не бисмо реконструисали контракцију вокала у проклизи (само што бисмо у том случају оставили тачку и запету на крају 2149. стиха, тј. интерпункцију бисмо прилагодили таквој интерпретацији) [о другој интерпретацији и њој прилагођеној интерпункцији види (у нашој „Текстологији Горског вијенца“ као саставном дијелу критичког издања) т. 10.2.5].

3.7. Тауовокалска контракција двају вокала *и* (на нивоу дифтонга) може се реконструисати, као алтернативно текстолошко рјешење, у проклизи послје цезуре 1008. стиха:

Што спомињеш [штò спòмињѐш] Косово, Милоша —
 сви смо на њем [нāњем] срећу изгубили,
 ал су мишца, йме [мишца йиме] црногорско
 ускрснули с косовске гробнице
 над облаком, у витешко царство
 ђе Обилић над сѣнима [натсјѣнима] влада!
 [ГВ 1006–1011].

Такву употребу два истоврсна субјекта, раздвојена запетом умјесто да буду спојена саставним везником *и*, најприје смо објашњавали (само) као резултат утицаја руског језика [Маројевић 1978: 223–224; Маројевић 1984: 140–141]. Том тумачењу ишла би у прилог интерпункција изворника: *мишца, име* (л. 11 об.), како је остало и у првом издању (с. 38), и њему би одговарала интерпункција коју налазимо у бројним издањима [Решетар 1890, 1926; Вушовић 1935, 1936; Ковачевић 1940; Ђукић 1941; Радовић 1947; Латковић 1948; Банашевић 1973; Павићевић Б. и др. 1985; Ћупић 1995]: ал' су мишца, име црногорско / ускрснули с косовске гробнице.

Овом тумачењу, по којем се одсуство везника *и* у 1008. стиху објашњава руским утицајем, и касније смо давали предност, не искључујући могућност контракције двају *и*. Тешкоће дифтоншког читања огледају се у томе што испред лексеме *име* долази цезура која искључује сандхи; поред тога, у овом примјеру би се реконструисао дифтонг са неслоговном првом компонентом [и] [Маројевић 1999^а: 35–36]. Подробније се наведено тумачење образлаже у поглављу „Грамаатичка реконструкција“ [види (у нашој „Текстологији Горског вијенца“ као саставном дијелу критичког издања) т. 4.5.4].

На наше се тумачење осврнуо Александар Младеновић, овим ријечима: »Стих 1008: *Ал' су мишца, име црногорско* Његош је исправно донео са запетом у првом издању Горског вијенца (и у свом рукопису овог дела) а М. Стевановић је јасно показао да се овде не ради ни о каквом руском утицају, како иначе мисли Р. М. (М. Стевановић, *О језику Горског вијенца*, Београд, 1990, 136–137). Верујући даље да је овде везник *и* одсутан под утицајем руског језика, Р. М. се истовремено коригује па доноси овај стих тако да сматра да је овде испред речи *име* могућ везник *и* при чему овај аутор не искључује „могућност контракције двају *и*“. Р. М. није у праву јер се овде не ради о руском утицају а и успостављање везника *и* овде уопште није потребно. Његош је, као што се види, написао јасно овај стих те је у њему искључена било каква приређивачева интервенција« [Младеновић 1999^а: 18].

Оставићемо Младеновићево мишљење без коментара, само ћемо упутити читаоца да је моја полемика са Михаилом Стевановићем о наведеном стиху прештампа у књизи [Маројевић 1999^а: 143, 151–153].

Запету и послије другог полустиха у 1008. стиху налазимо у издањима [Назечић 1947; Драгићевић 1959, 1966; Роровић VI. 1963; Младеновић 1996, 2001], што би указивало да је други полустих апозиција у односу на субјекат *мишца*. Такво тумачење је, међутим, погрешно, пошто је предикат *су ускрснули* у облику множине, а именица *мишца* је у номинативу јединице.

У издању [Бошковић и др. 1952, 1967, 1975], као и у неким другим издањима [Недић 1964; Радовић 1974; Калезић 1994], избрисана је запета послије првог полустиха у 1008. стиху. Видо Латковић стихове 1008–1011. овако тумачи: „Али су мишице храбрих ратника послије косовскога пораза уздигле славу (*име*) црногорску високо у царству хероја, гдје се Обилић истиче изнад свих који су погинули за отацби-

ну“ [Бошковић и др. 1952: 190]. Оваква интерпретација је у колизији са Рјечником уз пјесничка дјела П. П. Његоша из истог издања Цјелокупних дјела: *мишца*, *ѣ* (исп. рус. *мышца*) снажна и јуначка рука [Стевановић–Бошковић 1954: 88 (ми именицу дајемо са краткоузлазним акцентом који има и синоним *мишица*)].

Никола БАНАШЕВИЋ је убједљиво показао неоснованост и Латковићеве интерпункције 1008. стиха, и Латковићеве интерпретације наведених стихова: »Граматички је ово тумачење неодрживо јер облик *мишца* не може бити номинатив плурала мушког рода нити се на њу саму може односити глагол *ускрснули*. Овај глагол је у множини јер се односи на два субјекта, *мишца* и *име црногорско*, које треба одвојити запетом. Реч *мишца* (рус. *мышца*), честа у *Свободијади*, а налази се и у посвети *Горског вијенца*, употребљена је сада метафором за „храброст“, тако да ови стихови кажу да су храброст и слава црногорска *ускрснули* (непрелазни глагол овде) у витешко царство« [Банашевић 1973: 264].

3.8. Таутовокалска контракција двају вокала *и* у сандхију алтернативно се реконструише у 625. стиху:

Жрец Европе с светога [с:вѣтѡга] амвона
хули-пљује [хули ѡпљује] на олтар Азије
[ГВ 624–625].

У том случају у другом слогу би се ортографски означило дуго *ѡ* (као знак моносилабичности), а ортоепски дифтонг [ѡ^ѡ] у сандхију, при чему би прво *и* било флексија прве ријечи, а друго *и* редуковани везник у саставу друге (фонетске) ријечи.

Иако би наведена интерпретација проширила круг примјера у којима се остварује таутовокалска контракција на нивоу дифтонга у сандхију и проклизи, ми дајемо предност тумачењу по којем се у првом полустиху 625. стиха остварује позиција двоструког предиката [види (у нашој „Текстологији Горског вијенца“ као саставном дијелу критичког издања) т. 11.2.2], и том тумачењу прилагођавамо ортографију (пишемо цртицу између два глаголска облика). До овог закључка долазимо на основу интерпункције изворника: *хули, пљује* (л. 7 об.), што је остало и у првом издању *Хули, пљује* (с. 24). Алтернативно тумачење одражено је само у нашој ортоепској реконструкцији.

3.9. Таутовокалска контракција двају вокала *и* у сандхију алтернативно се реконструише и у 688. стиху:

Они ће нам и без вјере [ибѣзвјерѣ] доћи,
међу нама стати-надебљати [стати ѡнадебљати] —
[ГВ 687–688].

У том случају у шестом слогу би се ортографски означило дуго *ѡ* (као знак моносилабичности), а ортоепски дифтонг [ѡ^ѡ] у сандхију, при чему би прво *и* било завршетак прве ријечи, а друго *и* редуковани везник у саставу друге (фонетске) ријечи.

НАПОМЕНА.

Тауовокалска контракција двају вокала у у Горском вијенцу није посвједочена. Али је налазимо, у сандхију, у 90. стиху Жалостне пјесанце племените Асан-агинице:

Кад то чула Асан-агиница [асан агиница],
 бѣлим [бѣјѣлим] лицем у земљу ударила [уземљу ударѣла],
 упут се је [упутсеје] с душом разставила [рас:тавила]
 од жалости — гледајућ сирота [сирота].
 [ЖППА 89–92].

У каснијим издањима, на примјер у другој Вуковој редакцији Хасанагинице: Б'јелим лицем у земљу уд'рила [Караџић 1846: 533], неоправдано је изворни облик радног глаголског придјева ударила (код Фортиса: *udarila* [s. 104]) замијењен неаутентичним *удрила, чиме је и тауовокалска контракција двају вокала у на граници двије фонетске ријечи изгубљена.

4. Хетеровокалска контракција у појединачним ријечима

4.1. Шеснаестосложна силабичка структура је метричка константа основног стиха пјесме Ноћ скупља вијека (а то значи да изосилабизам — исти број слогова — карактерише и његове компоненте-осмерце, и полустихове осмераца). Али има један стих који као да нарушава ову метричку константу. То је 6. стих пјесме, други полустих другог осмерца. У препису нађеном у хартијама Коваљевског атрибут уз генитив јединине *водѣ* написан је у облику: ројне [Поповић П. 1913: 10]. Тачније, тако је објављен у Босанској вили. Наша претпоставка: „у рукопису је вјероватно стајало: *ројне*“ [Маројевић 2001: 492] није се савсим потврдила — у препису стоји: *ројне*. У вриједности „ј“ као и на мјестима гдје се по старој ортографији обично писало десетеричко „і“ у препису нађеном у хартијама Коваљевског налазимо слово које личи на *ј* без заокрета улијево или на продужено десетеричко *і*. То слово има вриједност сонанта *ј*, вокала *и*, а само у наведеном примјеру — неслоговног *е* као компоненте дифтонга.

Милану РЕШЕТАРУ је Поповићево „ројне“ било необично, па је облик исправио у: рајне (у фусноти указујући како пише у рукопису) [Решетар 1912: 185; Решетар 1927: 373]. Решетарево текстолошко рјешење, али без указивања на графију у рукопису, преузима Данило Вушовић [Вушовић 1935: 567; Вушовић 1936: 714]. У првом издању Цјелокупних дјела Радован Лалић стих наводи по Решетару: под њом капље ројевима зажижу се рајне воде; [Бошковић и др. 1953: 171], а у коментару уз 6. стих пише: „Под њом се капље рајне (рајске) воде зажижу ројевима“ [Бошковић и др. 1953: 508].

Кад је оригинални Његошев рукопис постао доступан научној јавности (1956), видјело се да у њему пише: *ројне воде*, што су приређивачи Његошеве Биљежнице вјерно транскрибовали: *ројне воде* [Шоћ и др. 1956: 195]. У другом издању Цјелокупних дела Радован Лалић облик наводи по савременом правопису: под њом капље ројевима за-

жижу се ројене воде; [Лалић 1967: 168], измијенивши и коментар б. стиха: »Ројена вода — песничка слика где је мноштво капља упоређено са ројем. У рукопису Коваљевскога м[есто] „ројене воде“ стоји „ројне воде“« [Лалић 1967: 361]. Лалић, међутим, није уочио да његова транскрипција Његошевог *ројне* по савременом правопису обликом *ројене нарушава силабичку структуру стиха. То су очито запазили неки каснији приређивачи, враћајући се на транскрипцију према рукопису Коваљевског: под њом капље ројевима зажижу се ројне воде; [Бањевић 1969: 59; Ћупић 1995: 555].

Владан Недић је, за разлику од свих наведених приређивача текста пјесме, Његошево *ројне* „прочитао“ као *росне: под њом капље ројевима зажижу се росне воде; [Недић 1964: 53; Недић 1969: 56]. За такво читање нема никаквога основа (у рукопису је стварно *ѐ*, а не *с*), али оно показује да је вјероватно и Недић сматрао да би читање *ројене нарушавало силабичку структуру Његошевог шеснаестерца.

У анализираном стиху наш пјесник, наравно, није нарушио изосилабизам као метричку константу пјесме, него је трпни придјев *ројени* (у генитиву јединине женског рода) изговарао без сугласника *ј* и са дифтоншким степеном сажимања вокала, дакле: [рѠѣнѣ]. Дифтонг [оѣ] ми ортографски представљамо, да бисмо указали да је ријеч о једном слогу, графемским сљиједом *ој*:

под њом [пѠдѣѠм] капље [кѠпље] ројевима
зажижу се ројне [рѠѣнѣ] воде [вѠдѣ],
[НСВ 6].

Невоља је, међутим, у томе што наука о српском стиху неопротиво заостаје за српском поезијом: она не зна да су српски пјесници, не само Његош, користили фонетске дифтонге у моносилабичкој вриједности, не нарушавајући при том структуру стиха.

4.2. Контракцију вокала *о* и *е* послјије губљења интервокалског *ј* налазимо у патрониму (који је прерастао у презиме) *Црнојевић* → *Црнојевић* → *Црноѣвић* у 2659. стиху:

Вјерне слуге помјани Господи, [...]
Црнојвиће [цѣрноѣвиће] Ива и Уроша,
[ГВ 2653, 2659].

Двосложно *оје*, без губљења *ј* и без контракције вокала, посвједочено је у облику патронима односно презимена на *-евић*:

дивне славе Црнојевић-кнеза.
[ГВ 600]

и посесива на *-ев*:

на јуначко племе Црнојево,
[ГВ 700].

Ми, дакле, ортографски контракцију вокала обиљежавамо диграмом *ој*, а ортоепски као дифтонг [оџ], са неслоговном другом компонентом.

Који се аргументи могу навести у прилог првог, дифтоншког степена сажимања вокала?

Први је аргумент фонолошки. Реконструишући једносложни оџ-изговор не мијења се фонолошка структура облика у истом значењу у 600. и 2659. стиху Горског вијенца — разлика остаје само фонетска: у овом другом случају фонолошка секвенца (црнојевиће) реализује се са потпуном редукцијом фонеме ⟨j⟩ и са губљењем слоговности фонеме ⟨e⟩, дакле: [црноџвиће].

Други је аргумент типолошки. Други, вокалски степен контракције остварује се у случају губљења везе, историјске или семантичке, са неконтрахованим обликом. Губљење историјске везе између неконтрахованог и контрахованог облика имамо у етнотопониму *Пашћројевићи* → *Пашћројевићи* → *Пашћроџвићи* → *Пашћровићи*: неконтраховани облик припада једном, а контраховани другом синхронном пресеку, што значи да се контракција вокала фонологизовала. Губљење семантичке везе између неконтрахованог и контрахованог облика илуструје трансформација вокатива *чојече* у узвик *чоче* [види т. 4.3.(2)].

Трећи је аргумент филолошки. Дифтонг [оџ] — у облику *џоџне* — означен је у рукопису пјесме Ноћ скупља вијека [види т. 4.1], што значи да је Његош поменути дифтонг имао у свом пјесничком репертоару у моносилабичкој вриједности.

Са нашом реконструкцијом патроним (касније презиме) добија исти прозодијски лик у контрахованом [црноџвић] и неконтрахованом облику [црнојевић]. У Речнику Његошева језика сажети облик је добио два подједнако неаутентична акцента: *Црновић* и *Црновић* [Стевановић и др. 1983 II: 654].

Реконструкција дифтонга [оџ] у облику *Црновиће* (с. 109) претходно је образложена у раду *Ноћ скупља вијека и „Тамна мјесца“ у Горском вијенцу* [Маројевић 2002^в: 190–191].

4.3. Контракцију вокала *о* и *е* послје губљења интервокалског *ј* налазимо у вокативу *чојече*. При том први, дифтоншки степен контракције [чџџече] реконструишемо кад облик остаје у парадигми именице *чо(ј)ек*, а други, вокалски степен контракције [чџџече] — у случају транспозиције облика у узвик, тј. у случају измјене граматичке функције.

(1) Прву фазу контракције (*чојече* → *чојече* → *чоџече*), у којој се чува фонолошка структура ⟨чојече⟩ и веза са парадигмом именице (дијалекатско) *чо(ј)ек*, налазимо у преводу прве пјесне Илијаде:

За тебе смо ми овђена дошли [...]
 част, поштење тражећ Менелаја,
 да и тебе, психообразни чојече [чџџече].

[Прев. ППИ 305, 307–308].

(2) Другу фазу контракције (*чоџче* → *чоче*), у којој је изгубљена веза са парадигмом именице *чо(ј)ек*, измијењена граматичка природа облика и упрошћена фонолошка структура (*чоче*), налазимо у сљедећим стиховима Горског вијенца:

Знамо чоче [чѳче], нијесу рогати,
но [нѳ] бјеху ли згодни и богати?
[ГВ 1404–1405];

Како зашто, што говориш чоче [чѳче]:
да га могу [мѳгѳ] добро осветити,
ка да би га [кадабига] из гроба дигнули!
[ГВ 2016–2018]

и Свободијаде:

А ево је виђу чоче [чѳче]
са очима спрема мора,
[С X 721–722].

Дајући предност вокалском степену контракције у наведеним стиховима, не искључујемо могућност, нарочито за Његошево вријеме, ни дифтоншког изговора [чѳѳче] узвика *чоче*.

4.4. Диграмом *ој* обиљежавамо дифтонг [оѳ], настао од двосложног слиједа *оје* послије губљења *ј* у интервокалском положају и дифтоншког степена сажимања вокала *о* и *е*, у зависним падежима именице *чѳјек*, не само у вокативу [види т. 4.3.(1)], него и у генитиву и акузативу (*чѳјека* → *чѳека* → *чѳѳка*). У Горском вијенцу су посвједочена три примјера, два у акузативу (у стиховима 977. и 1480):

или имах [имѳх] чѳјка [чѳѳка] за човјество —
свакога ми узе приђе рока,
[ГВ 977–978];

човјек пашче ту свезат не шћаше
а камоли [акѳмоли] чѳјка [чѳѳка] несретњега;
[ГВ 1479–1480],

а један у генитиву (у 1518. стиху):

Колике су с краја у крај [ѳкрѳј] Млетке,
ту не бјеше ниједнога [ниједноѳга] чѳјка [чѳѳка]
један другог који не држаше
за тајнога жбира и шпијуна.
[ГВ 1517–1520].

Дифтонг је обиљежен диграмом *ој* у наведеним облицима и у првом издању, и у рукопису — у 1518. стиху у генитиву: *чѳјка* (с. 59, л. 17), а у 977. и 1480. стиху у акузативу: *чѳјка* (с. 37, 58, л. 11, 16 об.), што ми читамо [чѳѳка]. Диграмом *ој* ми обиљежавамо [види т. 4.2] наведени дифтонг и у облику акузатива множине *ѳѳојѳвиѳѳе* [ѳѳноѳѳѳѳѳѳе].

Који се аргументи могу навести у прилог дифтоншког читања облика *чојка*?

Први је аргумент филолошки. Дифтонг [оѐ] — у облику *ѡеѡе* — означен је у рукопису пјесме Ноћ скупља вијека [види т. 4.1], ми га са фонолошком, типолошком и филолошком аргументацијом реконструирамо у 2659. стиху Горског вијенца у акузативу множине **Црноївиће** [црноѡвиће] [види т. 4.2], што значи да је Његош поменути дифтонг имао у свом пјесничком репертоару у моносилабичкој вриједности. Старији наши филолози знали су версификацију, па и то да се у пјесмама у облику *чоече* сегмент *-ое-* користи као један слог [види даље нап. 2].

Други је аргумент морфолошки. Реконструкција генитива-акузатива **чојка* подразумијевала би становиште да је Његошев језик карактерисао номинатив **чојак*, односно аналошки успостављена алтернација [ø] : [a]. А за такво становиште нема основа: аналошка алтернација [ø] : [ь], тј. номинатив *чѡјѡк* : генитив *чѡјѡка*, позната је само у говорима који чувају полугласник у јакој позицији, и само је у њима вокал *e* послје *j* могао бити поистовјећен са полугласником [види даље нап. 1].

Трећи је аргумент типолошки. Његош је користио књижевну варијанту *чѡвјек* (ген. *чѡвјека*) и народну варијанту *чѡјек* (ген. *чѡјека*). Ову посљедњу у зависним падежима — са сонантом *j* и без контракције двају вокала (у прози) или без сонанта *j* и уз дифтоншки степен сажимања двају вокала (у поезији, из метричких разлога) [види даље т. (4), (5) и (6) и т. 4.5]. Он није користио дијалекатску варијанту са парадигмом ном. **чѡјак* (ген. **чѡјѡка*). Да је такву парадигму користио, он би у прози писао облике типа **чѡјѡка*. А у прози он има у зависним падежима или књижевну парадигму типа *чѡвјека* [види даље т. (2) и (3)], или народну парадигму типа *чѡјека* [види даље т. (1)]. У Речнику Његошева језика наводе се два примјера номинатива именице „чојак“ [Стевановић и др. 1983 II: 506, s. v. *чѡјак*]: један из приповијетке Житије Мрђена Несретњиковића, други из писма Јеремији М. Гагићу од 5/17. новембра 1831, које је сам Његош писао и чији је оригинал сачуван. Али ти примјери нису добро прочитани [види даље т. (2) и (3)]. Треба још напоменути да ми према контрахованим облицима генитива-акузатива *чѡѡка*, датива *чѡѡку*, вокатива *чѡѡче* реконструирамо акценатски тип анализиране именице: у номинативу *чѡвјек* (и *чѡјек*), у генитиву *чѡвјека* (и *чѡјека*).

(1) У писмима Његошевим посвједочена је, у зависним падежима, варијанта *чѡјек* [Стевановић и др. 1983 II: 506, s. v. *чѡјек*], у инструменталу сингулара *чојеком* и акузативу паукала *чојека*.

(2) У приповијети Житије Мрђена Несретњиковића двапут је у генитиву посвједочена варијанта *чѡвјек*: јер сам у сав мој живот радио да нигђе немам човјека ко ће ме пожалити [Бошковић и др. 1953: 329; у првој публикацији: *чѡвѡка* (с. 78)]; Је ли једнога човјека [Бошковић и др. 1953: 329–330 (*је ли у значењу 'има ли'*); у првој публикацији: *чѡвѡка* (с. 79)], а једном, у номинативу, варијанта *чѡјек*: кад ево. шћах

се заклет, чојак [чојек — Р. М.] сасвијем мене непознати [Бошковић и др. 1953: 339]. Изговорено [чѡјек] непрецизно је написано или одштампано: чѡјак [Лујановић 1837: 91]. У приповиједи *Сан на Божић* такође је посвједочен номинатив чѡ(ј)ек: друга [врата] мала и тијесна, тако да једва чојек могаше посагнут њима уљест [Бошковић и др. 1953: 344].

(3) У писму Јеремији М. Гагићу од 5/17. новембра 1831. године двапут је у акузативу посвједочена варијанта чѡвјек: Што у исто опомињете за нашега човјека што смо шиљали к мохур-саибији, ми тога човјека нијесмо шиљали [Његош Писма I: 82], а једном, у номинативу, варијанта чѡјек: Зашто вјерујте да је наше отечество утврдио [утврдио — Р. М.] његов создатељ жестокијем каменом, кршом и стијеном, преко које чојак [чојек — Р. М.] који се није у њу [уз њу — Р. М.] родио мучно и миран иде пјешки [Његош Писма I: 83]. Облик је и овдје непрецизно написан: чѡјкѡ [види даље нап. 5].

(4) У Горском вијенцу у номинативу је увијек коришћена књижевна варијанта чѡвјек [457, 465, 763, 1154, 1381, 1479, 1560, 1626, 1647, 1982, 2132, 2329 (двапут), 2508, 2519], а у зависним падежима само онда кад метричка структура стиха захтијева тросложну ријеч: датив чѡвјеку [1465, 1652, 1774, 2494], акузатив чѡвјека [617, 904, 1647, 2104], инструментал чѡвјеком [2508, 2519]. Варијанта *чо(ј)ек долази само у зависним падежима, и само онда кад метричка структура стиха захтијева двосложну ријеч [види горе].

(5) У пјесми Мисао тросложну силабичку структуру заузима датив чѡвјеку [12] и акузатив чѡвјека [18], двосложну — акузатив чѡѡка (у 24. стиху):

И ти тако исто усиљаваш чѡјка [чѡѡка]
да свјетило зажди у бездне [убездне] чудеса
[Мисао 24–25].

(6) У преводу прве пјесне Илијаде у номинативу је варијанта чѡвјек [297], а у зависним падежима, поред вокатива чѡѡче [види т. 4.3.(1)], посвједочен је датив чѡѡку (у 125. стиху):

Но, Атриди, да ми испитамо
свештеника јал каква пророка
али каква санā погађача
(а и снi су чѡјку [чѡѡку] од Зевеса)
[Прев. ППИ 122–125]

и акузатив чѡѡка (у 157. стиху):

Велике је царе могућности
љут на чѡјка [начѡѡка] њему подвласнога
[Прев. ППИ 156–157].

Кад су то силабичке потребе захтијевале, пјесник је у овом преводу користио — од варијанте чѡ(ј)ек са дифтоншким степеном контракције изведеницу *нѡчо(ј)есѡво* (у инструменталу): посрамљени тво-

јијем нечойством [нѣчоѣством], [329] и сложеницу чѡ(ј)екоубијац (у генитиву): гомилама како од Гектора / чойк'убијаца [чѡѣкоѡубијаца] почну у прах падат; [469–470], а од варијанте човјек — изведеницу човјече-сѣво (у генитиву): и племеном свега човјечества, [661].

НАПОМЕНЕ.

1. Читаоци су навикли да наведене облике читају онако како се они транслитеришу у досадашњим издањима: чојка. Могло би се помислити да на такво читање указује и сам Вук КАРАЦИЋ у предговору за прво, цетињско издање Народних српских пословица (1836), кад каже да Дубровчани говоре човјек, да се „у Херцеговини и по [о]коли-нама њеним“ говори чоек, а да се у Црној Гори у генитиву каже чѡјка: „у Црној се гори е изговара, од прилике, као ѧ (или као ѡ у ријечи дѡн), и у род. каже се чѡјка, и отуда чѡјсѣво“ [Карацић 1836; цит. по: Карацић 1849: LI; уп.: Карацић 1965/1987 IX: 44]. Вук, међутим, има у виду говоре у којима се чувао полугласник и у којима је наведена ријеч аналошки добила алтернацију [ø] : [ъ] — номинатив чѡјк : генитив чѡјка.

2. У Рјечнику JAZU М. ВАЉАВАЦ указује на двије ствари од значаја за разматрано питање: прво, да „*obličje* чојка, чојку, чојсе *može nastati i od oblika* чоека, чоеку, чоеће, *ako se brzo izgovara*“; друго, да „и *pjesmata rabi -oe- kao jedan slog*“ [Рјечник JAZU 1884–1886 II: 68].

3. Говорећи о сажимању вокала, Данило ВУШОВИЋ наводи примјере гдје је „сажимање према задњем вокалу“, међу њима и слједећи: „*сѣећу* (стојећу) С [= Свободијада] 151“ [Вушовић 1930^а: 106; Вушовић 1930^б: 14]. Ријеч је, међутим, о штампарској грешци првог издања: у рукопису (Врчевићевом препису) умјесто *сѣећу* стоји *шрећу*: Већ окрену трећу војску (с. 133 [IX 34]). То значи да у Његошевом језику немамо потврде контракције сегмента *оје* у корист задњег вокала.

4. Ми полазимо од тога да је Његошев идиолект карактерисала акценатска варијанта (генитив) чѡвјека, јер се само од ње могла развити редукована варијанта чѡѣка. Уосталом, такву акценатску варијанту преферира, у приказу првог издања Његошевих Цјелокупних дјела, Ј. ВУКОВИЋ: „Од Вукова изговора чѡвјек — чѡвјека и чѡвјек — човјека свакако би боље било узети овај други, а још боље чѡвјек — чѡвјека“ [Вуковић 1955: 346].

5. Писмо Јеремији М. Гагићу од 5/17. новембра 1831. године, одломак из којег смо цитирали [види горе т. (3)], није тачно прочитано: Зашто вјерујте да је наше отечество утврдио његов создатељ жестокијем каменом, кршом и стијеном, преко које чојак који се није у њу [вар. уз њу] родио мучно и миран иде пјешки [Његош Писма I: 83; варијанта према: Његош Изабрана писма: 28]. Поред облика чојкѡ, који је непрецизно написан и који ми читамо: чојек, вокално *р* у ријечи *ѡтврѣдио* написано је по славеносрпској графји диграмом *ѣр* (па га треба читати: утврдио), а испред облика њу је предлог уз а не у: *Зашто вѣрѡујте да е наше отечество ѡтврѣдио нѣговѡ Создатељ жестокиемѡ каменомѡ кршомѡ и стиеномѡ, преко кое чојкѡ кои се ние*

у з њ н ю р о д и о м љ ч н о и м и р а н њ и д е п њ ш к и (оригинал писма се чува у Архивском одјељењу Народног музеја Црне Горе на Цетињу, под бројем 35а, у фасцикли III, Приновљени рукописи, 1831 год., сређени у јулу 1945, са потписом Риста Ј. Драгићевића).

4.5. Исту употребу двију варијанти као и у Горском вијенцу [види т. 4.4.(4)] имамо и у Лучи микроkozма. У номинативу је увијек варијанта *чѡвјек* [5, 7, 21, 59, 71, 118 (двапут), 133, 134 — све у прологу; 544 (I 344), 2021 (VI 91), 2031 (VI 101)], а у зависним падежима само онда кад метричка структура стиха захтијева тросложну ријеч: генитив *чѡвјека* [62, 156, 2011 (VI 81), 2035 (VI 105)], (у) *чѡвјека* [142], датив *чѡвјеку* [92, 2039 (VI 109)], акузатив *чѡвјека* [131], локатив (о) *чѡвјеку* [132]. Варијанта *чо(ј)ек долази само у зависним падежима (четири примјера, све у прологу), и то само онда кад метричка структура стиха захтијева двосложну ријеч — генитив (у) *чѡѣка* (у 111. стиху):

У чойка је [учѡѣкаје] један храм воздвигнут,
зла [злѡ] обитељ туге и жалости [йжалости]:

[ЛМ 111–112, чойка (с. 7)],

датив *чѡѣку* (у 118. и 133. стиху):

Ово грко насљедије људско
чѡвјек чойку [чѡѣку], чѡвјек себи дава,

[ЛМ 117–118, чойкѣ (с. 7)];

С тачке сваке погледај чѡвјека [чѡвјека],
како хоћеш суди о чѡвјеку [очѡвјеку] —
тајна чойку [чѡѣку] чѡвјек је највиша.
Твар је творца чѡвјек изабрана!

[ЛМ 131–134, чойкѣ (с. 8)]

и акузатив *чѡѣка* (у 89. стиху):

злоћа, завист, адско насљедије —
ово чойка [чѡѣка] ниже скота ставља,
ум га опет с бесмртнима равни.

[ЛМ 88–90, чойка (с. 6)].

НАПОМЕНА.

Пролог Луче микроkozма објављен је још једном за Његошева живота, у загребачком часопису *Kolo*, у редакцији Станка ВРАЗА. И у сва четири примјера одштампани су облици са „оѣ“: *Ovo ѡека niже skota stavlja*; [Vraz 1847: 6]; *U ѡека je jedan hram uzdignut*, [Vraz 1847: 7]; *Ѓѡвѣк ѡеку, ѡвѣк seби дава*, [Vraz 1847: 7]; *Tajna ѡеку ѡвѣк je najviша*. [Vraz 1847: 8]. Никола БАНАШЕВИЋ је изнио претпоставку да је Враз могао издати Његошове стихове на основу примјерка који је добио на поклон од Његоша „у коме су биле већ извршене извесне поправке“ [Банашевић 1950: 198]. Наша анализа то потврђује. Зато се са доста основа може претпоставити да је Његош исправио облике у примјерку који је упутио Вразу на поклон: *чѡѣка, чѡѣкѣ*. Судећи по графји облика *ѡѣне* у Ноћи скупљој вијека [види т. 4.1], вјероват-

но је тако било и у рукопису Луче микрокозма, па је С. Милутиновић-Сарајлија рукописно *чоџка*, *чоџкѣ* замијенио штампаним *чојка*, *чојкѣ*, како би у силабичкој структури стиха било представљено десет вокалских графема. У рукопису Горског вијенца Његош је већ прихватио тај други начин обиљежавања дифтонга у облицима типа [ч^оџка] [види т. 4.4]. У сваком случају Враз је наведене облике читао са дифтонгом [оџ], а не са [ој].

5. Хетеровокалска контракција у дивербима насталим срашћивањем двају облика

5.1. Дифтонг [е^о], тј. први степен контракције *е* и *о*, реконструисемо у лексикализованим спојевима: (везник) *иџе*, (замјенички прилог у функцији везничке ријечи) *џџ* + (облик средњег рода јединине одређеног вида показне замјенице) *оно*. При том показна замјеница чува дужину, а иницијални вокал губи слоговност; акценат се преноси на везник *иџе* односно на везничку ријеч (односно замјенички прилог) *џе*, тако да добијамо први степен контракције двају вокала у непосредном додиру [т^еоно], [џ^еоно].

(1) У 91. стиху Горског вијенца сложени везник је у пјесниковом аутографу написан растављено: *те но* (л. 1 об.). Растављено писање је задржано и у првом издању, с тим што је испред друге компоненте стављен апостроф: *Те 'но* (с. 4). Графија првог издања потврђује, по нашем мишљењу, да је у наведеном лексикализованом споју остварен само први (дифтоншки), а не и други (вокалски) степен контракције. Зато ми ортографски реконструисемо дуго *ѳ* (да бисмо указали да је ријеч о једном слогу), а ортоепски дифтонг [е^о]:

каква те је спопала несрећа
т^ѳно [т^ѳоно] кукаш као кукавица
и топиш се у српске [српскѳ] несреће?
[ГВ 90–92].

Дифтонг [е^о] реконструисали смо у наведеном стиху најприје у раду [Маројевић 1997: 56]. У досадашњим издањима сложени везник се доноси на три начина: *тено* [Решетар 1890, 1926; Ковачевић 1940; Назечић 1947; Латковић 1948; Бошковић и др. 1952; Драгићевић 1959; Роровић VI. 1963; Недић 1964; Банашевић 1973; Павићевић Б. и др. 1985; Калезић 1994; Ћупић 1995; Младеновић 1996]; *те'но* [Вушовић 1935, 1936; Радовић 1947, 1974; Никчевић 1997]; *те но* [Ђукић 1941].

(2) У 156. стиху Горског вијенца сложени везник је у пјесниковом рукопису написан растављено: *џџ но* (л. 2 об.), али су компоненте толико примакнуте да их је Милорад МЕДАКОВИЋ вјероватно схватио као једну ријеч и одштампао их заједно: *џџно* (с. 6). Графија аутографа потврђује, по нашем мишљењу, да је у наведеном лексикализованом споју остварен само први (дифтоншки), а не и други (вокалски) степен контракције. Зато ми и овдје ортографски реконструисемо дуго *ѳ* (да бисмо указали да је ријеч о једном слогу), а ортоепски дифтонг [е^о]:

сто путā сам гледао облаке [...]
 а под собом [апѡтсобѡм] муње и громове
 гледа-слуша ђено [ђѣѡнѡ] цијепају,
 [ГВ 147, 155–156].

Дифтонг [e^ѡ] реконструисали смо у наведеном стиху најприје у раду [Маројевић 1997: 56]. Досадашњи приређивачи су понављали графичку првог издања: ђено [Решетар 1890, 1926; Вушовић 1935, 1936; Ковачевић 1940; Ђукић 1941; Радовић 1947; Бошковић и др. 1952; Никчевић 1997 итд.], тј. облик пишу заједно и они приређивачи који су у аналогном случају [види горе примјер (1)] писали са апострофом или растављено.

5.2. Дифтонг [a^ѡ], тј. први степен контракције *a* и *o*, реконструисамо у лексикализованом споју: (везник) *a* + (облик средњег рода једнине неодређеног вида замјенице) *ѡно*. При том долази до помјерања акцента са замјенице на везник *a* и до првог степена контракције двају вокала у непосредном додиру [a^ѡно].

У пјесниковом аутографу облик је написан састављено: *ано* (л. 17), у првом издању исто тако, али са апострофом: *а'но* (с. 59). Графика првог издања указује, по нашем мишљењу, да је у наведеном лексикализованом споју остварен само први, дифтоншки степен контракције [a^ѡ], који ми ортоепски и реконструисамо, уз писање дугог *ā* (да бисмо указали да је ријеч о једном слогу):

Нема тога ко с' не боји чега,
 да ничега — āно [ā^ѡно] свога хлада.
 [ГВ 1503–1504].

Дифтонг [a^ѡ] реконструисали смо у наведеном стиху најприје у раду [Маројевић 1997: 56]. Милан РЕШЕТАР је у издањима Горског вијенца облик писао састављено без икаквог надредног знака: *ано* [Решетар 1890: 164; исто и у: Решетар 1940], што су прихватили и други приређивачи [Ковачевић 1940; Ђукић 1941; Латковић 1948; Бошковић и др. 1952, 1967, 1975; Драгићевић 1959; Роровић VI. 1963; Недић 1964; Банашевић 1973; Павићевић Б. и др. 1985; Калезић 1994; Ђупић 1995; Младеновић 1996; Никчевић 1997]. У Целокупним делима, међутим, Решетар је указао на контракцију знаком за дугосилазни акценат: *āно* [Решетар 1926], што су прихватили и неки други приређивачи, али они стављају тзв. генитивни знак: *āно* [Вушовић 1935, 1936; Назечић 1947; Радовић 1947]. Такво текстолошко рјешење није најсрећније пошто се у наведеном лексикализованом споју дугосилазни акценат не изговара — изговара се, у првом степену контракције, дифтонг [a^ѡ] са краткоузлазним акцентом на првој компоненти. Прозодијска интерпретација била би нетачна и ако бисмо пошли од потпуног, тј. од вокалног степена сажимања, јер би се у том случају реализовао дугоузлазни акценат [āно].

НАПОМЕНА.

Сложени везници настали лексикализовањем наведених спојева ријечи у Рјечнику уз пјесничка дјела П. П. Његоша наводе се без акцента: *ано*, а оно, бар [Стевановић–Бошковић 1954: 8]; *ђено*, *свез*. гдје, гдјено [Стевановић–Бошковић 1954: 45]; *тено* (тј. те но) *свез*. те [Стевановић–Бошковић 1954: 217]. Дакле, три облика истог типа лексикографски су презентирани на три различита начина; истовјетно је само одсуство било каквог указивања на прозоднјску страну облика.

У Речнику Његошева језика два облика се наводе као атоне ријечи: *ано* везн.-речца за *искључивање свега осталога*: *бар*, а оно [Стевановић и др. 1983 I: 8]; *тено* везн. [...] *ије* [Стевановић и др. 1983 II: 379], а једна са краткосилазним акцентом на првом слогу и без дужине на другом: *ђено* прилог [...] *ђе* (обично долази редовно где је потребно да се једним слогом допуни одговарајући стих) [Стевановић и др. 1983 I: 201]. Као што се види, три сложена везника истога типа интерпретирана су на три различита начина, и врло компликовано (што би се могло опростити кад би било тачно). Уз све то, прозодијска интерпретација није тачна. Прво: везник *ђено* не изговара се са краткосилазним акцентом без дужине него са краткоузлазним акцентом на првом и са дужином на посљедњем слогу: [ђè²нõ] — ако пођемо од првог степена контракције, [ђèнõ] — ако претпоставимо потпуно сажимање (тачније: елизију компоненте [²]). Друго: везник *ијено* има дужину на посљедњем слогу па се не може претпоставити његова атоност (акценат је у везничкој ријечи само ослабљен); акценат је узлазан и кратак било који силабички лик да се реконструише — дифтоншки [тè²нõ] или вокалски [тèнõ]. Треће: везник *ано* нема дужину на посљедњем слогу, али има (иако ослабљен) акценат на првом: [à²но] — ако реконструишемо први, или [áно] — ако пођемо од другог степена контракције.

6. Хетеровокалска контракција у сандхију

6.1. У сандхију, испред фонетске ријечи која почиње самогласником, апостроф указује на дјелимичну редуцију и губљење слоговности финалног самогласника претходне или иницијалног самогласника наредне фонетске ријечи. При том се реализују различити фонетски дфтонзи.

Коинтекстуални дфтонг [ʔу] као резултат специфичне контракције вокала остварује се у случају кад се енклитични облик повратне замјенице (*се*) или личне замјенице (*ме*) нађе испред (фонетске) ријечи која почиње вокалом у:

Жалиш нешто, а не знаш што жалиш,
с Турцма ратиш, а Турке својакаш —
домаћима тобож да с' умилш [дàʔè úмилш];
[ГВ 545–547];

Ко м' у зли час [кõмʔ узлш́час] дочекива, Вуче?
[ГВ 1430];

Невоља је, браћо, да с' убије [д'ас'е љбије]!
[ГВ 2031];

Над свијетлим твојим гробом
злоба грдна [г'рдн'а] бљува тмуше,
ал небесну силну зраку [з'раку]
што ћ' угасит [шт'о'ћ'е уг'асит] твоје душе?
[ГВ II 29–30].

Контракцију вокала у наведеним примјерима означавамо апострофом: да с' умилиш [д'ас'е љмилиш] = да се умилиш; ко м' у зли час [к'ом'е узл'ичас] = ко ме у зли час; да с' убије [д'ас'е љбије] = да се убије; што ћ' угасит [шт'о'ћ'е уг'асит] = што ће угасит. То значи да се разлика између нашег и традиционалног тумачења наведених примјера не тиче писања (пишемо их на исти начин), него фонолошке и фонетске интерпретације: ми сматрамо да се у облицима *ме, се* на функционалном (фонемском) плану чува вокалска компонента, и да се она може изговарати са дјелимичном редукијом вокала уз губљење слоговности.

6.2. Контекстуални дифтонг [ʎо] као резултат специфичне контракције вокала остварује се у случају кад се енклитични облик помоћног глагола су нађе испред (фонетске) ријечи која почиње вокалом о:

Јер без муке [б'езмук'е] не прскају токе
ни се ломе такви џефердари
те с' од витке [т'ес'џ одв'итк'е] жице саковани.
[ГВ 2742–2744].

И овдје ортографски контракцију означавамо апострофом, а ортоепски реконструишемо дјелимичну редукију вокала уз губљење слоговности, сматрајући да се на функционалном (фонемском) плану вокалска компонента чува: те с' од ви'ке [т'ес'џ одв'итк'е] = те су од витке.

6.3. Контекстуални дифтонг [ʎо] као резултат специфичне контракције вокала остварује се у случају кад се императивни облик *хајде* нађе испред ријечи која почиње вокалом о:

Хајд' отолен [х'ајд'е ѓтол'ен], што којешта дробиш!
Дим на Божић, великога чуда!
Како ће се свенародња жертва
без облака [без'обл'ак'а] дима учинити?
[ГВ 2579–2582].

По већ одређеном моделу, ортографски контракцију означавамо апострофом, а ортоепски реконструишемо дјелимичну редукију вокала уз губљење слоговности, сматрајући да се на функционалном (фонемском) плану вокалска компонента чува. Дакле: *хајд' отолен* [х'ајд'е ѓтол'ен] = *хајде отолен*.

6.4. Контекстуални дифтонг [ʎо] као резултат специфичне контракције вокала остварује се кад се двокомпонентни везник *ли* и или упитна рјечца (енклитика) *ли* нађу испред ријечи која почиње вокалом о:

време земно и судбина људска —
 два образа највише лудости,
 беспоретка — најдубља наука,
 сна људскога — ђеца, ал' очеви [ǎл њњчеви];
 [ГВ 2290–2293];

Не шћесте ли послушат Батрића,
 кунем ви се вјером Обилића [њбилићǎ]
 и оружјем, мојијем уздањем,
 у крв ће нам [Укрвћенaм] вјере запливати —
 биће боља која не потоне:
 не сложи се [нњсложисе] Бајрам са Божићем;
 је л' овако [јњл' њњвǎкњ], браћо Црногорци?
 [ГВ 863–869];

Плачне, грдне помрчине —
 могу л' оне [мњгњл' њне] свјетлост крити?
 Свјетлости се оне крију —
 оне ће је распалити.

[ГВ II 31–32].

И у овим примјерима ортографски контракцију означавамо апострофом, а ортоепски реконструишемо дјелимичну редукцију вокала уз губљење слоговности, сматрајући да се на функционалном (фонемском) плану вокалска компонента чува: ал' и очеви [ǎл њњчеви] = ал и њчеви; је л' овако [јњл' њњвǎкњ] = је лњ њвако; могу л' оне [мњгњл' њне] = могу лњ њне.

6.5. Контекстуални дифтонг [њи] као резултат специфичне контракције вокала остварује се у случају кад се предлог *међу* нађе испред ријечи која почиње вокалом и:

Илдериме, Свечев буздоване,
 мало ли ти би [бњи] крстове [крњтовњ] вјере
 међ' истоком [мњђњ њњтњком] и међу западом
 да истрчеш [њстрчњш] хата крилатога,
 [ГВ 1806–1809].

И овдје ортографски контракцију означавамо апострофом, а ортоепски реконструишемо дјелимичну редукцију вокала уз губљење слоговности, сматрајући да се на функционалном (фонемском) плану вокалска компонента чува: међ' истоком [мњђњ њњтњком] = међу њистоком.

6.6. Контекстуални дифтонг [њи] као резултат специфичне контракције вокала остварује се у случају кад се везник *ако* нађе испред (фонетске) ријечи која почиње вокалом и:

ко на брдо [нǎбрдо] ак' и мало [ǎкњ њмало] стоји
 више види но онај под брдом [пњдбрдом];
 [ГВ 524–525].

Као и у претходним примјерима, ортографски контракцију означавамо апострофом, а ортоепски реконструишемо дјелимичну редукцију

ју вокала уз губљење слоговности, полазећи од тога да се на функционалном (фонемском) плану вокалска компонента чува: ак' и мало [ак' њмало] = ак' и мало.

6.7. Контекстуални дифтонг [џи] као резултат специфичне контракције вокала остварује се у случају кад се енклитички облик повратне замјенице *се* нађе испред ријечи која почиње вокалом и:

дајбуди ћу [дајбудићу] повест доста праха
да с' имају [дас' њмају] чим бити с Турцима.
[ГВ 1659–1660].

Као и у свим претходним примјерима, ми и овдје ортографски контракцију означавамо апострофом, а ортоепски реконструирамо дјелимичну редукуцију вокала уз губљење слоговности, сматрајући да се на функционалном (фонемском) плану вокалска компонента чува: да с' њмају [дас' њмају] = да се имају.

ЛИТЕРАТУРА

- Банашевић 1950: Н. Банашевић. *О издавању Луче микрокозма: С њумачењем неких стихова*. — Наш језик, Београд, 1950, књ. I (нове серије), св. 5–6, 191–207.
- Банашевић 1973: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање с коментаром приредио Никола Банашевић. Београд, 1973.
- Бањевић 1969: П. П. Његош. *Плам у њламу: Пјесме, стихови, мисли*. [Избор и биљешке Бранко Бањевић]. Титоград, 1969.
- Бошковић 1978: Радосав Бошковић. *Одабрани чланци и расправе*. Титоград, 1978.
- Бошковић и др. 1952: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Радосав Бошковић и Видо Латковић. Биљешке и објашњења написао Видо Латковић]. Београд, 1952. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 3).
- Бошковић и др. 1953: Петар Петровић Његош. *Пјесме. Луча микрокозма. Проза. Пријеводи*. [Текст Пјесма, Прозе и Пријевода приредили за штампу Радосав Лалић и Михаило Стевановић. Текст Луче микрокозма приредили за штампу Никола Банашевић и Радосав Бошковић. Биљешке и објашњења уз Пјесме, Прозу и Пријевод написао Радосав Лалић. Биљешку уз Лучу микрокозма написао Никола Банашевић. Објашњења уз Лучу микрокозма написао Вуко Павићевић]. Београд, 1953. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 2).
- Бошковић и др. 1967: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Р. Бошковић, В. Латковић. Белешке и објашњења написао В. Латковић]. Луча микрокозма. [Текст приредили за штампу Н. Банашевић, Р. Бошковић. Белешку написао Н. Банашевић. Објашњења написао В. Павићевић]. Београд, 1967. (Целокупна дела Петра Петровића Његоша. [II изд.] Књ. 3).
- Бошковић и др. 1975: Петар П. Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Текст приредили за штампу Р. Бошковић, В. Латковић. Белешке и објашњења написао В. Латковић]. Луча микрокозма. [Текст приредили за штампу Н. Банашевић, Р. Бошковић. Белешку написао Н. Банашевић. Објашњења написао В. Павићевић]. Београд, 1975. (Целокупна дела Петра П. Петровића Његоша. IV изд. Књ. 3). [Фототипија III изд. (Београд, 1974)].
- Vraz 1847: Petar Petrović Njegoš, vladika crnogorski. *Gospodinu Simi Milutinoviću Sarajliji*. [Komad iz pjesni »Luča mikrokozma«]. — Kolo. Članci za literaturu, umjetnost i narodni život. Urednik: Stanko Vraz. Knjiga VI. U Zagrebu, 1847, 3–11.
- Вуковић 1955: Ј. Вуковић. *Целокупна дела П. П. Његоша*. — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1955, књ. XXI, св. 3–4, 331–347.
- Вушовић 1930: Д. В. Вушовић. *Прилози проучавању Његошева језика*. — Јужнословенски филолог, Београд, 1930, књ. IX, 93–196.

- Вушовић 1930б: Д. В. Вушовић. *Прилози проучавању Његошева језика*. Београд, 1930. (Библиотека Јужнословенског филолога).
- Вушовић 1935: *Цјелокућна дјела Петра Петровића Његоша*. У редакцији Данила Вушовића. Београд, 1935.
- Вушовић 1936: *Цјелокућна дјела Петра II Петровића Његоша*. У редакцији Данила Вушовића. Друго издање. Београд, 1936.
- Вушовић 2004: Данило Вушовић. *О Његошском језику*. Приредио [и предговор *Научно дјело Данила Вушовића* написао] Драго Ђупић. Подгорица, 2004.
- Гавриловић 1899: Анд[ра] Гавриловић. *Ка биографији П. П. Његоша*. — *Годишњица Николе Чупића*, у Београду, 1899, књ. XIX, 158–202 [превод је објављен на с. 172–194].
- ГВ: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. Подгорица, 2005. Рукопис (*са ознаком л[ист]*) и прво издање (*са ознаком с[трапа]*) цит. по: Павићевић Б. и др. 1985.
- ГВ П: Прилоз II. [Петар II Петровић-Његош]. „*Нек се овај вијек горди над свијема вјековима...*“ Посвета: / Праху оца Србије. — Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. Подгорица, 2005. Прво издање (*са ознаком с[трапа]*) цит. по: Павићевић Б. и др. 1985. Медаковићев препис (*са ознаком л[ист]*) цит. по: Младеновић 1989.
- Драгићевић 1959: Петар Петровић-Његош. *Горски вијенац*. [Предговор Јагош Јовановић. Приредио за штампу и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милан Решетар]. Титоград, 1959.
- Драгићевић 1964: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио за штампу, предговор и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милана Решетара]. Титоград, 1964. (Библиотека „Луча“, 8).
- Драгићевић 1965: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио за штампу, предговор и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милана Решетара]. Титоград, 1965.
- Драгићевић 1966: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио за штампу, предговор и прилоге написао Ристо Ј. Драгићевић. Коментар и рјечник Милана Решетара]. Титоград, 1966. (Библиотека „Луча“, 8. Друго издање).
- Ђукић 1941: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Предговор и коментар Т. Ђукића. Београд, 1941.
- ЖПША: *Жалоситна њсанца њлеменише Асан-агинице*. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. [У припреми]. Прво издање (*са ознаком с[трапа]*) цит. по: Fortis 1774.
- Јовановић 1881: *Горски вијенац*: Историјско збитије при почетку XVIII. вијека. Сачинио Петар Петровић Његуш владика црногорски. Панчево: Наклада Књижаре браће Јовановића, [1881].
- Калезић 1994: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. [Приредио Крсто Миловановић. Коментарисао Димитрије Калезић]. Никшић–Београд, [1994].
- Караџић 1836: *Народне српске њсловице и друге различне као оне у обичај узеше ријечи*. Издао их Вук Стеф. Караџић. На Цетињу, 1836.
- Караџић 1846: *Српске народне њјесме*. Скупно их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. Књига трећа, у којој су пјесме јуначке средњијех времена. У Бечу, 1846.
- Караџић 1849: *Српске народне њсловице и друге различне као оне у обичај узеше ријечи*. Издао их Вук Стеф. Караџић. У Бечу, 1849.
- Караџић 1965/1987 IX: Сабрана дела Вука Караџића. Књ. IX. *Српске народне њсловице*. Приредио Мирослав Пантић. Београд, [1965, фототипски: 1987].
- Ковачевић 1940: *Горски вијенац*: Историческо собитије при свршетку XVII вијека. Сочиненије Петра Петровића Његоша. [Приредио Божидар Ковачевић]. Београд, 1940.
- Лалевић 1952: М. С. Лалевић. *Најомене уз рукопис Горског вијенца*. — *Pitanja savremenog književnog jezika, Sarajevo, decembar 1952, IV, knj. II, sv. 2, 199–224.*

- Лалић 1967: Петар Петровић Његош. *Пјесме*. [Текст природно, белешке и објашњења написао Радован Лалић]. Београд, 1967. (Целокупна дела Петра Петровића Његоша. [II изд.] Књ. 1).
- Латковић 1940: Видо Латковић. *О транскрибовању неких стихова у „Горском вијенцу“*. — Годнишњак Скопског филозофског факултета, 1939–1940, IV, 215–223.
- Латковић 1947^a: Р. Р. Његош. *Gorski vijenac*. Predgovor Radovana Zogovića. [Tekst prirodno za štampu Vido Latković]. Beograd, 1947.
- Латковић 1947^b: Видо Латковић. *Поводом новог издања Горског вијенца*. — Стварање, Цетиње, јуни 1947, II, св. 6, 296–301.
- Латковић 1948: П. П. Његош. *Горски вијенац*. Предговор Радована Зоговића. [Текст природно за штампу Видо Латковић]. Београд, 1948.
- Латковић 1963: В. Латковић. *Једно необично издање „Горског вијенца“*. [Критика издања: Драгићевић 1959]. — Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1963, књ. XXIX, св. 3–4, 333–339.
- ЛМ: Петар II Петровић-Његош. *Луча микроkozма*. Критичко издање. У редакцији Р. Маројевића. [У припреми]. Прво издање (са ознаком с[трана]) цит. по: Петар Петровић Његош. *Луча микроkozма*. Фототипско издање са оригинала из 1845. године са коментаром Слободана Томовића. Цетиње. 1981.
- Лујановић 1837: Грлица. Календар црногорски за годину 1837. Трећа година. Издао Петроние Лујановић. У Црној Гори: у Митрополитској књигопечатињи. [Фототипско издање. Бригом Научног друштва НР Црне Горе и Матице српске у Новом Саду, МСМЛ].
- Љубиша 1868: *Gorski vijenac*. Historički dogagaj pri svršetku sedamnaestog vijeka. Sačinio Petar Petrović Njeguš vladika crnogorski. Prenio s ćirilice na latinicu s tumačenjem S. Ljubiša. U Zadru, 1868.
- Маројевић 1978: Радмиле Маројевић. [Критика књиге: Стевановић 1976]. — Јужнословенски филолог, Београд, 1978, књ. XXXIV, 215–225. [Прештампано у ијекавизираним облику у: Маројевић 1999^a, 131–145].
- Маројевић 1984: Радмиле Маројевић. *О ушцају руског језика и русизима у „Горском вијенцу“ и о њиховој лингвистичкој интерпретацији*. — Књижевност и језик, Београд, 1984, XXXI, бр. 2, 137–141. [Прештампано у ијекавизираним облику у: Маројевић 1999^a, 147–153].
- Маројевић 1997: Радмиле Маројевић. *Горски вијенац (1847–1997): У сусрет критичком издању*. — Ријеч, Никшић, 1997, III, бр. 2, 41–63. [Прештампано у: Маројевић 1999^a, 11–50].
- Маројевић 1999^a: Радмиле Маројевић. *Горски вијенац: изворно читање*. Никшић–Београд, 1999. (Његошев гласник. Књ. I).
- Маројевић 1999^b: Радмиле Маројевић. *Нека пишања критике текста Горског вијенца [I]*. — Студије српске и словенске: Серија I. Српски језик, Београд, 1999, IV, бр. 1–2, 87–144. [Прештампано у: Маројевић 2000, 307–362, 400].
- Маројевић 2000: Радмиле Маројевић. *Српски језик данас*. Београд, 2000.
- Маројевић 2001: Радмиле Маројевић. *Његошева „Ноћ скупиља вијека“*. — Српска слободарска мисао, Београд, 2001, II, бр. 5 (11), 482–504.
- Маројевић 2002^a: Радмиле Маројевић. *Реконструкција рефлекса јата у критичком издању Горског вијенца*. — Студије српске и словенске: Серија I. Српски језик, Београд, 2002, VII, бр. 1–2, 5–65.
- Маројевић 2002^b: Радмиле Маројевић. *Ноћ скупиља вијека и „тамна мјеста“ у Горском вијенцу*. — Династија Петровић Његош: Том III. Радови са међународног научног скупа: Подгорица, 29. октобар — 1. новембар 2001. Подгорица, 2002, 177–207. (ЦАНУ. Научни скупови. Књ. 60).
- Маројевић 2002–2003: Радмиле Маројевић. *Реконструкција сугласника у критичком издању Горског вијенца*. — Наш језик, нова серија, Београд, 2002/2003, књ. XXXIV, св. 3–4, 209–233.
- Мартиновић 1967: Петар II Петровић Његош. *Свободијада*. Фототипско издање према рукопису који се чува у Државној јавној библиотеци имена М. Е. Салтикова

- ва-Шчедрина Лењинград. [Приредио за штампу и предговор написао Нико С. Мартиновић]. Цетиње, 1967.
- Миловић 1982: Јевто М. Миловић. *Рукопис „Горског вијенца“ Петра II Петровића Његоша*. Титоград, 1982.
- Мисао: Петар II Петровић-Његош. *Мисао*. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. [У припреми].
- Младеновић 1970: Александар Младеновић. *О рукопису и првом издању „Горског вијенца“*. — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, 1970, кв. XIII/1, 273–334. [Прештампано (под насловом *О рукопису и првом издању*) у: Младеновић 1989: 71–132].
- Младеновић 1972: Александар Младеновић. *Графијске, правописне и друге одлике „Посвеће“ у „Горском вијенцу“*. — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, 1972, кв. XV/1, 143–169 (са 4 листа прилогâ). [Прештампано (под насловом *Графијске, правописне и друге одлике „Посвеће“*) у: Младеновић 1989: 176–201 (са 4 листа прилогâ)].
- Младеновић 1979: Александар Младеновић. *Неке најомене уз Банашевићево издање „Горског вијенца“*. — Зборник [Матице српске] за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1979, [кв.] XXII/2, 225–247. [Прештампано (под насловом *Најомене уз Банашевићево издање*) у: Младеновић 1989: 294–316].
- Младеновић 1989: Александар Младеновић. *Књига о Његошу*: Студије и чланци. Београд, 1989.
- Младеновић 1996: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Цетиње, 1996.
- Младеновић 1997: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Сремски Карловци — Нови Сад, 1997.
- Младеновић 1998^a: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Са сликама Пера Почека. Приредио С. Стијовић. [Текст и коментари А. Младеновића]. Београд, 1998 [1999].
- Младеновић 1998^b: Александар Младеновић. *Прилози тумачењу неких стихова и месица у „Горском вијенцу“*. — Зборник Матице српске за књижевност и језик, [Нови Сад, 1998], кв. XLIV (1996), св. 1–3, 105–120.
- Младеновић 1999^a: Александар Младеновић. *О неким најоменама уз данашње издање „Горског вијенца“*. — Ријеч, Никшић, 1999, V, бр. 1–2, 10–23.
- Младеновић 1999^b: Александар Младеновић. *Неаргуменшованост и недобронамерност једног чланка*. — Библиографски вјесник, Цетиње, 1999, XXVIII, бр. 1–2–3, 85–94.
- Младеновић 2001: Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. Приредио Александар Младеновић. Београд, 2001.
- Назечић 1947: Петар Петровић Његош. *Горски вијенац*. Са коментаром С. Назечића. [Сарајево], 1947.
- Недић 1964: Петар Петровић Његош. *Пјесме. Луча микрокозма. Горски вијенац*. [Избор и предговор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић]. Нови Сад — Београд, [1964] (Српска књижевност у сто књига. Књ. 21. Петар Петровић Његош, I).
- Недић 1969: Петар Петровић Његош. *Пјесме. Луча микрокозма. Горски вијенац*. [Избор и предговор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић]. Нови Сад — Београд, [1969] (Српска књижевност у сто књига. Књ. 18. Петар Петровић Његош, I).
- Ненадовић 1854: *Слободјада*. Епийский спѣвъ у десетъ пѣсама. Посмртный остатокъ владике черногорскогъ Петра Петровића Њѣгоша. (Издао Л[юбомиръ] П[ротинъ] Ненадовићъ). У Земуну, 1854.
- Никчевић 1997: Петар II. Петровић Његош. *Горски вијенац*. Јубиларно издање поводом 150. годишњице првог издања с предговором приредио Војислав П. Никчевић. Цетиње, 1997.
- НСВ: Петар II Петровић-Његош. *Ноћ скупиља вијека*. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. [У припреми]. Рукопис цит. по: Шоћ и др. 1956 (фототипски одштампан на посебном листу између страна 134. и 135).

- Његош Изабрана писма: Петар II Петровић-Његош. *Изабрана писма*. [Избор писма извршили и за штампу приредили Н. Банашевић, В. Латковић, Ј. Миловић. Белешку написали Н. Банашевић и В. Латковић. Објашњења написао Јевто Миловић]. Београд, 1975. (Целокупна дела Петра II Петровића Његоша. IV изд. Књ. 6). [Фототипија III изд. (Београд, 1974)].
- Његош Писма I: Петар Петровић Његош. *Писма I: 1830–1837*. [За штампу приредио Мираш Кићовић. Биљешке и објашњења написали Мираш Кићовић и Љубомир Дурковић-Јакшић]. Београд, 1951. (Целокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 7).
- Павићевић Б. и др. 1985: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. [Приређивачки одбор: Б. Павићевић, уредник, Б. Остојић, Ж. Перовић, М. Радовановић, Б. Бањевић, Д. Јоветић, Д. Калезић. Цетиње–Титоград, 1985]. Издање садржи факсимил рукописа (5–41) и репринт првог издања (43–169).
- Павићевић В. и др. 1947: *Горски вијенац* Петра II Петровића Његоша. Издање Одбора за прославу стогодишњице Горског вијенца. [Редактор издања Видо Латковић. Објашњења саставио Вуко Павићевић а рјечник Јован Вукчевић]. Цетиње, 1947.
- Popović VI. 1963: Petar Petrović Njegoš. *Gorski vijenac*. Priredio i pogovor napisao Vladimir Popović. Zagreb, 1963.
- Поповић П. 1913: Павле Поповић. *Једна непозната ђесма Његошева*. — Босанска вила, Сарајево, 15. јануара 1913, XXVIII, бр. 1, 9–10.
- Прев. ППИ: *Прва ђесна Илијаде*. Превео Петар II Петровић-Његош. Критичко издање. У редакцији Радмила Маројевића. [У припреми].
- Радовић 1947: Владимир Поповић. *Његош и наше вријеме*. П. Петровић Његош. *Горски вијенац*. 1847–1947. Туза Радовић. Редакција и Коментар. Загреб, 1947.
- Радовић 1974: Petar Petrović Njegoš. *Gorski vijenac*. [Redakcija, predgovor, komentar i rečnik Đuza Radović. Beograd, 1974].
- Речник МС 1976 VI: *Речник српскохрватског књижевног језика*. Књ. VI. Нови Сад, 1976.
- Решетар 1890: *Горски вијенац* владике црногорског Петра Петровића Његоша. Увод и коментар написао Милан Решетар. У Загребу, 1890.
- Решетар 1892: *Горски вијенац* владике црногорског Петра Петровића Његоша. Протумачио га Милан Решетар. Једанаесто, државно, издање. [Друго издање с коментаром Милана Решетара]. У Биограду, 1892.
- Решетар 1912: *Мање ђесме* владике црногорског Петра II-ога Петровића Његоша. Издао Милан Решетар. Београд, 1912.
- Решетар 1926: [Целокупна дела Петра Петровића Његоша. Књ. 1. Већа дела]. *Горски вијенац*. *Луча микроkozма*. *Шћепан Мали*. У редакцији Милана Решетара, Београд, 1926.
- Решетар 1927: [Целокупна дела Петра Петровића Његоша. Књ. 2. Мања дела]. *Свободијада*. *Мање ђесме*. *Проза*. У редакцији Милана Решетара. Београд, 1927.
- Решетар 1940: *Горски вијенац* владике црногорског Петра Петровића Његоша. Десето издање с уводом и коментаром Милана Решетара. Београд, 1940.
- Rječnik JAZU 1884–1886 II: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Dio II. U Zagrebu, 1884–1886.
- С: Петар II Петровић-Његош. *Свободијада*. Критичко издање. У редакцији Р. Маројевића. [У припреми]. Рукопис (са ознаком с[трана]) цит. по: Мартиновић 1967.
- Станић 1990 I: Милија Станић. *Ускочки речник*. Књ. I. Београд, 1990.
- Стевановић 1976: Михаило Стевановић. *Језичка шумачења у коментарима Његошева Горског вијенца*. Београд, 1976.
- Стевановић-Бошковић 1954: *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]. [Рјечник саставили М. Стевановић и Р. Бошковић]. Београд, 1954. (Целокупна дјела П. П. Његоша. Књ. 6).
- Стевановић-Лалић 1967: Петар Петровић Његош. *Шћепан Мали*. [Текст приредио, белешке и објашњења написао Михаило Стевановић]. *Проза*. *Преводи*. [Текст приредио, белешке и објашњења написао Радован Лалић]. Београд, 1967. (Целокупна дела Петра Петровића Његоша. [II изд.] Књ. 4).

- Стевановић–Лалић 1975: Петар II Петровић Његош. *Шћепан Мали*. [Текст приредио, белешке и објашњења написао Михаило Стевановић]. *Проза. Преводи*. [Текст приредио, белешке и објашњења написао Радован Лалић]. Београд, 1975. (Целокупна дела Петра II Петровића Његоша. IV изд. Књ. 4). [Фототипија III изд. (Београд, 1974)].
- Стевановић и др. 1983 I–II: *Речник језика Петра II Петровића Његоша*. [На корицама: *Речник Његошева језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. I–II. Београд–Титоград–Цетиње, 1983.
- Томовић 1986: Слободан Томовић. *Коментар Горског вијенца*. Никшић, 1986.
- Томовић 1990: Слободан Томовић. *Коментари: Лажни цар Шћепан Мали. Луча микрокозма. Горски вијенац*. [На корицама: *Коментари Слободана Томовића Лажног цара Шћепана Малог, Луче микрокозма, Горског вијенца Петра II Петровића Његоша*]. Београд–Цетиње, 1[990].
- Тупић 1995: Петар II Петровић Његош. *Дјела*. [Приредио и технички уредио Драго Тупић. (Приређено вrema издању „Просвете“ Београд и „Обода“ Цетиње, 1974)]. Подгорица, 1995.
- Fortis 1774: *Viaggio in Dalmazia dell' abate Alberto Fortis. Volume Primo*. In Venezia, MDCCCLXXIV. [Фототипско издање: Alberto Fortis. *Viaggio in Dalmazia*. I–II (1774). München, 1974 (друга пагинација)]
- Hörmann 1888: *Narodne pjesne Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*. Sabrao Kosta Hörmann. Knjiga prva. Sarajevo, 1888.
- Hörmann 1990: *Narodne pjesme Muslimana u Bosni i Hercegovini*. Sabrao Kosta Hörmann 1888–1889. I. Priredila i predgovor napisla Đenana Buturović. Drugo izdanje. Sarajevo, [1990].
- Škaljić 1973: A. Škaljić. *Turcizmi u srpskohrvatskom–hrvatskosrpskom jeziku*. Treće izdanje. Sarajevo, 1973.
- Шоћ и др. 1956: *Његошева биљезница*. [Редакциони одбор Јагош Јовановић, Перо Шоћ, Ристо Драгићевић, Јевто Миловић, Милош Вушковић]. Цетиње, 1956.

Резюме

Радмило Мароевић

РЕКОНСТРУКЦИЈА ГЛАСНЫХ В НАУЧНОМ ИЗДАНИИ
«ГОРНОГО ВЕНЦА»

В настоящей статье рассматриваются, в связи с подготовкой автором научного издания произведения, вопросы реконструкции гласных (фонетических дифтонгов) в поэме «Горный венец» П. Петровича-Негоша, которая была опубликована при жизни поэта в Вене в 1847 г. старой орфографией.

ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ
(Филолошки факултет, Београд)

ПАРЕМИОЛОШКИ СТИЛ(ОВИ)

У раду¹ се разматра однос између појединих пословичких стилова и њихових варијаната, као и процес унутрашњег стилског обликовања пословица.

1. Опште напомене

1. Разумети пословичку структуру практично значи схватити њене унутрашње односе, тј. разноврсност односа међу елементима који сачињавају дату пословицу. То је један ниво. За разлику од овог нивоа, објаснити ту исту структуру значи схватити шире структуре у којима се, као елемент или као парцијална компонента, подструктура, садржи дата пословица. На другом нивоу посматране — пословице се дефинишу двојачо: изнутра својим структурним својствима, а међусобно својом стилском различитошћу.

а) Сем тога, надовезујући се на реторички принцип пословичке структуре, на њене основне структуралне елементе и њене поетске трансформације, којима смо се бавили у књизи посвећеној синтакси и стилистици пословичких форми, можемо такође објаснити ову карактеристичну појаву код пословица: постојање различитих, чак дијаметрално супротних стилских тенденција.

б) Из нешто шире перспективе посматрано, може се утврдити да пословице изражавају општи и глобални став помоћу кога друштво показује како реагује на основне проблеме које постављају међуљудски односи и односи између човека и природе. Ти глобални ставови или 'визије света' имају различиту стилску реализацију у пословицама. Како унутрашње структуре пословица зависе од спољашњих и обрнуто, то њихов узајамни утицај и преплитање нужно утичу на промене ових структура и стога су оне неизбежно различите, а на посебан начин и динамичне — иако су језички коначне и функционално, наизглед, аутоматизоване.

---

¹ Овај прилог представља незнатно измењен текст јединог поглавља из ауторове докторске дисертације *Синтаксичке и стилске особине српских народних пословица* одбрањене на Филолошком факултету у Београду.

2. Јасно је да се типологија пословица и њихове врсте не могу унапред утврдити без довољно обухватног силаска у пословички корпус, и тек на основу анализе која иде 'од случаја до случаја'. Пошто овакав захтев у прилогу пред читаоцем није могуће испунити, упућујемо на нашу поменућу монографију о синтакси и стилистици пословица. На овоме месту и на овоме нивоу спремни смо само евидентирати стилску разноликост српских народних пословица.

а) Та стилска разноликост пада одмах у очи. На једној страни — клиширани изрази који се са свакодневним животом налазе у односу изоморфизма, на другој — поучно-морална разматрања о различитим животним темама, на трећој — фигуративно и симболично приказивање типова и ситуација. Поједностављено говорећи, у првом је случају реч о колоквијалном стилу, у другом — о популарно-филозофском, а у трећем — о поетском. Ова подела пословица није ни коначна ни, у свим појединачним случајевима, тачна. Вероватно због тога што проистиче из општег проблема који се тиче њиховог статуса у језику као функционално-стилистичком дјасистему.

б) Често ћемо се у расправи о пословичким стилевима позивати на феномен 'друштвене свести', као на медијум у којем егзистирају, и у којем испољавају своје способности, различити стилови пословица као вербалizacionске форме појединих сектора друштвене свести, груписаних око појединих општеважећих духовних вредности као својих језгара. Погођена је у извесним моментима (као систем мишљења карактеристичан за одређену заједницу, али не и као јединствена национална друштвена свест), и прихватљива за почетак наших стилских разматрања о пословицама — Диркемова дефиниција колективне свести: „Скуп веровања или осећања — мисли он — заједничких просечног члану једног и истог друштва чини одређени систем који... можемо назвати колективна или заједничка свест“².

в) Још је једна напомена значајна у вези са овим проблемом. У поменутој монографији пословице су нас занимале као затворени функционални систем, тј. као макроструктура; због тога је наша анализа била 'затворена' и усредсређена на пословице као иманентне структуре. Сада нам је циљ да их посматрамо као микроструктуре, и да у 'отвореној' анализи различите функционалне стилове у којима се оне остварују раздвојимо и сучелимо да бисмо имали у виду целокупан систем односа који постоји између пословица, као између различитих функционалних стилова.

г) Унутрашња стилска диференцијација пословица није у првом реду (а чини се ни уопште) усмерена на њихове различите језичке функције, или на издвајање ових или оних потврда комуникативних функција. Она се потврђује на основу структурних (или конструктивних) супротности међу посебним стилским системима унутар целовитог паремиолошког корпуса, као посебног усменог жапра. Овако систематизоване — различите стилске реализације пословица не би се смеле изједначити са оним што Јакобсон назива 'поткодовима', тј. си-

² Е. Диркем, *О подели друштвеног рада*, Просвета, Београд 1972., стр. 119.

стематским слојевима који би одговарали слојевитости њених комуникативних функција, с обзиром на тематске области које опслужује. У анализи грађе нама се поменула трипартиција, додуше као језичка и стилистичка вертикала, наметнула управо због нашег занимања за пословицу као за конкретни израз — тј. за њене лингвистичке специфичности као посебног стилистичког система; а не због тога што смо у први план поставили функцију пословица.

д) На том плану посматране — српске пословице формирају извесне групе облика и њихових дистинкција — нешто попут парадигми — које се по себи, не у зависности од ванлингвистичких момената, могу класификовати и истраживати. Оправдано је говорити заправо о функционално-стилистичкој категоризацији и супкласификацији. Стилска подела пословица коју смо успоставили, и коју ћемо експлицирати, није типично сепаратног карактера, а још мање искључивог. Реч је о 'стилском претакању' пословица између себе, штавише, и унутар једне. Због тога не можемо говорити о одређеним стилским блоковима пословица, колико о концентричним круговима, од којих сваки садржи одредбе истих појмова које улазе у основни круг, али са овим или оним допунским нијансама, као и одредбе оних појмова којих нема у основном кругу, а које имају одређену допунску нијансу. Коначно, пословице представљају веома сложен систем више или мање синонимичних средстава изражавања, на овај или онај начин узајамно повезаних.

2. Колоквијални стил 'у обичај узетих ријечи'

1. Почећемо од колоквијалног³ стила пословица који најнепосредније кореспондира са свакодневним животом, и потребама свакодневне комуникације. Изгледа да смо на самом почетку расправе о овоме пословичком стилу нашу мисао превише упростили, ако је нисмо и погрешно поставили. У најбољем случају, она је инспиратор за дубља и конкретнија промишљања о овоме проблему.

а) Оно што Вук назива 'у обичај узете ријечи'⁴ у ствари су изрази који припадају овоме стилском регистру, због чега смо у расправу

³ У припремној свесци за *Речник САНУ*, где се грађа посматра са лингвистичкога и стилистичкога становишта, налазимо за алтернативну ознаку 'говорно', која „значи да је реч типична за говорни језик; употребљена у књижевном језику, даје тексту карактер непосреднијег, усменог саопштавања“.

⁴ „У свом колекционарском раду Вук Караџић је — како запажа Ј. Деретић (исп.: *Историја српске књижевности*, стр. 300–301) — књижевно канонизовао три врсте [говорних умотворина]: пословице, питалице и загонетке. Но, код њега постоји још и описни појам 'у обичај узете ријечи', за који се данас употребљава *изрека* (подвлачење: Ј. Ј.)... *Народна изрека*, — наставља аутор — најситнија од свих говорних умотворина, настаје као први, непосредни производ говорне уметности. Она је једва приметна у говору тако да је потребна посебна пажња да се запази. За разлику од пословице која се уводи у говор и на то се слушаоци упозоравају, изреке се најчешће користе спонтано и прихватају углавном као делови говора, само што су ти делови посебно украшени, лепши од других, суседних делова, смисаоно богатији, тако да се њима говор зачињава. За онога који често и спретно користи изреке слушаоци ће приметити да лепо говори и поклониће му већу пажњу. Употреба изрека обично иде напореда с коришћењем пословица. Онај који зна једне по правилу зна и друге. У питању су сродне врсте, које је у неким случајевима тешко раздвојити, па их је и Вук сабрао у једну књигу“.

о њима и увели појмове 'свакодневни живот' и 'свакодневна комуникација'. Људи су, наиме, свакодневним животом често анестезирани за хватање оних регистара мисли и емоција који се налазе испод површине навике и уобичајеног. Духовна инерција повлачи за собом конвенционалности и баналности доживљаја, а ово се, даље, пројектује на вербализацијске форме које прате свакодневни живот. Једно ипак не смемо заборавити — ове су форме пословичке, како их је Вук осетио и због чега их је уврстио у збирку српског паремиолошког наслеђа. Хоћемо рећи да им је претпостављао неки виши смисао, и вишу вредност од оне на коју их ми мислимо свести. Помирљиво становиште у том смислу било би не одузети овим изразима обележје имагинативности, али признати да је њихова имагинација селективна, тј. да иде изнад коинвенционалног, ближе површини, због чега и не понире испод овога нивоа као нека врста имагинације која је осетљивија за дубље регистре осетљивости, за субрегистре осетљивости.

б) До таквог смо закључка дошли посматрајући поменуте стилске формације посебно, а нарочито у поређењу са онима које ћемо сматрати 'правим пословицама'. У овим изразима не налазимо 'напор садржаја' да се зарије испод наслага и седимената навика, па су и формално-језички прилично тупи. Насупрот њима стоје пословице које, задржавајући исти предмет, ступају у неки облик готово археолошког ископавања и 'истраживања' свакодневних труизама.

в) „Потреба да човек пронађе увек нова решења противречности своје егзистенције, увек више форме јединства са природом⁵, другим људима и самим собом, јесте извор свих психичких снага које мотивишу човека, све његове страсти, афекте и бриге“⁶. Сви се ови проблеми — у овом или оном виду — постављају, како пред филозофом, као теоријска питања, тако исто и пред обичним човеком, као практична питања, али и као питања с којима се он бар по каткада судара у тренуцима 'истине'. „Зато бисмо рекли да постоји нешто што настаје из човековог суочавања са собом и светом око себе, и што се може просто звати *животиња истина*. То је она вредност с којом се људи, и као врста и као скуп појединаца, морају сукобити у свом свакодневном животу, морају је мисаоно прерадити, артикулисати и вербално уобличити“⁷.

г) Људска свакодневица узима се као област посебног живота појединца, разрешавања практичних проблема опстанка, али и посебног

⁵ На пример, у најранијој историји својој човек имитира, копира природу зајмљујући од ње све оно што му је у њој познато, и што је дакле редундантно. Касније се односи мењају у смислу да човек ствара, не као имитатор природе, него у све већој мери као њен привал, намећући јој такве облике понашања које она не би садржала у себи без људске интервенције. Тај измењени однос показује нам да на вишим нивоима стваралаштва човек није више само пасивни прималац информација и комуникација које му долазе из природе, већ постаје и суверени, самостални извор информација које намеће истој тој природи. У том смислу, и на тај начин, инвентивне капиларне информације постају предмет и садржај пословица као колективне комуникације.

⁶ Е. Фром, *Здраво друштво*, Напријед, Загреб, Нолит, Београд 1986., стр. 27.

⁷ Р. Симић, Ј. Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, Јасен, Београд 2002., стр. 191.

развишљања о себи и свом месту у свету, као и функционално-стилистичког опстајања како језика уопште, тако и пословица, као посебне језичке реализације, — тј. као вербализацијске материје у коју се слива људски живот. Због тога ови изрази скоро да немају статус пословица, чак ни фразеологизама, већ су чисте колокације. Али првенствено и због тога што се као 'разговорне' и 'народске' укључују у неутралне језичке ресурсе. „Основне... лингвистичке црте разговорно-свакодневног стила јесу необавезан, неофицијелан карактер израза и његова емоционално-експресивна обојеност... Говорна реализација његова одликује се, сем тога, неуређеношћу... зависношћу од ситуације и контекста, а такође важном улогом интонације, гестова и мимике у говорном чину“⁸.

д) И заиста, на нивоу селективних варијација говорног или језичког система неке речи, реченице, семантеме, па наравно, и неки стилски постају учесталији од других, те делују елиминаторно, потискујући или искључујући све остале елементе. Није необично, другим речима, што овај стилски тип пословица, боље: изрека — није малобројан. На нивоу апликативних варијација датог паремиолошког система као језичког, с друге стране, налазимо формално неизмењене вербалне исказе са измењеном применом значења. Тек се врло ретко може говорити о иновацијском нивоу овога пословичког типа — јер није он типичан репрезент нових садржаја и значења, фигура и метафора са продубљивањем смисла значења. Једноставно, језичка клишираност и стилска типизираност не чини их изразима који осетно обогаћују уметничку експресију.

3. Пословице се овде, углавном, свде на употребну варијанту језика, на свакидашњицу, па и на разговорни стил. Агнеш Хелер у филозофским разматрањима о свакодневном животу, своју расправу започиње одбацујући два, по много чему подједнако погрешна и једностранна става о свакодневици. По једноме свакодневни живот је идентичан са конзумом, а по другоме — са приватним животом. Хелерова⁹ напомиње да „конзум у овом случају значи однос потрошње, понашање у потрошњи, дакле пасиван начин понашања према свету, предметима итд. Не желимо да оспоримо — пише она даље — да је свакодневни живот у извесном афинитету према конзуму; *sensu stricto*, конзумска употреба врши се у оквиру свакодневног живота... Али... рад као производна делатност има такође свакодневни аспект...“.

а) „Свакидашњица је у ствари животни медиј у којем се срећу језик, мишљење и непосредно искуство и у којем се зачињу еволуцијски процеси у све три области који доносе нове облике. Језик свакидашњице је, према томе, непосредно захваћен овим процесима, и то се мора схватити као једна од темелних карактеристика његових, која се узима и као најважнија особеност свакодневног, тј. разговорног, ко-

⁸ Кожина — Крылова — Одинцов, *Функциональные типы русского языка*, Висшая школа, Москва 1982.; у: Р. Смић, Ј. Јовановић, *цит. дело*, стр. 240.

⁹ А. Хелер, *Свакодневни живот*, Нолит, Београд 1978., стр. 98–99.

локвијалног функционалног стила у односу на кодификоване сфере књижевног језика. Зато 'слободу' употребе језичких средстава у ствари треба схватити као право на релативну необавезност кодификацијских узуса, и као захваћеност норме иновацијским процесима. Друга особеност лингвистичке колоквијалности супротна је претходној, и проистиче из Рубинштејнове опаске о конзервативности језика: језик се жилаво држи старијих форми. Један од аспеката ове особености јесте Хавранекова¹⁰ 'аутоматизација', коју је он супротставио интелектуализацији [а ми, говорећи о пословицама: њиховој сентеициозности и поетичности] и актуализацији¹¹.

б) Да бисмо разумели и објаснили пословице којима додељујемо разговорни статус — свакидашњицу ћемо нужно редуковати и изједначити са искуством и праксом. Коначно, сви људи имају неке заједничке потребе, нешто идентично у начину њихова задовољавања, у мишљењу и погледу на свет. Тако долазимо до новог скупа појмова помоћу којег се овај тип пословица може разграничити од других њених садржинских и формалних манифестација: то је 'свакодневно мишљење'. „Као и свакодневни живот — утврђује Хелерова¹² — и свакодневно мишљење је хетерогено. Заједничке црте мишљења произлазе просто из свакидашњице: делимично из чињенице да се хетерогени облици делања могу реализовати у својој паралелности и у сразмерно кратком временском периоду, а делимично потичу отуда што су их ти хетерогени облици делања у разним добима, у разним друштвима или слојевима различити, због чега је сваки пут потребно друго знање, његово усвајање и примена. Из прве чињенице следи општа структура свакодневног мишљења, из друге следе конкретни садржаји свакодневног мишљења. Само се по себи разуме да оба ова фактора не живе одвојеним животом. Свакодневна мисаона структура сваког доба је[сте] структура датих мисаоних садржаја; и обрнуто, конкретни свакодневни мисаони садржаји утолико су свакодневни, односно постају свакодневни[,] само ако се уклапају у структуру свакодневног мишљења“.

в) Ове језичко-стилске форме карактерише и посебна комуникативна вредност. Сетићемо се овде мисли Ђорђа Браге¹³ о томе да би „најједнакостнија дефиниција комуникације била она према којој је то специјално оформљен облик узајамног утицаја (интеракције), код кога преовлађују формални над високо енергетским аспектима. Коришћење интеракција са 'нижом енергијом', као што су, на пример, лингвистичка и нелингвистичка комуникација, има за циљ да са мањим утрошком енергије изазове и успостави истоврсна психичка стања међу особама које комуницирају. Уштеда енергије се побољшава ако обе

¹⁰ Хавранек је додуше првенствено мислио на функционално активирање облика у комуникативне сврхе, а не на еволутивну перспективу језика.

¹¹ Р. Симић, Ј. Јовановић, *цит. дело*, стр. 243.

¹² А. Хелер, *Свакодневни живот*, стр. 122. — По: Р. Симић, Ј. Јовановић, *цит. дело*, стр. 196-197.

¹³ G. Braga, *Das 'System der Kommunikation' als intermediäre Struktur zwischen Gesellschaft und Sprache, 'Zur Soziologie der Sprache'*, Köln 1971., стр. 49.

особе које комуницирају поседују заједнички код, какав је случај баш код лингвистичке комуникације, када се могу изразити саопштења веома богата значењем“.

г) Ђ. Брага је изврсно осетио деликатност проблема комуникације када га је представио као вид интеракције, што значи као врсту духовне или, чак, шире искуствене сарадње. Он је сигурно у праву када комуникацију, без обзира на то да ли је она лингвистичке или нелингвистичке природе, одређује и као неку врсту 'ниже енергије', код које преовлађују 'формални аспекти'. Ово би вероватно требало схватити као да је језик средство, облик (форма), који треба да послужи у сврху развијања 'више', мисаоне, односно духовне енергије. Али аутор је употребио израз 'нижа енергија' под наводницима, то јест условно. То нас упућује на помисао да његова идеја у овом смислу није довршена, чак ни издалека. По нашем мишљењу, то значи да је комуникација једна врста готово непрекидне духовне сарадње свих учесника у њој.

д) Та сарадња увек се изнова и у новом светлу представља с обзиром на измењене околности у појединим фазама и етапама комуницирања, пошто се појам контекстуалности делимично подудара са процесуалишћу комуникационог поступка. У том смислу, комуникативна вредност 'у обичај узетих ријечи' не може се свести на ноторност, где процес комуникације заиста остаје на 'нижем нивоу', и служи као средство за постизање 'општих циљева': размене искуства; — већ својим језиком пословичка комуникација, и на овом нивоу, превазилази ниво простог средства подређеног општим циљевима комуникације, и постаје нека врста која је и сама себи циљ. То јест, без обзира на тематску блискост са свакодневном тематиком, и формалну сличност са клишеима и колокацијама, — ови изрази готово да не служе ничему другом сем да увеличају своју сопствену аутономију.

3. Мисаоно-филозофски стил

1. Мисаоно-филозофски стил тиче се изражавања моралних и мудрих идеја. Када говоримо о овоме пословичком стилу, дакле са мудрословљем у оном архаичном смислу термина у којем се ово налази у народиом стваралаштву, мислимо на исказе првенствено са логичко-мисаоним садржајем и њихову филозофску вредност, а тек онда, ако је уопште и присутна, и на поетску вредност. У пословицама са овим садржајем, такође, налазимо структурну и функционалну зависност са свакодневним мишљењем и свакодневним животом. Али садржај ових пословица ипак не одређује природу, тј. општи садржај и структурне карактеристике 'свакодневног', иако са њим стоји у повратној спрези и дијалектичком односу.

2. Због тога ћемо се прво позвати на Деретићев¹⁴ синоптички осврт на 'пословицу', по свему осећајући да он мисли управо на пословички стил о коме говоримо. „Пословица је форма мисли а не само

¹⁴ Исп.: *Историја српске књижевности*, стр. 301.

форма говора. У пословицама није само посреди експресивност и лепота говора, као у изрекама, оне у сажетој форми износе колективна искуства и животну мудрост народа. По творцу великог руског речника, В. И. Даљу, изрека је 'прва половина пословице', а најзначајнији савремени руски паремолог Г. Л. Пермјаков изразио је исту мисао на сликовит начин: 'Изрека је цвет а пословица плод'. Према нашем најплоднијем колекционару народних изрека Ђоку Стојичићу, пословице се разликују од изрека по томе што представљају 'самосталне, логичке и мисаоне целине које у виду норме формулишу одређено животно искуство', док су изреке првенствено украс говора. 'У основи пословице је увек нека животна истина која мисаоно богати разговор и разгранавља га. Иако је самосталиост пословице очигледна, њена права служба је у контексту разговора или писаног текста'. То је оно што Вук посебно истиче да 'ваља пазити и чекати да се која не рекне у разговору'. По начину обликовања израза пословица се често приближава везаном слогу. 'Највећи број пословица или је у стиху, старијем тоничком и новијем акценатско-силабичком, или у ритмичкој прози', примећује В. Латковић.

а) Ове су пословице најближе сентеницијама, односно афоризмима. Оне изричу 'критичку свест'¹⁵ народа која своје корене налази у митском мишљењу архаичног човечанства. Пословице на неки начин успостављају континуитет тог мишљења у свету днскретних ствари. На тој се линији и успоставља и превазилази диспарат између практичне и реторичке димензије у пословицама. Између ових димензија стоји сложен мисаони процес (у једноставној форми) на основу кога се, уместо причања о конкретним процесима и збивањима, ставља суд који као такав има универзалније и апстрактније значење, и због тога се редовно формулише посредством примене одређених симболичких знакова. Реч је о томе да су питања која се овде постављају и одговори који се дају довољно зрели да би могли бити изражени у директној појмовној форми, али на индиректан начин. Касирер упозорава да ово не значи „да се модерно учење о сазнању, насупрот класичном, одрекло претензија на реалност физикалних појава, већ једино да се дефинишу различито од класичног“, а то значи да се до 'дефиниције' мора доћи посредно, на много сложенији начин.

б) Пословички садржај и није ослоњен на предметност већ на 'емпиријску грађу' као на семиолошки међусистем. Такође, „међу овим системима и међусистемима не посредује ни идентитет нити аналогичности, већ веома сложен мисаони механизам који чланове тих система спаја у семиолошка јединства, а у којима на једном полу фигурира 'ознака', а на другом — 'означени' садржај"¹⁶. Ако се ово има на уму када се мисли на реторички тип пословица и Касирерове интерпретације да „није противречно, него је управо нужно да се бар оно што се са јединог одређеног гледишта може означити као 'материја' сазнања,

¹⁵ Е. Касирер, *Филозофија симболичких облика*, књ. III, Н. Сад 1985.

¹⁶ Подробније о томе исп.: Р. Симић, Ј. Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, стр. 201.

опет са неког другог гледишта може означити као нешто уобичајено или пак као нешто што има стабилну форму“ — можемо ту околност објаснити као могућност, својствену једино људском уму, да 'спозна' симболе, то јест — да стекне свест о сопственој свести.

в) Ми смо у нашој књизи *Основи теорије функционалних стилова* цитирали Војина Милића¹⁷ (202) покушавајући да објаснимо однос друштвене свести и самосвести. „Друштвена свест обухвата све облике стварања, развијања и изражавања животног искуства појединца и друштвених група“. Шири опис следи за дефиницијом, и гласи: „Од првих дана живота, свест заједнице се развија у односима с другим људима, изложена разним мерама помоћу којих се настоји утицати на њено обликовање, затим у односу појединаца према друштвеним условима у којима живе, као и у друштвено посредованом односу према природи. Овим се не искључују наследне индивидуалне разлике, али се сматра да на развој свести појединаца пресудно утичу друштвени услови и чиниоци. Заједнички садржаји у свести појединаца и у основи истоветни, или бар аналогни, облици њиховог изражавања, што омогућују међусобно споразумевање, као битан предуслов учествовања у друштвеном животу и разним делатностима, последица су истих или сличних услова у којима живе појединци у разним друштвеним групама, као и друштвених односа и додира тих група у појединачним друштвима и у међународним размерама... Отуд се садржаји свести ових група не односе само на савремене друштвене прилике, већ у њима знатну улогу има колективно памћење“.

г) Једини приговор и коментар који смо поводом Милићевог разматрања већ формулисали¹⁸, тиче се извесног „потцењивања комуникативног момента у формирању, одржању и историјском континуитету друштвене свести. И само 'колективно памћење' замисливо је нпр. једино као систем (или системи) симболичких форми које су усвојене и временски релативно стабилизване код својих носилаца. Тај систем (или ти системи) не само да одржава(ју) развојно јединство колектива, већ служи (служе) и као неопходно средство и медијум индивидуалне свести, чак и у њеној кореспонденцији са реалним предметима које сазнаје“. „Одношење представа на неки предмет“ — упозорава Касирер¹⁹, а ми на то скрећемо пажњу поводом реторичке филозофије те и универзалности пословица — не исказује у крајњој линији ништа друго, нити је у основи ишта друго, већ њено учвршћивање у обухватнији систематски укупни склоп у којем јој је једнозначно одређено место. Докучивање, пуно разумевање појединачнога, одвија се тако, у овом облику мишљења, већ *sub specie* појма закона. То појединачно, то посебно бивство и то конкретно — посебно збивање, јесте и постоји: али то његово постојање обезбеђено му је и зајемчено тиме што га ми можемо и морамо замишљати као посебан случај неког општег закона

¹⁷ В. Милић, *Социологија сазнања*, В. Маслеша, 'Логос', Сарајево 1986., стр. 418–419.

¹⁸ Р. Симић, Ј. Јовановић, *Основи теорије функционалних стилова*, стр. 202–203.

¹⁹ Е. Касирер, *Филозофија симболичких облика II*, стр. 43–44.

или, тачније речено, неког скупа, система општих закона. Тако објективитет ове слике света није ништа друго већ израз њене потпуне заокружености, израз чињенице да у сваком појединачноме видимо или замишљамо облик целине, па тиме то појединачно сматрамо, тако рећи, посебним изразом, репрезентантом овог укупног облика“.

д) Када је реч о пословицама, улога ’националне самосвести’, као самосвести уопште, с једне стране, и колективне свести, с друге, изгледа да је регулативна. Самосвест је највиша контролна инстанца људске и националне (и колективне) свести која служи осмишљавању осталих духовних функција (како искуствених, тако исто и идејних). Функција самосвести у основи је хомеостатичка, јер је сврха њеног деловања у томе да успостави равнотежу између искуствених и идејних, прагматичких и етичких итд. фактора понашања²⁰ појединца и друштва — што је све усредсређено на опстанак појединца. „У корену сваке изворне самосвести — мисли Милић даље (531) — налазе се увек снажни, трајни и дубоки доживљаји и искуства стечена у личном и групном животу, која подстичу на размишљање о условима и смислу индивидуалног постојања и практичног делања“²¹.

ђ) „Цивилизација је — учи нас Хумболт²² — очовечење народа у његовим спољним установама и облицима и у унутрашњем уверењу које се на то односи. Култура додаје том оплемењивању друштвеног стања науку и уметност. Али ако кажемо образовање, под тим мислимо нешто уједно узвишеније и више унутрашње, наиме уверење које се из осећања и знања укупне духовне и моралне тежње хармонично излива на осећања и карактер“. Језичка формулација везана за ’друштвено мишљење’ — и за стилски тип пословица о којем говоримо — тиче се, у крајњој инстанци, и уз све резерве, — ’језика културе’. Није нам овде циљ да посредством пословица отварамо проблем културе и језика, већ да још једном подвучемо изједначавање (националне) културе и ’друштвеног мишљења’, у смислу здраворазумског суда и просечне људске ’животне мудрости’.

е) У том ћемо смислу означене пословичке садржаје назвати Витгенштајновом²³ терминологијом — тј. ’извесностима’. Те ’извесности’ у ствари су наслеђене представе о свету у које појединац има поверење, и прихвата их без провере њихове истинитости. Слично Витгенштајну, и Ј. Хабермас²⁴, позивајући се на Хусерла, замишља систем „културно наследних и језички организованих резерви значењских модела“, који „репрезентују мишљење“ — „између једног датог исказа,

²⁰ Ово се разуме када се узме у обзир да су пословице оличење уметности у ранијим етапама свога развитка, и када се претежно бавила објективним светом и положајем човека у њему. Она је уметност која је заинтересована за свој предмет а не за себе.

²¹ Р. Симић, Ј. Јовановић, *циш. дело*, стр. 205.

²² В. фон Хумболт, *Увод у дело о кави језику и други огледи*, Н. Сад 1988., стр. 96.

²³ L. Wittgenstein, *Über Bewusstheit*, Frankfurt/M. 1970., стр. 35.

²⁴ J. Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt/M. 1985., стр. 189-190.; у: Р. Симић, Ј. Јовановић, *циш. дело*, стр. 228.

непосредног контекста и конотативног хоризонта“. Уопште, питање о односу језика, културе и '(здро)вo)разумског' мишљења — како ваља окарактерисати заправо 'пословичко мишљење' као 'друштвено' према 'здравом разуму' који се у њему активира — отвара питање о природи културних 'интерпретацијских модела', мисаоних образаца, сублингвистичких симбола или сл., који се могу назвати 'културемама'. Подводећи Јунгове 'архетипове', као форме или слике колективне природе, под културуме — морамо признати постојање и других састојака, других типова образаца у 'колективном мишљењу'. Бар један њихов слој добијен је уз учешће перцептивне активности: ослободен је, дакле, на реалну подлогу у актуелном искуству. „Ови се обрасци могу назвати 'криптотиповима' — за разлику од нпр. научног појмовља, које се формира мање-више вештачки, по одређеној логичко-методолошкој процедури, и којем у овом реду термина припада назив 'логотип'“²⁵. Овај скуп мисаоних образаца суштински се, а ни термиолошки, не може обележити термином 'стереотип', јер он не карактерише ни прирoду ни функцију ових пословица.

ж) У сваком случају, пословице су традиционални обрасци који не само да критички преуређују хијерархијске лествице из стварности, припремајући евентуалну реорганизацију у том духу, већ они имају улогу перцептивног филтера кроз чији цензус бива пропуштен материјал добијен деловањем чула, тако да сама слика стварности има друкчију конфигурацију него што је чине реалне хијерархије²⁶.

з) Пословице, међутим, не објашњавају зашто уопште постоји неки општи поредак, а не друкчији. Оне једноставно констатују да изнад споитаних поредака постоје ствари које се саме собом могу довести у ред, да припадају једином 'немом' поретку, укратко да поредак постоји. И стиче се утисак да пословица, ослобађајући се делимично својих лингвистичких, перцептивних и практичних мрежа, примењује на њих неку врсту помоћне мреже која их неутралише, а у њиховом међупростору их истовремено и истиче и искључује, доводећи их пред само биће поретка. На тај начин између погледа обухваћеног кодексом и рефлексивног сазнања пословица заузима средишњу регију која разоткрива сâм њен поредак — везан за одређени културни простор, за табелу варијабли, састављен од сличности које су све ближе или се одражавају као у огледалу, организован око све већих разлика итд. У том је смислу пословичка форма архаичнија од реторичке, која је њена исцрпна примена или филозофски темељ.

и) „Тако у свакој култури, између употребе оног што бисмо могли назвати кодексом који распоређује, и рефлексивне о поретку, постоји голо искуство о поретку и његовим начинима бивања“²⁷. 'Кодекс' је заправо нормативни узус који снагом наслеђених образаца и навика

²⁵ Р. Симић, Ј. Јовановић, *цит. дело*, стр. 230.

²⁶ Исп. о томе више у: М. Фуко, *Ријечи и ствари*, Нолит, Београд 1971., стр. 64–65.

²⁷ *Исто*, стр. 66.

у њиховој употреби — организује директно искуство и каналише га у одређеним правцима; 'рефлексија' је скуп елемената предтеоријског или сличног објашњења стварности; а 'голо искуство' спонтани однос здравог разума који, руковођен праксом, потребама и нужностима, усмерава сазнање у одређеном правцу ради њиховог задовољења — и постизања хомеостазе. Све ово чини реторичко-филозофски стил пословица комплексним и тешким за анализу, унутрашњу класификацију и категоризацију појавних облика.

ј) Трагом ових проблема — налазимо карактеристичну стилску формулу: плеонастички паралелизам. Плеонастичност је овде понављање више него гомилање речи, јер је реч о кратким и затвореним формама — тј., у првом реду, о брахилошком стилу; или је каткад реч и о амплификацији, као посебној врсти плеонастичности. Чак и када се, додуше ретко, речи гомилају око једне врло просте и једноставне мисли, речитост не гуши мисаоност. Због тога је основни стилски облик пословичке практичне рефлексије — сентенција. Пословице овога стила нагињу ка поетици, — јер се и оне поетизоване налазе између прозе и поезије. Сетимо се Деретићеве²⁸ констатације да је „пословица народна сентенција, као што је сентенција високо спиритуализована пословица. И једна и друга изражавају или тачније вреднују практичну животну мудрост“. Пословичка оријентација на сентенциозност као стилски израз појављује се тамо где се говори о стварима које спадају у домен практичног разума, које су блиске и приступачне сваком човеку. Овим се пословичким садржајима дају судови, постављају норме и правила. И по томе се сентенциозно вредновање људског понашања смешта у подручје етоса²⁹.

3. Поетски стил у пословицама

1. Овај се пословички тип и стил прелива у наредни — поетски — до прага неразграничења. Просто због тога што су пословице у целини полистилематичне: у њих су инкорпорирани елементи мањих или већих целина других стилова, који губе примарну намепу и потчиња-

²⁸ Ј. Деретић, *Поетика Досићеја Обрадовића*, 'Вук Караџић', Београд 1974., стр. 137.

²⁹ „Различите по пореклу и предметима, пословице се разликују — сматра Ј. Деретић (исп.: *Историја српске књижевности*, стр. 301-302) — и по етичкој вредности истина на које указују или их нормирају. У највећем броју пословица дошао је до израза трезвени реализам (*Ко истину гуди, гудалом га њо њрстију бију; Новци, кад одлазе, имају сћо ногу, а кад долазе, само двије; Кад сулћан назебе, раја крја*), који се, понекад, спушта до етички проблематичног утилитаризма (*Умиљашо јазње две мајке сиса; Лаж кад проходи није лаж*) или исто тако спорног моралног релативизма (*Кога је молиши, није га срдиши; Ближа је кошуља него хаљина; Ако смо ми браћа, нијесу нам кесе сестре; Ако ти кажем грџех, нећу грешника; Робом икад, а гробом никад*). Има, међутим, и не мањи број пословица које изражавају високи морални идеализам (*И сунце пролази кроз каљава мјеста, али се не окаља; Дрво се на дрво наслања, а човек на човека; Много ашова шреба док се истина сахрани*) као и дубље, дијалектичко проницање у противречну стварност света (*Кућни је њраг највећа њланина; Не може се дланом сунце заклонити; Добар је Бог, али и ђаволи су јаки*). Известан број пословица иде с анегдотом у којој се прича у каквој је ситуацији настала дата пословица“.

вају се општој уметничкој и идејној замисли. Будући, дакле, да је немали број пословица комбинација уметнички импресивних слика и појмовних медитација о њима — јасно нам се намеће процес у коме се у буквалном смислу мисао рађа и еманципује, полазећи од тривијалних, па чак и баналних ствари, да би се продорно, духовно и поетски, уопштила на различите врлине и атавизме људске врсте. Другим речима, није предмет изражавања, тј. неки сегмент живота, фактор стилске дистинкције пословица, пре би то био ниво имагинације и оштрина перцепције. Лукач је у свом делу 'Душа и облици'³⁰ заступао занимљиву идеју о разлици између песника и 'платоничара', при чему је израз 'платоничар' био синоним за филозофа, мистика и есејисту. Док је за песника тврдио да ствара слике, овај други поставља значења, тј. напушта слике и остаје на плану идеја. Линија разграничења иде и дубље: док филозоф и мистик имају одговоре, есејист има само питања, или у најбољем случају почиње да наслућује одговоре. Лукачеви параметри нису оперативни када говоримо о стилском разграничењу пословица, јер пословице које сматрамо поетизованим једнако стварају слике као што постављају значења; једнако претпостављају питања као што нуде одговоре. По овоме тумачењу нема дистинкција: имамо само један пословички тип.

2. Ми ћемо ипак покушати да их одвојено посматрамо, и то најпре угледајући се на бихевиористе, тачније на Чарлса Мориса³¹, који даје подробну класификацију и опис типова 'дискурса'. „Језик свакодневног разговора — сматра Морис — јесте један изванредно компликован знаковни систем који садржи за све могуће типове и начине сигнификације, и који располаже широким спектром могућности. У складу са савременим потребама специјализације општег језика, постало је уобичајено да се извесне могућности језика далеко интензивније активирају за одређене врсте општења. Такве специјализоване врсте језичке употребе назваћемо типовима дискурса. Књиге које читамо класификоване су нпр. као научне, математичке, песничке, религијске и сл.; а у тим непрецизним класификацијама јављају се и супкласе са безбројним прелазима и преклапањима... Класификација дискурса по врстама сачињена у терминима основних семиотских начела може се сачинити са више различитих гледишта. Дистинкције је нпр. могуће формулисати искључиво у терминима начина сигнификације, или искључиво у терминима употребе знаковних комплекса, или комбиновано“.

а) Морисов начин сигнификације такође није друкчије схватљив него као употреба речи и конструкција ради упућивања на тематику споразумевања, на денотативни садржај. Стога ћемо — ако Морис већ говори о употреби — свести ову проблематику, за почетак, на тај ниво — на употребне вредности језичких средстава у различитим тематским областима функционисања језичког израза.

³⁰ Берлин 1910., стр. 37. Упореди: Л. Голдман, *Дијалектика истраживања*, 'В. Маслеша', Сарајево 1962., стр. 257–258.

³¹ Ch. Morris, *Writings on the General Theory of Signs*, Mouton, The Hague — Paris 1971., стр. 203.

б) Ако сигнификацију узмемо као везу знаковних структура са тематским садржајем, онда је веза са 'сврхама' — у ствари интенционална страна употребе. На овај се начин успоставља кореспонденција Морисових и Јакобсонових категорија. Морис разликује следећих пет врста употребе: информативну, валуативну, инцитивну, прескриптивну и системску. 'Информативна' употреба је опште комуникативна; 'евалуативна' је упућена на оцену вредности сигнификата (или је та вредност сам њен сигнификат); 'инцитивна' употреба исказа има подстицајну сврху, а 'убедљивост' јој је главно обележје; 'системска' употреба тиче се апстрактне научне дискурзије.

в) Укрштањем оба наведена критеријума добија се низ поткатегија приказаних у табели³²:

НАЧИН СИГНИФИКАЦИЈЕ	У П О Т Р Е Б А			
	Информативни	Валуативни	Инцитивни	Системски
Десигнативни	<i>Научни</i>	<i>Фиктивни</i>	<i>Правни</i>	<i>Космолошки</i>
Преференцијални	<i>Мишски</i>	<i>Поетски</i>	<i>Морални</i>	<i>Критички</i>
Прескриптивни	<i>Технолошки</i>	<i>Политички</i>	<i>Религијски</i>	<i>Пропагандни</i>
Формативни	<i>Лог.-математ.</i>	<i>Реторички</i>	<i>Грамаички</i>	<i>Метафизички</i>

г) Морисова теорија јасно истиче значај двеју интерпретативних метода, из којих произлазе два типа класификацијских категорија. То је, прво, прагматичко-лингвистичка, и уопште семантичка и семиолошка метода, која се тиче инхерентних својстава знака: врста сигнификације. И то је, друго, нелингвистичка метода која оперише врстама употребе знака у датом физичком и социјалном амбијенту.

д) Посебно је питање да ли је Морис својим класификацијама покрио све релевантне функционалне категорије, и да ли само те категорије; и да ли је у својим интерпретацијама одабрао све релевантне врсте дистинктивних обележја, и да ли само њих. Важно је, међутим, питање где се пословице могу сместити у датом систему укрштених категорија, и заузимају ли јединствено место. Покупимо ли извесна обележја одређених категорија са понуђене табеле — пословице ће се показати као комплексни текстови: било да говоримо о првом, реторичко-филозофском типу, или о другом — поетском. Тако би први пословички тип био по начину сигнификације првенствено формативни, а по употреби — валуативни више него информативни, тј. системски више него грамаички. Други тип, по начину сигнификације, био би у првом реду преференцијални, а по употреби — такође валуативни, са информативном подлогом, и инцитивном и системском позадином.

³² Према: Р. Симић, Ј. Јовановић, *цит. дело*, стр. 39.

3. Тешко да ће нас ова класификација, ма колико била консе-квентна, убедити у исправност. Пре свега замагљени су нам стварни механизми који обављају трансфер категорија једнога реда у други, тј. 'регуларни начини' произвођења пословичких текстова одређеног типа према инвентару језичких средстава тематски мотивисаних. Другим речима, нисмо још увек стекли јасан увид у каквој су вези инхерентна и атхерентна (унутрашња и спољашња, како смо их дефинисали у уводним поглављима монографије о синтакси и стилистици пословица) својства пословичког израза, и на који начин садејствују у организацији пословица, њиховим функцијама и њиховом ефецијентном деловању на саговорника или примаоца.

а) Ако бисмо, међутим, покушали да нађемо унутрашњи ди-стинктивни параметар, онда би најпоузданији био — сликовитост. Сликвитост открива нову стилску тенденцију ка поетском изражавању мисли: на место језика општих истина и принципа долази језик слика. И најјаче је истакнута на местима где се пословица усмерава на изазивање афективности оних садржаја којима намерава да постигне нарочито 'осећајно дејство' на слушаоца или примаоца. Хоћемо рећи да су пословице о којима смо говорили више (а свакако не у целини) објективна представа стварности, оне нас воде субјективно трансформисаној спознаји и уметничком виђењу стварности. В. Г. Бјелински³³ с тим у вези каже: „Филозоф говори силогизмима, песник — ликовима и слнкама, а об[ојиц]а говоре једно те исто... Један доказује, други показује, међутим оба убеђују, само један логичким аргументима, други сликама. Првог слуша и разуме мален број, док другог сви“.

б) У овом стилу остварене, пословице не само да показују естетску усмереност, већ се показују као највиши репрезенти лексичког и граматичког потенцијала језика. Ако оставимо за тренутак по страни сликовитост, као најбитнији и најопштији феномен, и осврнемо се на конотацију — онда овде долазимо до специфичне лексичке и граматичке модалности. Можемо у том смислу блумфилдовски³⁴ говорити о 'социјалним', 'локалним', 'архаичним' и сл. конотацијама, или речима Кожине³⁵ — о 'емоционално-експресивнима', 'условно-традиционално-експресивнима', или просто, о 'функционалнима'.

в) Ове конотације прати разнородна експресија. Експресеме, као контекстуална средства изражајности, садрже у себи 'лингвистичко' и 'естетско', функционишу као јединство општег и појединачног, типичног и индивидуалног, материјалног и идеалног, форме и садржаја,

³³ Према: А. Н. Гвоздев, *Очерки по стилистике русског језика*, Просвещение, Москва 1965., стр. 23.

³⁴ L. Bloomfield, *Language*, 12. ed., Unvin, 'University Books', London 1970., стр. 156.

³⁵ М. Н. Кожина, *О соотношении некоторых стилистических понятий и категорий с функционально-стилистическими категориями*. — In: 'Структура лингвостилистики и ее основные категории'. — Пермь: Пермский гос. ун-т им. А. М. Горького, 1983., стр. 83–84.

оне су „скуп експресоида који одражавају дихотомију језик — говор“³⁶. Лексичка експресивност и конотативност у пословицама управо су у функцији остваривања сликовитости (сједињења номинативне базе и конотативних компонената); — било да их посматрамо као вањску синтагму или унутрашњу парадигму, тј. било као синтагматичну, било као — епидигматичну појаву, тј. као асоцијативно поље фиксирано лексичко-граматички (па и фонетски).

4. Ако смо говорећи о сентенциозним пословицама говорили о поруци као о информацији, онда о поруци у поетизованим пословицама можемо говорити као о информацији информације. У првом се случају информација претвара у закључке, у другом — у дискретни систем слика. Редослед је јасан, а оријентација двострука: најпре се стварност претвара у слику, а потом — слика делује. Овим се путем у пословицама преноси уметничка информација — у коду у коме доминантну позицију имају изражајна и сликовита средства (тропи и фигуре). И на овај се начин садржај пословица издиже изнад нивоа једноставне подударности са садржајем стварности. Са становишта уметничке информације — 'поетски тип' пословица дели се у две врсте: оне са основном — семантичком, и оне са допунском — формално(-језичко)м информацијом. У пословицама са семантичком информацијом на различите се начине и у различитој мери одражава семантика саме реалности — тј. реч је о пословицама као прозним поетским текстовима, у којима се информација линеаризује у форми природног језичког континуитета. У пословицама, међутим, где је семантичка информација потпуно у сенци формално-језичке, формално-језичка информација представља информацију ознаке о самој ознаци, тачније: информацију форме о форми и о укупном информацијском поступку. Ова је доминантна у стиховним пословицама, у којима се информација вертикализује у облику римоване сукцесивности.

а) И у једном и у другом случају — пословице садрже структурн(о-језичк)у информацију: о фонетско-фонолошкој, морфолошкој, лексичко-семантичкој, синтаксичко(-текстуално)ј организацији; стилистичку — о стилистичком потенцијалу пословичке форме; естетску — о форми као продукту естетског процеса и као естетске вредности; а коначно, и ону информацију око које гравитирају наша разматрања — стилску: тј. информацију о форми као врсти стила. У суштини, пословичка поетска информација тече симплексним каналом, али претпоставља (виртуелно), некад више некад мање, и дуплексни; — она је, другим речима, мешовита. Дифузни се процес након 'декодирања' поетске поруке претвара у фокусни.

5. Једна од важних категорија која долази до изражаја у пословицама као поетским структурама јесте 'естетско значење'. Реч је о „уметнички посредованом типу значења корелативним са номинативно-деривационим, пренесеним (метафоричком и метонимијском) и традиционалним симболичким значењима која се одликују нарушавањем

³⁶ В. П. Григорьев, *Поэтика слова*, Наука, Москва 1979., стр. 140.

примарних лексичких веза речи што изазивају актуализацију његових емоционално-експресивних могућности и 'пораств' смисла³⁷.

а) Естетско значење усложњава семантичку структуру речи у словицама допунским смисаоним асоцијацијама и емоцијама. Није, међутим, једноставно разграничити стилистичка (тј. експресивно-стилистичка) значења од лексичких и граматичких, па се „обично она [= стилистичка] тумаче у једноме низу, ма да у ствари представљају саввим различите појаве. Њихова најсуштинскија разлика састоји се у томе да су граматичка и лексичка значења увек на овај или онај начин корелативна са појмовима или предметима [= денотатима, референсима]. Говорећи језиком теорије информације, можемо рећи да она увек носе семантичку информацију. Управо због тог својства она се, потчињавањем општој логици, преводе на 'други језик' (у ширем смислу те речи). А што се тиче стилистичких значења, она као таква носе само естетску информацију. Естетска информација је повезана са каналом којим се она преноси... Естетска информација се из тих разлога не може превести, она се у најбољем случају може приближно пренети, организовањем средст[а]ва њеног преношења у 'другом језику' на друкчији начин³⁸.

6. Пословички говор представља поетско реторичку амплификацију основне слике, тј. идеје. Он се састоји, с једне стране, из метаплазмичне форме, а с друге стране, из поучног садржаја. При томе је пословичка метаплазма у ствари посебне врсте — она представља рашчлањавање основне метафоре на њене саставне делове. И по томе је овај говор повишене емоционалности која се остварује наглашавањем појединих речи, израза и пословице у целини, с једне стране, и метафорички сликовит, с друге стране. Први елеменат чини патетичну, а други поетску страну пословичког текста. Вредности које се величају у патетичном говору јесу општељудске вредности: поштење, трудољубивост, умереност итд. Оне се овде не идеализују као вредности конкретних појединаца, њихових поступака и дела. Патетичан није израз, рекло би се, него пословички тон и утисак.

4. Закључна разматрања

Однос између појединих пословичких стилова и њихових варијаната, као и процес унутрашњег стилског обликовања пословица можемо ради прегледности представити помоћу неколико графичких приказа, који ће у најсажетијем виду дати резиме претходних разматрања.

а) Троугао који образују три стила можемо назвати паремиолошким стилским троуглом. Тај троугао на стилском плану изражава базични однос трију кључних појавних структура: клише, реторика и поетика.

³⁷ И. Л. Донецких, *Эстетические функции слова*, Штгинца, Кишинев 1982., стр. 27.

³⁸ В. А. Звегинцев, *Теоретическая и прикладная лингвистика*, Просвещение, Москва 1967., стр. 53–54.

---

as well as expressions simetry; (b) following those they mean they are expressions of the spirit of the nation and expressions of the popular wisdom and they have been coming closer to aphorism as the top form of proze-telling and figurative condensation of the expressions; (c) on the subject of aesthetic qualities the proverb is a form of the artistic text of very high poetic value.

МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ПЕРЦИПИРАЊЕ ФИНАЛНИХ ВОКАЛА У ДЕКЛИНАЦИЈИ СТРАНИХ МУШКИХ ИМЕНА И ПРЕЗИМЕНА НА ВОКАЛ*

У раду се, анализом примера из различитих текстова, покушавају утврдити и систематизовати фактори који утичу на перципирање финалног вокала као дела основе или као граматичког наставка у деκлинацији страних несловенских мушких имена и презимена на вокал.

Кључне речи: деκлинација, страна имена, финални вокал, граматичка основа, граматички наставак.

Уводне напомене

Речи које преузимамо из страних језика подлежу по правилу законитостима нашег језика — најчешће се адаптирају фонетски и морфолошки. Именице страног порекла добијају граматичка обележја именица у српском језику: род, падеж и број. Властите именице¹ су специфичан слој лексике. Оне су асемантичне и на граматичком плану обично не разликују број (Гортан-Премк 1997:21). Лична имена не могу имати конгруенцијска обележја средњег рода (изузев хипокористика, мада и ту ретко). Она су или мушког или женског рода у зависности од тога да ли се односе на бића мушког или женског пола. Страна властита имена и презимена не могу се превести, осим у случајевима интернационалних имена (*Марко, Петар* и сл.), када се могу супституисати домаћом варијантом².

У текстовима на српском језику уобичајено је да се страна властита имена јављају у транскрибованом облику, али се могу наћи и у изворном облику. У Правопису се дају препоруке за писање властитих именица у зависним падежима ако су у изворном облику (2002:187), али нема упутстава за промену транскрибованих имена и презимена

* Текст представља семинарски рад из Савременог српског језика II рађен под руководством проф. др Мирослава Николића.

¹ У раду се разматра проблем морфолошке адаптације несловенских мушких имена и презимена.

² Овај вид адаптације се данас углавном не примењује, нити је увек могуће наћи међујезички етимолошки синоним (Прћић 1995:170).

по падежима. Ни граматике савременог српског језика не разматрају детаљно ову проблематику (Соколовић 1999:153–154).

Наша мушка лична имена у номинативу се завршавају на консонант (*Предраг, Драган*), на вокал *-е* (*Павле, Миљивоје*), на вокал *-о* (*Марко, Недељко*) и на вокал *-а* (*Никола, Милија*). Флективна обележја номинатива су нулта морфема (*-ø*), вокали *-е, -о* и *-а*, а основа је консонантска. По I врсти мењају се имена на *-ø, -е, -о*, док се имена на *-а* мењају по III врсти (Станојчић–Поповић 2000:81–90). Она имају маскулински конгруенцијски индикатор, а феминински парадигматски индикатор (Ивић, М. 1966:42). Код двосложних личних хипокористика на *-е* (*Миле, Раде*) данас се из стандардног језика не искључује ни промена по II врсти коју наше граматике раније нису допуштале (СЈП 2004:125).

Презимена уз мушка лична имена променљива су и кад се завршавају на консонант (*Пејтровић, Вујачић* — мењају се по I врсти) и кад се завршавају на вокал (*Шкоро* — по I и III врсти, *Газивода* — по III врсти). Уз женска имена деклинирају се само презимена која се завршавају на вокал *-а* (*Колувија*). По придевској промени мењају се презимена на *-ски* (*Црњански*), док се по I именичкој врсти или по придевској деклинацији мењају презимена са придевским наставцима *-ов/-ин* (*Пејтров, Јаркин*) (Правопис 2002:321).

Инвентар финалних фонема код страних имена и презимена не подудара се са инвентаром финалних фонема српских имена и презимена. Поред завршетка на консонант и вокале *-е, -о* и *-а* налазимо и страна имена и презимена са финалним вокалима *-и* и *-у*. Страна мушка имена и презимена на консонант се деклинирају, и то по I врсти. Изузетак представља употреба ових имена у комбинацији са презименом, када могу бити недеклинабилна (Марковић 1958–1959 и Соколовић 1999). Деклинирају се и страна мушка имена и презимена која се завршавају на вокал, и то најчешће по I врсти. Ако се завршавају на *-а*, обично се мењају по III врсти. Међутим, финални вокал се код ових именица различито перципира у деклинацији. У једним случајевима перципира се као наставак (флективна, граматичка морфема), а у другим случајевима као део основе (Ивић, М. 1960:207).

У покушају да се одреде и систематизују фактори који утичу на перцепцију финалног вокала као дела основе или као граматичког наставка анализирани су примери ексцерпирани из штампе (дневне и ревијалне), књижевних дела и научне литературе. Коментаришу се и појединачни примери уз осврт на прелоруке у нашим језичким приручницима. У излагању грађе се полази од формалног критеријума (завршног вокала).

Финални вокал *-а*

Финални вокал *-а* се најчешће перципира као граматички наставак код страних мушких имена и презимена која се завршавају кратким неакцентованим вокалом *-а*. У овом случају је финално *-а* парадигматски индикатор и одређује тип деклинације. Ова страна имена и

презимена уклапају се у систем промене имена и презимена у српском језику и деklinирају се по III врсти.

а) Имена са финалним *-а*: 1. *Марсију* није убио одмах (Тасић 2001:44); 2. Влада *Буле* Хорна данас у Мађарској није тако популарна (НИН 30. 5. 1997, 51); 3. Поручио *Јошки* да дође у његов кабинет (ВН 13. 1. 2003, 9); 4. Састао се са тадашњим министром унутрашњих послова *Јошком* Фишером (Е 15. 1. 2003, 6)³.

б) Презимена са финалним *-а*: 5. Алвару *Рекоби* ... одузет је италијански пасош (В 8. 3. 2001, 58); 6. Разговарао је са Ибрахимом *Руговом* (В 16. 10. 1999, 13); 7. мислећи при том на Факеоа *Фукуду* (В 20. 5. 2003, 39); 8. Тако је дошла и до телефона Алберта *Корде* (В 31. 5. 2001, 44); 9. Осмехнуо се аутор чувене фотографије Че *Геваре* (В 31. 5. 2001, 44); 10. Председник ... нема овлашћења да ... Хосеа *Падиљу* ... држи у затвору (Е 19. 12. 2003, 9); 11. Шумахер је покушао да обиђе *Моншоју* (В 17. 5. 2001, 59); 12. Помажу армији Лорена *Кабиле* (НИН 13. 5. 2000, 52); 13. сличност између Френка *Синајтре* (Е 31. 1. 2003, 23); 14. Алесандру *Нестли* заклецала су колена (ВН 24. 9. 2003, 30); 15. Марта Аргерич ... почела је да учи клавиру код Вићенца *Скарамуже*, па учи код Фридриха *Гулде* (ВН 5. 9. 2002, 15); 16. Прва награда ... припала је јапанском преводиоцу Казуу *Танаки* (Е 12. 3. 2003, 14); 17. Пјер Боја, фудбалер ... Камерунцу *Боји* је код нас извршена операција (Е 18. 12. 2003, 28); 18. под диригентском палицом Марчела *Роше* (Е 18. 12. 2003, 19); 19. илузија на (Питера) *Фонду* (В 17. 6. 2000, 32); 20. кћерка холивудског мегастара Хенрија *Фонде* (Е 14. 5. 2004, 16).

Деklinабилност презимена на *-а* уз женска имена потврђују следећи примери:

21. Најшира јавност на помен имена Цејн *Фонде* изражава најчешће отворену антипатију. Вежбајте са Цејн *Фондом* (Е 14. 5. 2004, 16); 22. Јелена у другом колу снаге ће одмерити са Анђеликом *Виђајом* (ВН 30. 1. 2003, 31).

Финално *-а* се перципира као наставак и код имена и презимена која се завршавају вокалском секвенцом (нпр. *-оа*). Тада имамо вокалску основу:

23. У антологији су стихови Амира *Гилбое* (ВН 7. 10. 2002, 22).

У свим наведеним примерима јављају се вишесложна имена и презимена. Код једносложних имена и презимена финални вокал *-а* остаје део основе. Флективно обележје, тј. парадигматски индикатор ових именица је нулта морфема *-ø* (као код имена на консонант), те се оне мењају по I врсти. Тако се мења и кинеско име *Mâ*:

24. Купио сам новине у дућану господина *Маа* (Тасић 2001:36).

Овако се деklinира и име египатског бога Сунца *Ра-Раа* (Николић 1995-1996:39).

Финални вокал се перципира као део основе када је дуг (Ивић, М. 1960:207, Игњатовић 1963:213, Шипка 1984), тј. када се на њему налази неакцентована дужина, а на слогу испред краткоузлазни акце-

³ Наставак за инструментал није информативан за одређење деklinационе врсте с обзиром на то да је разлика између наставка инструментала I врсте (*-ом*) и III врсте (*-џм*) уочљива само на прозодијском плану.

нат. Присуство неакцентоване дужине или акцента⁴ на финалном вокалу утицаће на то да се он не осети као наставак јер се наша имена завршавају кратким неакцентованим вокалима. У зависним падежима овај вокал биће носилац акцента. Тако је у деклинацији презимена *Mārā* финално *-a* део основе:

25. компромис са председником *Мараом* (В 27. 5. 2000, 40).

На основу овог примера не можемо закључити по којој се врсти ово презиме деклинира јер се наставци инструментала I и III врсте на графичком плану подударају. У литератури се препоручује да се ова именица мења по I врсти (Ивић, П. 1990:289 и Клајн 2002:7), с обзиром на то да је финално *-a* део основе, па је парадигматски индикатор нулта морфема *-ø*, а конгруенцијски индикатор је маскулински. Међутим, забележили смо промену презимена *Мара* и по III врсти:

26. Председник Мара је апеловао... јер је Спајд одбио понуду сир... *Марае* (В 27. 5. 2000, 40).

Финално *-a* се у овом примеру због дужине перципира као део основе. Граматички наставак у номинативу је нулта морфема *-ø* (као код имена на консонант), али он у овом случају није парадигматски индикатор. Аналогијом према многобројним именима на *-a* која се мењају по III врсти (код којих је *-a* наставак, а не део основе) ова именица је добила и наставке те врсте.

Присуство дужине на ултими у номинативу француског презимена *Тома* може да утиче на то да се финално *-a* перципира у деклинацији као део основе. На сегментном нивоу, тј. фонемским склопом презиме овог француског лингвисте поклапа се са нашим именом *Тома*, које се деклинира по III врсти. Међутим, на супрасегментном (прозодијском) нивоу уочљиве су разлике. Наше име има акценат на иницијалном слогу *Тѝма* или *Тѝма* (хипокористик), док је у француском презимену дуг финални слог без обзира на то како се изговара *Тѝма̃* односно неправилно, али обичније (према изворном) *Тѝма̃*. Вероватно је ова неподударност на прозодијском плану утицала на то да се финално *-a* не перципира као наставак и да се презиме не уклопи у морфолошки систем српског језика. Забележили смо примере у којима је финално *-a* део основе, флективно обележје *-ø*, конгруенцијски индикатор маскулински, па се вокалској основи додају наставци I врсте:

27. Студија проф. *Томаа* о говору Ниша и околине (11); Велико остварење проф. *Томаа* уклапа се у низ; Монографија проф. *Томаа* има још један крупан квалитет (12); Рад проф. *Томаа* отворио је нову епоху у нашој дијалектологији (13) (Ивић, П. 1998).

У примеру:

⁴ У говорној пракси (често под утицајем изворног изговора) овде срећемо дуго-силазни акценат, што није у складу са принципима новоштокавске акцентуације. Ово је један од видова нарушавања акценатске норме.

28. Примере које ћемо наводити и коментарисати преузети су из студије Пол-Луја *Тома* (Тома-Анђелковић 1997:70)⁵

највероватније је колебање које се јавља између уклапања овог презимена у морфолошки систем српског језика и његове промене по III врсти и промене по I врсти, коју диктира његов прозодијски лик, оставило ово презиме недеклинирано.

Раније прихваћена и одомаћена страна имена и презимена потпуно су уклопљена у морфолошки систем српског језика, без обзира на дужину финалног слога, што је случај са француским презименом *Дима-Диме-Дими* (Фекете 1971:258, Клајн 2002:7).

Код неодомаћених и за говорнике српског језика необичних страних имена и презимена јавља се теиденција чувања финалног *-а* кроз парадигму како би облик номинатива био прозиран⁶. Таква су имена типа *Бареа-Бареаа* и сл. (Фекете 1971:258).

У пракси срећемо и колебања у вези са деклинацијом имена *Франсоа*:

29. Редовно се консултовала са ... председником *Франсоаом* Митераном (ВН 2. 1. 2003, 24).

У овом примеру финално *-а* је део основе. Међутим, Клајн (2002:64) препоручује деклинацију имена *Франсоа* по III врсти. У том случају финално *-а* се перципира као наставак и одређује тип деклинације. На истом месту Клајн истиче да ово име не треба деклинирати испред презимена: „Због два вокала на крају, најпогодније је да испред презимена остане непромењено (нпр.: Франсоа Митерана, Франсоа Митераном итд.). Само ако нема друге могућности може се мењати „Франсое“, „Франсои“ итд.“ (Клајн 2002:64). Нисмо забележили овако деклинирано име *Франсоа*, али смо наилазили на недеклиниране облике:

30. У неочекиваној разочности ренесансног краља *Франсоа I* (В 18. 2. 1999, 9); 31. Ту ће бити футуристички манифест, псалм из 18. века, писмо *Франсоа* Првог (Е 16. 5. 20004, 9); 32. Ту је и проза *Франсоа* Моријака (Е 21. 5. 2004, 19); 33. Стизали су у домове *Франсоа* Митерана (Е 15. 1. 2003, 12).

Српски језички ћиричнички (2004:315) препоручује да се ово име не мења по падежима.

У деклинацији страних имена и презимена у највећем броју случајева финални вокал *-а* се перципира као наставак. Једносложност номинатива, дужина на финалном слогу и необичност и непознатост имена, тј. принцип прозирности могу утицати на перципирање финалног *-а* као дела основе, али овакви случајеви нису бројни.

⁵ Исказивање падежног односа којем је коаутор рада прибегло (додавање падежног наставка другом делу имена) није погодно решење с обзиром на то да би се могло помислити да је ово облик генитива (през)имена *Том*.

⁶ Принцип прозирности подразумева да се из облика зависног падежа може тачно одредити облик номинатива.

Финални вокал -е

У српском језику постоји велики број имена и презимена са наставком *-е*. Међутим, финални вокал *-е* код страних имена и презимена не осећа се увек као наставак, већ се у великом броју случајева задржава кроз парадигму као део основе, а као граматички наставак у номинативу се јавља нулта морфема.

Код имена из класичних језика финални вокал *-е* перципира се као наставак, док се код имена из живих несловенских језика он перципира као део основе без обзира на то да ли је дуг. У време христијанизације Словена имена са финалним *-е* различитог порекла уклапала су се у систем декинације словенских имена (Правопис 2002:186). Међутим, имена и презимена са финалним *-е* која у новије време улазе у српски језик не показују тенденцију уклапања у морфолошки систем. За говорнике српског језика та имена су неуобичајена и непозната, и зато се јавља тенденција очувања пуног облика имена кроз парадигму. Принцип прозирности утиче на чување финалног вокала у основи.

Код имена грчког и латинског порекла пракса показује да се финално *-е* перципира као наставак. Као давно преузета, ова имена су се уклопила у наш морфолошки систем и понашају се као имена типа *Павле*. То показују примери:

1. Од *Перикла* до Обрадовића ... После саге о *Периклу* колега Миле прелази на догдовштине Марка *Антонија* (В 31. 5. 2001, 41); 2. Код *Овидија* (Тасић 2001:43); 3. Вртић свој обрађивао је по угледу на *Вергилија* (Ман I 1998:81).

У *Историји хеленске књижевности* (Ђурић 1982) вокал *-е* је доследно граматички наставак код свих имена (*Емјодокле*, *Касије*, *Софокле*, *Теодокће* итд.). Исто је и у *Прегледу римске књижевности* (Будимир-Флашар 1978): *Аије*, *Еније*, *Клаудије*, *Публије*, *Хорације* итд.

Међутим, вероватно аналогјом према многобројним примерима имена из других језика у којима се финално *-е* перципира као део основе, забележили смо и пример грчког имена у коме је *-е* део основе:

4. Атеље Дерета ... је објавила и капитално дело Диогена *Леартијеа* (ВН 23. 2. 2003, 20).

Финални вокал *-е* се перципира као наставак у имену и презимену етиопијског владара:

5. лични предмети бившег етиопијског владара *Хаила Саласија* (В 17. 5. 2000, 39).

Деклинабилност презимена Пијаде је спорна (Николић 1995–1996: 39). Поред недеklinираних облика:

6. Био сам пратилац Моше *Пијаде*; 7. погодност што сам дошао са Мошом *Пијаде* (Е 14. 3. 2003, 21),

наилази се и на деклиниране облике. У овом случају *-е* се перципира као граматички наставак, али је овај пример стилски маркиран:

8. Рекао бих: српском народу доста је Броза, *Пијада* (НИН 30. 5. 1997, 5).

Имена и презимена из различитих живих језика имају тенденцију чувања финалног вокала *-e*, без обзира на то да ли имају дужину (неакцентовану односно дугосилазни акценат) на овом вокалу.

Код имена из француског језика имамо обично и дугу ултиму у номинативу:

9. Свеједно, компанија не жели да поведе парницу против *Бовеа* (В 16. 10. 1999, 41); 10. Организатори су ... у сталним преговорима са ... Пјером *Бурдијеом* (В 25. 3. 2000, 37); 11. Поседује једног *Монеа* (В 17. 5. 2000, 39); 12. јунакиња Патрика *Шамоазјеа* (НИН 30. 5. 1997, 55); 13. Демантује господина *Маршинијеа* (НИН 30. 5. 1997, 39); 14. „Застава“ Жилијена *Дивјеа* (ВН 10. 12. 2002, 20); 15. Бертрану *Деланоуе* прва помоћ је указана на лицу места (ВН 7. 10. 2002, 9); 16. Филмску глуму је учила код Филип *Гареа* (ВН 9. 2. 2003, 20); 17. Истраживачка мисија Алена *Зивјеа* (Е 24. 2. 2003, 7); 18. Приписује се Лику *Моншањеу* (Е 15.1.2003, 12); 19. За тренера Жерара *Улијеа* важно је ... (Е 21. 5. 2003, 24).

Код германских имена и презимена и дуго и кратко неакцентовано *-e* је део основе:

20. Видео сам „Изабране списе Фридриха *Ничеа*“ (Тасић 2001:101); 21. Зашто на ... репертоару ... нема Петера *Хандкеа* (В 16. 10. 1999, 35); 22. Читајте *Рилкеа* ... читајте *Гетеа* (В 31. 5. 2001, 4); 23. Стварни разговори са Пшибиславом *Хийеом* (Ман I 1998:185).

Обично се тако понаша и финално *-e* код италијанских имена и презимена:

24. унука *Дочеа* (В 17. 5. 2001, 51); 25. Копредседници разговарали са *Ленеом*; Предочио сам *Ленеу* (ВН 23. 10. 2002, 4); 26. Како је Кардучи тумачио *Дантеа* (Ман I 1998:237).

Клајн у *Речнику језичких недоумица* даје промену имена *Ђузее–Ђузееа* (2002:44), по којој је финално *-e* граматички наставак, иако каже да: „имена из живих несловенских језика задржавају *-e* у свим падежима“ (2002:45). У *Српском језичком приручнику* (2004:125) наводи се промена *Ђузеее–Ђузееа*, *Габријеле–Габријела*, *Николаје–Николаја* (румунско) као изузетак од правила да несловенска имена задржавају финално *-e* у парадигми. Међутим, наишли смо на примере који сведоче о непревретлости стања:

27. Паоло Малдини је изједначио рекорд земљака *Ђузееа* Бергонија по броју одиграних утакмица (ВН 21. 2. 2003, 30); 28. Чезари је радио са највећим светским режисерима Франком Зеферилијем, *Ђузееом* Торнатереом (Глас 1. 2. 2004, 14) и

29. знак дивљења за *Ђузепе* Сетембринија (Ман I 1998:231).

Ови примери потичу из различитих извора (из књижевног дела и дневне штампе). У новинским текстовима су колебања, неуједначености и одступања од нормативистичких препорука честа. У њима долазе до изражаја језичке тенденције које нису нормативно верификоване.

Финално *-e* је део основе и у примерима из других језика:

- румунског: 30. Да би се састао са *Мирчеом* Цоаном (В 31. 5. 2001, 4); 31. Свилановић са *Настасеом* (ВН 13. 1. 2003, 9);
- мађарског: 32. Била је управо везана за Ивана *Петтеа*; Чланство именује Габора *Кунцеа* (НИН 30. 5. 1997, 51); 33. Роман *Имреа* Кертеса изашао из штампе (ВН 20. 10. 2002, 20);
- шпанског: 34. у влади *Хосеа* Мариа Аснара (В 17. 5. 2001, 92); 35. Председник ... нема овлашћења да ... *Хосеа* Падиљу држи у затвору (Е 19. 12. 2003, 9); 36. Отпустио тренера *Хорхеа* Гарсерса (ВН 30. 11. 2002, 30); 37. На сајму ће бити представљена широка лепеза старих књига и рукописа укључујући и текстове посвећене *Хорхеу* Луису Борхесу (Е 16. 5. 2004, 9);
- албанског: 38. О Сокољу *Чесеу* ... не знамо ни толико (В 13. 2. 1999, 11);
- јапанског: 39. Према мишљењу јапанског писца Кеничија *Омеа* (Гиденс 2002:285); 40. мислећи при том на ... Јошиурија *Накасоена* (В 20. 5. 2000, 39).

У примеру: 40. Цитира Шелинга, Јанг *Цеа* (Тасић 2001:45) финално *-е* је саставни део основе због једносложности имена.

Више фактора утиче на перципирање финалног *-е* као наставка или као дела основе. Пре свега треба истаћи порекло имена и презимена (односно време њиховог уласка у наш језик), дужину финалног вокала у ретким случајевима и необичност имена и презимена. Примери показују колебања у вези са перципирањем финалног *-е*, што указује на то да у свим случајевима не делују исти фактори. Имена и презимена са финалним *-е* показују најмањи степен морфолошке адаптивности, с обзиром на то да се код скоро свих имена и презимена из живих несловенских језика финално *-е* перципира као део основе.

Финални вокал *-о*

Код страних мушких имена и презимена такође постоји двојака могућност перцепције финалног вокала *-о*.

У великом броју случајева кратко (неакцентовано) финално *-о* перципира се као наставак. Најбројнија су италијанска имена, али има примера и из других романских језика:

1. учење *Вилфреда Парета* (ПЕ 2002:117); 2. раскошно и отмено дело архитекте *Алда* Росија (Е 20. 12. 2003, 9); 3. *Алвару Рекоби* ... одузет је италијански пасош (В 8.3. 2001, 49); 4. Постаје јасно до постављања „*Роберта Цука* ” (В 27. 5. 2000, 34); 5. у филму *Педро* Алмодовара (В 20. 5. 2000, 29); 6. рођендан *Кеиза* Обуђија (В 20. 5. 2000, 29); 7. Одлазак *Алберта* Корде (В 31. 5. 2001, 44); 8. очајнички текстови *Умберта Ека* (В 17. 5. 2001, 50);

Финално *-о* је наставак и код ових имена и презимена зато што морфолошки личе на наша имена типа *Марко*, *Момчило* и сл.: *Санџаго*, *Вићенцо*, *Китино*, *Франческо*, *Масимо*, *Фигаро*, *Хуго*, *Лауро*, *Пабло*, *Рафаело*, *Леонардо*, *Мефистио*, *Кайело*, *Баричело*, *Брандо*, *Ремондино*, *Зимбардо*, *Бијађо*, *Кресйо* и сл.

У дефлекцији презимена *Пикасо* допушта се двојство у перцепцији финалног вокала у зависности од тога да ли је према шпанском изговору (*Пикаса*) или према француском (*Пикасоа*) (СЈП 2004:124, Клајн 2002:130). Ми смо наишли само на пример који потврђује први случај:

9. Кратко писмо *Пабла Пикаса*; Документација сакупљена о *Паблу Пикасу* (Е 20. 4. 2004, 14).

Посматрани примери имају консонантску основу. Вокалска основа се може јавити и кад се *-о* перципира као наставак, а претходи му вокал:

10. 200 фунти за *Ромеа* (ВН 10. 12. 2002, 18); 11. „Пријатељ” *Леа* Фереа (Е 25. 1. 2003, 6).

Уколико се име завршава вокалском секвенцом *-ио* појављује се ирегуларна основа. У зависним падежима често се јавља хијатско *ј* између основинског вокала и падежног наставка. Тако добијамо консонантску основу. Хијатско *ј* се (по норми) не јавља пред вокалом *-о* из наставка за инструментал (Ивић, П. 1990:291, Клајн 2002:10,33, СЈП 2004:98). И у Правопису се прецизно дефинише писање хијатског *ј* код речи (имена) страних порекла која се завршавају на вокалску групу (2002:142). У пракси се то у великој мери поштује:

12. ангажовање *Дарија* Фоа (В 8. 3. 2001, 58); 13. према тренеру *Фабију* Капелу (В 8. 3. 2001, 58); 14. „Телевизија иде у рат” *Енија* Ремондина (ВН 5. 9. 2002, 15); 15. Публика је бурно поздравила *Мауриција* Галантеа (ВН 23. 10. 2002, 16); 16. Роман Хуана *Октавија* Пренса (ВН 30. 10. 2002, 21); 17. „Прича о обезглављеном *Иносенсију* Онесту “ (ВН 30. 10. 2002, 21); 18. Покренула је ... истрагу поводом изјаве првотимца Сантадера *Марија* Ригера; Тачно је да сам то рекао *Марију* (Е 26. 5. 2004, 27).

Примери за инструментал:

19. После сусрета са *Силвиом* Берлусконијем (ВН 31. 1. 2003, 9); 20. са Лоренс Оливијеом као *Малволиом* (Костић I 1994:513); 21. аналогија са *Хорациом* (Костић II 1994:139).

Ово, међутим, није устаљено, па се може наићи на примере у којима се не јавља хијатско *ј*, тако да имамо вокалску основу:

22. у програму *Клаудиа* Алеидале (Е 25. 1. 2003, 23); 23. „Печени народ Италије” *Клаудиа* Роси Масинија (ВН 21. 2. 2003, 20).

У пракси наилазимо на одступања од норме у примерима у којима се хијатско *ј* пише у инструменталу:

24. Милана Дудића чека паклена борба са *Клаудијом* Лопезом (ВН 30. 10. 2002, 32); 25. са *Анџонијом* Бандерасом (Е 2. 1. 2003, 41); 26. са *Силвијом* Берлусконијем на челу (Е 30. 12. 2002, 7).

Облици: *Клаудијом*, *Силвијом* и сл., представљају облике инструментала женских имена: *Клаудија*, *Силвија* (Правопис 2002:142, СЈП 2004:98), па нам у случајевима у којима се не говори о познатим личностима једино променљивост презимена указује на то да се говори о мушкој особи.

Могу се пронаћи и примери са аломорфом наставка за инструментал *-ем*:

27. разговори са *Силвијем* Берлусконијем (ВН 29. 1. 2003, 9).

Наставак *-ем* у инструменталу резервисан је за већ адаптирана имена типа *Силвије*, *Хораџије* и сл., код којих је *ј* саставни део основе. Ова имена се морфолошки подударају са нашим именима типа *Миљивоје*, *Радивоје*. Дакле, у пракси наилазимо на неправилну употребу варијанти падежних наставака за инструментал код ових имена. Тешко је говорити о устаљености одређеног начина обележавања у новинским текстовима. Примери показују да у истим новинским изворима имамо различите случајеве одступања од норме (Е, ВН), док у стручној литератури ових неуједначености нема (примери из: Костић 1982 и 1994).

Код имена на консонант и имена са наставком *-о* у зависним падежима долази до обличког поклапања у паровима типа *Алберт* : *Алберто*, *Роберт* : *Роберто*, *Филиј* : *Филијо* и сл. (Марковић 1958–1959:270). У овим случајевима дистинктивну улогу има акценат, тј. место акцента. Код имена са вокалским завршетком краткоузлазни акценат налази се на пенултими кроз читаву парадигму (у пракси обично краткосилазни). У овом случају име често остаје непроменљиво у комбинацији са презименом (Фекете 1971:256) или се јавља тенденција чувања финалног вокала кроз парадигму, нарочито ако су имена за говорнике српског језика необична.

Код једносложних имена и презимена финални вокал је увек део основе, тј. обличка основа се поклапа са номинативом, а граматички наставак је *-ø*. То показују примери:

28. Код *Поа* сам још давно читао (Тасић 2001:9); 29. са ћерком *Поа* Фрејзера (В 17. 5. 2001, 66); 30. на ангажовање Дарија *Фоа* (В 19. 4. 2001, 49); 31. Ратнике на филму су приказали многи од Куросаве до *Шоа* (В 20. 5. 2000, 43); 32. У шетњи са својим синовима *Ноом*, Габријелом (Лиса 12. 12. 2002, 47).

Исто се понашају и двосложна властита имена са дужином на финалном *-о*. То су пре свега имена из француског језика:

33. Жил Жакоб је сменио Оливијеа *Бароа* (В 27. 5. 2000, 30); 34. „Моји поседи“ Анрија *Мишоа* (В 19. 4. 2001, 4); 35. Када пада киша читајте *Рембоа* (В 31. 5. 2001, 4); 36. Према ... либрету ... Жака *Кокшоа* (НИН 13. 4. 2000, 8); 37. истраживача морских дубина Жака *Кусшоа* (ВН 30. 11. 20002, 17); 38. Култно остварење редитеља Жан Жака *Аноа* (Е 15. 1. 2003, 18).

Занимљива је морфолошка адаптација презимена *Иго*. У ранијим фазама развоја стандардног језика било је израженије уклапање страних имена у деклинациони систем српског језика. У текстовима са почетка 20. века презиме *Иго* је уклопљено у морфолошки систем српског језика и мења се: *Иго–Ига–Игу*.⁷ Продор све већег броја (през)имена из страних језика са дугим финалним вокалом утиче на то

⁷ Овакви облици су оправдани ако је финално *-о* кратко и неакцентовано, тј. ако презиме има дугоузлазни акценат на иницијалном слогу.

да се тај вокал перципира као део основе па је данас уобичајено *Иго–Игоа–Игоу*. Ово ћемо показати на примерима из различитих издања *Мојих сајуџника* Јована Дучића.⁸ У једном издању (Дучић 1999) приређивач се држао оригиналног текста, док у издању из 2001. имамо напомену приређивача да су: „транскрипција и адаптација свих страних имена [...] усаглашени са данашњим српским правописом“ (Дучић 2001):

39. Није било у њих ни беса Виктора *Ига* (Дучић1999:24) и Није било у њих ни беса Виктора *Игоа* (Дучић 2001:60);

40. Патриотске песме Виктора *Ига* (Дучић 1999:190) и Патриотске песме Виктора *Игоа* (Дучић 2001:90).

Аналогијом према именима претходно наведеног типа, и код имена и презимена из других језика *-о* је саставни део основе:

41. између (холандског) принца Јохана *Фрисоа* (Е 18. 19. 1.2003, 5); 42. По речима амбасадора *Агоа* (Глас 12. 3. 2003, 3); 43. Да отпусте *Пиџоа* (Е 25. 1. 2003, 5).

Код кинеских имена обично се *-о* перципира као део основе и код је финални вокал кратак:

44. Неколико месеци пре *Маоа* (В 17. 6. 2000, 42); 45. (филм) Кинеза Јанг *Имоа* (ВН 4. 2. 2003, 21).

Међутим, јављају се и примери типа:

46. Према речима *Сјаоа Гуа* (ВН 22. 2. 2003, 17).

Овај пример нам показује да није увек правило да се код кинеских и јапанских имена финално *о* перципира као део основе јер је *-о* у *Гуо* граматичка морфема, па имамо једносложну основу *Гу-*.

У јапанским именима *-о* се најчешће перципира као део основе:

47. мислећи при том на *Такеоа* Фукуду (В 20. 5. 2000, 42); 48. „Принцеза Моноки“ Хајоа Мијазакиа (НИН 27. 6. 2000, 32); 49. између шефова државе Ро Муна и *Јорикоа* Кавагучија (Е 17. 1. 2003, 5).

Постоје примери, и то из истог текста, у којима се финално *-о* третира као део основе:

50. Споразум у Ломеу извукао је *Санкоа* (В 27. 5. 2000, 35),

а нешто ниже имамо инструментални наставак *-ом* додат сугласничкој основи *Санк-*:

51. који му је десна рука у борби са *Санком*.

Дакле, и код кинеских и код јапанских имена јавља се колебање у перципирању финалног вокала *-о*. С једне стране, делује принцип прозирности па се јавља тежња да се очува пун облик имена у свим падежима с обзиром на то да су ова имена за говорнике српског јези-

⁸ Овакву деклинацију презимена *Иго* срећемо и у текстовима Јована Скерлића, Богдана Поповића, Павла Поповића, Милана Ракића и других интелектуалаца тога времена.

ка нова и необична, а с друге стране, тежи се уклапању ових имена у систем дефлексије српских имена и презимена.

За перципирање финалног *-o* као дела основе пресудна је једно-сложност имена, дуг финални слог код вишесложних имена, необичност и порекло имена. Јапанска и кинеска и друга далекоисточна имена придружују финално *-o* основи и кад на њему нема дужине, а у осталим случајевима кратко неакцентовано *-o* је граматички наставак. За разлику од имена и презимена са финалним *-e*, имена и презимена са финалним вокалом *-o* показују већи степен морфолошке адаптивности.

Финални вокали *-и* и *-у*

Улазак имена и презимена са финалним *-и* и *-у* у наш језик представља својеврсну иновацију. Ови вокали нису флективна обележја наших властитих имена (а ни апелатива), тако да је ове вокале тешко перципирати као наставке. „Свака страна именица која уђе у изражајни инвентар нашег језика, уколико задржи у ном. синг. завршетак *-у* или *-и*, носи у свим парадигматским облицима тај завршетак као део основе, тј. улази у категорију оних наших именица којима је номинативни наставак *-ø*: *инџервју/инџервјуа*, *џири/џирија* и сл.“ (Ивић, М. 1960:194–195).

Перципирање *-и* и *-у* као дела основе условљено је непостојањем дефлексионог типа чија би граматичка обележја номинатива јединице били вокали *-и* и *-у*, тј. са којима би се ове именице формално (облички) и граматички поклопиле.

Сва страна имена и презимена, без обзира на то да ли су једно-сложна или вишесложна, без обзира на то да ли је финални вокал дуг и без обзира на порекло, задржавају ове вокале као део основе у парадигми. Она облички остају непромењена, а на морфолошком плану имају нулту морфему као обележје номинатива (Вукомановић 1997:230).

Имена и презимена са финалним *-и* имају ирегуларну основу јер у зависним падежима пред наставком добијају хијатско *ј*:

1. Читајте *Левија* Строса (В 31. 5. 2001, 4); 2. Објавио је оптужбу против *Хенрија* Кисинџера (В 31. 5. 2001, 51); 3. „Човек и жена“ *Тонија* Парсона (ВН 30. 12. 2002, 20); 4. У филму *Бетија* Томаса игра Овен Вилсон (ВН 29. 1. 2003, 9); 5. Рејчел Хантер раскинула са *Робијем* Вилијамсом (ВН 21. 2. 2003, 18); 6. хашки сусрет између бившег амбасадора снага НАТО генерала *Веслија* Кларка (Е 18. 12. 2003, 21).

Овако се мењају и друга страна имена и хипокористици на *-и*: *Анри, Весли, Вили, Вуди, Гари, Грегори, Јошаури, Кејчи, Кофи, Луиђи, Монџи, Педи, Сџиви, Текеши, Тимоџи, Томи, Тони, Хари, Цереми, Цери, Цими, Цони* и сл. Исту морфолошку структуру имају и домаћи хипокористици и надимци: *Боки, Зоки, Лики, Маки, Мики, Пеки* и сл., при чему су мушки дефлексибилни (I врста), а женски су недефлексибилни.

Исто је и код презимена уз мушка имена:

7. Уз Шона *Конерија* играју (Е 15. 1. 2003, 13); 8. Прича Дениса *Барија* (ВНТВ 21. 2. 2003, 3); 9. УМНИК пази на *Тачија* (ВН 21. 2. 2003, 1); 10. изузете судије Алфонса *Орија* (ВН 30. 1. 2003, 10); 11. насртај Франческа *Тошија* (ВН 30. 10. 2002, 32); 12. у дућану крај трафике са избледелим постером Бруса *Лија* (Тасић 2001:67); 13. Београдска публика ће на овом рециталу оперских арија чути дела: Моцарта, *Висалдија*, Штрауса, *Пучинија* (Е 18.12.2003, 19); 14. Разговарали су са америчком звездом Џорџом *Клунијем* (Е 20.12.2003, 15); 15. Кина је именовала Нинг Фокуија (Е 19.12.2003, 9).

Код кинеских имена наилазимо и на неправилне облике без хијатског *j*, што је највероватније тенденција да се сачува изворни облик:

16. Присилио је председника Ли Тенг *Хуна* (В 25. 3. 2000, 41); 17. означивши председника *Ли*а као главног кривца (В 25. 3. 2000, 42).

Код страних имена и презимена са финалним -у у номинативу имамо граматички наставак -*в*, а финални вокал остаје кроз парадигму као део основе, па имамо вокалску основу:

1. Они који добро познају *Хјуа* Гранта тврде (ВН 9. 3. 2003, 31); 2. снабдевање оружјем диктатора *Мамбуџуа* (НИН 30. 5. 1997, 48); 3. О томе говори филм *Ендруа* Никола (Е 22. 1. 2003, 16); 4. око младог репрезентативца Енглеске *Мешјуа* Агсона (Е 22. 1. 2003, 21); 5. многи Срби маштају да председник оде попут *Чаушескуа* (В 25. 3. 2000, 20); 6. Заснивају се на информацији *Абуа* Мусаба Зарковија (ВН 23. 1. 2003, 21); 7. Изложба представља радове Криса *Шоуа* (В 31. 5. 2001, 49); 8. За разлику од свог претходника Андреаса *Пајандреуа* (НИН 13. 4. 2000, 46); 9. приповетке Сола *Белоуа* (ВН 7. 10. 2002, 22); 10. Дуге циви Агима *Чекуа* (ВН 13. 12. 2002, 2); 11. Зашто је Данијел Спенсер љут на Расела *Кроуа*? (ВН 25. 12. 2002, 24).

Код страних мушких имена и презимена на -и и -у нема колебања у вези са перцепцијом финалних вокала. Они су увек део основе због немогућности обличке адаптације.

(Не)дефлекцибилности страних мушких имена на вокал у комбинацији имена са презименом

У текстовима често наилазимо на употребу недефлекцираног страног мушког имена и поред препоруке да „страна мушка имена испред презимена не треба остављати непромењена“ (Клајн 2002:65)⁹. Ми ћемо посматрати само имена са вокалским завршетком.

Највише је оваквих имена са финалним вокалом -и:

1. Професора *Тимоџи* Пнкстона... издавало је (НИН 13. 4. 2000, 45); 2. Разговор са *Грегори* Пеком (В 27. 5. 2000, 31); 3. израз *Цери* Демпсија (В 31. 5. 2001, 11); 4. Код *Лари* Кларка (ВН 30. 9. 2002, 20); 5. Помињу се имена Срђе Димитријевића и „Грофа“ *Ђани* Виталија (ВН 6. 10. 2002, 22); 6. под вођством *Ами* Фламера и *Кудси* Ергунера (ВН 7. 10. 2002, 22); 7. Ксенија снима сцену са *Цереми* Ајронсом (ВН 7. 10. 2002, 22); 8. Возило

⁹ О овоме су детаљније писали Светозар Марковић (1958–1959) и Мирјана Соколовић (1999).

портпарола УМНИК-а полиције *Соџи* Идоуа (ВН 22. 2. 2003, 1); 9. Волела бих да заиграм у комаду *Тенеси* Вилијамса (ВН 22. 2. 2003, 20); 10. речи ... новог техничког директора *Џефри* Вилиса (Е 15. 1. 2003, 21).

Као илустрацију неуједначености употребе деклинираних и недеклинираних имена уз презимена у истом броју дневног листа навешћемо пример из Вечерњих новости од 21. 2. 2003. године:

11. на захтев *Пеђија* Ешдауна (3) : 12. после састанка са високим представником за БиХ *Педи* Ешдауном (9).

Забележено је да имена која се завршавају на друге вокале остају недеклинирана:

— на вокал *-е*:

13. „Међучин“ *Рене* Клера (ВН 10. 12. 2002, 20); 14. Документарна серија потрошила је пет година мукотрпног рада продуцента и редитеља *Кене* Бернса (ВНТВ 21. 2. 2003, 30);

— на вокал *-о*:

15. за један меч надмашио *Жоао* Пинта (В 17. 5. 2001, 66); 16. Између шефа државе *Ро* Муна и Јорикоа Кавагуџија (Е 17. 1. 2003, 5).

Код вишечланих имена постоји тенденција да се прва два дела не деклинирају, па се понашају као полусложенице. Ово је често код двочланих и трочланих кинеских и других далекоисточних имена:

17. пре свега земљака *Цаи* Ланнг Минга (В 20. 5. 2000, 31); 18. или су после толико година *Ли* Пенгу опростиле (В 17. 6. 2000, 18); 19. Присилио (је) председника *Ли* Тенг Коиа (В 25. 3. 2000, 41); 20. Кисинцер са *Мао* Цетунгом у Пекингу (В 31. 5. 2001, 52); 21. са изаслаником изабраног председника Роха *Му* Хјуна (Е 25. 1. 2003, 5); 22. На корицама превода *Горског вијенца* на јапански, поред Његошевог имена налазе се и имена *Казуо* Танаке и *Хироши Јамасаки*-Вукелића; домаћин господина *Казуо* Танаке (Е 15. 4. 2004, 14).

Овакви примери су бројни и могу се срести у различитим текстовима. Колебања ове врсте нарочито су честа у деклинацији имена и презимена личности из јавног живота, што је условљено фреквентном употребом тих имена у медијима. Светозар Марковић (1958–1959) истиче да се може пратити тенденција деклинирања или недеклинирања имена уз презиме у појединим дневним листовима, па се може говорити о устаљеној пракси за поједина гласила. На основу посматраних примера (којих нема много јер су искључена имена на консонант, а детаљније поређење међу листовима нисмо вршили) такве закључке не можемо донети, већ само указујемо на неуједначеност.

Закључна разматрања

На перципирање финалног вокала као дела основе или као грамаптичког наставка у деклинацији страних мушких имена и презимена утиче више фактора. Не може се утврдити јединствен фактор, нити код свих финалних вокала делују исти фактори.

На перципирање финалног вокала као дела основе утичу следећи фактори:

1. (НЕ)МОГУЋНОСТ ОБЛИЧКЕ АДАПТАЦИЈЕ. Сва властита имена и презимена која се завршавају на *-и* и *-у* (*Хари, Кроу*) овај вокал имају као део основе. У српском језику не постоји група именица са којом би се облички поклопила, тако да она „не пролазе кроз процес обличке адаптације коју диктира морфолошки систем српског језика, већ остају у свом изворном алоглотском облику“. (Вукомановић 1997:230). Имена са финалним *-а*, *-е*, *-о* подударају се формално са осталим именима на вокал у српском језику, али се на плану морфолошке структуре нису сва адаптирала.

2. ПРОЗИРНОСТ. Необичност неког имена или презимена за говорнике српског језика и подударање облика зависних падежа ових имена са облицима зависних падежа имена на консонант или неки други вокал могу утицати на чување финалних вокала *-а*, *-е*, *-о* у основи (*Франсоа : Франсо*, кинеска, јапанска имена и сл.).

3. БРОЈ СЛОГОВА. Сва једносложна имена чувају финални вокал кроз парадигму (*Ма, Це, Џо*), док се код двосложних и вишесложних имена и презимена тај вокал може перципирати и као граматички наставак.

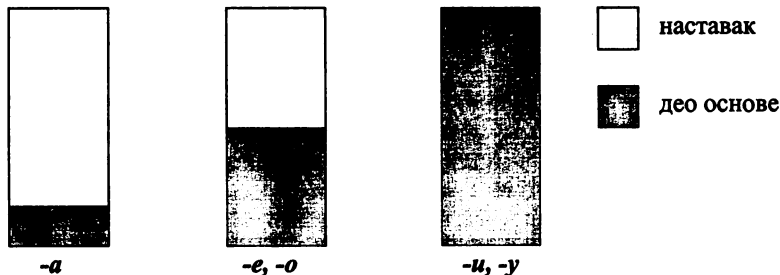
4. ПРОЗОДИЈСКИ ФАКТОР. Сва имена и презимена која имају дуг финални вокал чувају овај вокал као део основе (*Марџ, Ренџ, Кокџ*). Финални вокал се перципира као граматички наставак код имена и презимена са кратким неакцентованим финалним вокалом (*Марсија, Алберџо*), али само онда када име није необично.

5. ПОРЕКЛО. Код имена и презимена на *-е* која потичу из живих несловенских језика (*Хајне*) финално *-е* је део основе, док је код имена из класичних језика наставак (*Перикле, Хораџије*). Такође, код имена која потичу из кинеског, јапанског или других далекоисточних језика финални вокали *-е* и *-о* перципирају се као део основе (*Оме, Пакео*), што је у вези са прозирношћу.

Може се успоставити следећи систем, уз напомену да ниједан фактор није довољан, него се они укрштају и да у готово свим случајевима наилазимо на одступања у пракси.

Финални вокал	Део основе		Наставак	Колебања
-а	једносложна имена необична и нова имена	дуг финални вокал	кратак финални вокал	+
-е		имена из живих језика (без обзира на то да ли је финални вокал дуг)	класични језици изузетно ретко код имена из живих језика ако је финални вокал кратак	+
-о		дуг финални вокал кинеска и јапанска имена	кратак финални вокал	+
-и	увек		—	—
-у	увек		—	—

Вокали *-и* и *-у* увек се перципирају као део основе, вокали *-е* и *-о* перципирају се двојако у зависности од наведених фактора, док се вокал *-а* перципира увек као део основе ако је дуг (нпр. *Марџ/Марџа*), а ретко ако је кратак. То се апроксимативно може представити на следећи начин:

У новинским текстовима имена често остају недеклинирана у комбинацији са презименом. Имена на *-и* показују највећу тенденцију ка томе, а ово је честа појава и код вишесложних кинеских и јапанских имена.

Може се посматрати и какав утицај на граматичком плану оставља улазак страних имена и презимена у српски језик. Чувањем финалних вокала *-а*, *-е*, *-о*, *-и* и *-у* кроз парадигму као дела основе уносе се новине у систем основа јер се на тај начин добијају вокалске основе (уколико се не јавља хијатско *j*, као у неким наведеним случајевима). Обогаћен је и инвентар финалних вокалских фонема. Поред *-е*, *-о* и *-а*, сада се у овој позицији могу срести и *-и* и *-у*. С друге стране, на граматичком плану не долази до измене система флективних морфема, јер имамо номинативни наставак *-ø* код именица са финалним *-и* и *-у* и код именица на *-а*, *-е* и *-о* код којих се финални вокал перципира као део основе.

ИЗВОРИ

- Будимир–Флашар 1978: Милан Будимир, Мирон Флашар, *Преглед римске књижевности*, Београд, Научна књига.
- ВН: Вечерње новости (дневне новине)
- ВНТВ: Вечерње новости ТВ додатак (недељно)
- В: Време (недељник)
- Гиденс 2002: Anthony Giddens, *Социологија*, Београд.
- Глас: Глас (дневне новине)
- Дучић 1999: *Моји сајуџници; Стаза поред пута*, Зоран Стојановић (за издавача), Београд, Мандарин.
- Дучић 2001: *Моји сајуџници : књижевна обличја*, Дела Јована Дучића, Четврти том, приредно Новица Петковић, Београд–Подгорица–Требиње, Рад–Октоих–Дучићеве вечери поезије.
- Ђурић 1982: Милош Ђурић, *Историја хеленске књижевности*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Е: Експрес (дневне новине)

- Ивић, П. 1998: Павле Ивић, „Предговор“ у: Пол-Луј Тома, *Говор Ниша и околних села, Српски дијалектолошки зборник XLV*, Београд.
- Костић 1982: Војислав Костић, *Хамлет*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Костић 1994: Војислав Костић, *Сиваралаштво Виљема Шекспира*, I и II, Београд, СКЗ.
- Лиса: Лиса (недељник)
- Ман I и II 1998: Томас Ман, *Чаробни брег*, I и II, с немачког превели Др Милош Ђорђевић, Никола Половина, Београд, Verzalpress.
- НИН: НИН (недељник)
- ПЕ 2002: Драгољуб Драгишић, Богдан Илић, Бранко Медојевић, *Политичка економија*, Београд.
- Тасић 2001: Владимир Тасић, *Ојрошћајни дар: Кончерто*, Нови Сад, Светови.
- Тома-Анђелковић 1997: Пол-Луј Тома, Сава Анђелковић, „Збирни бројеви и *Pluralia tantum* у Нишу и околним селима“, *О српским народним говорима*, Деспотовац, 69–76.

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Вукомановић 1997: Славко Вукомановић, „О лексичкој и морфолошкој структури именица страног порекла у српском језику“, *Научни састајак слависта у Вукове дане 26/2*, Београд, 219–230.
- Гортан-Премк 1997: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд.
- Ивић, М. 1960: Милка Ивић, „Обележавање именског рода у српскохрватском књижевном језику“, *Наш језик X*, св. 7–10, Београд, 192–211.
- Ивић, М. 1966: Милка Ивић, „Типови именског рода у српскохрватском књижевном језику“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику IX*, Нови Сад, 41–47.
- Ивић, П. 1990: Павле Ивић, „Систем падежних наставака именица у српскохрватском језику“, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд–Приштина, 286–309.
- Игњатовић 1963: Душанка Игњатовић, „Новине у морфологији унесене најновијим именицама страног порекла“, *Наш језик XIII*, св. 3–5, Београд, 208–224.
- Клајн 2002: Иван Клајн, *Речник језичких недоумица*, Београд.
- Марковић 1958–1959: Светозар Марковић, „Из правописне праксе: промена туђих личних имена и презимена“, *Наш језик IX*, св. 7–10, Београд, 265–273.
- Николић 1995–1996: Мирослав Николић, „Недеклинабилне именице у српском језику“, *Наш језик XXX*, св. 1–5, Београд, 15–43.
- Правопис 2002: *Правопис српскога језика*, приредили Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурница, Нови Сад, Матица српска.
- Прћић 1995: Твртко Прћић, „Адаптација енглеских имена у нашој свакодневној пракси“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVIII/2*, Нови Сад, 169–181.
- СЈП 2004: Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, *Српски језички ириручник*, Београд, Београдска књига.
- Соколовић 1999: Мирјана Соколовић, „О променљивости страних властитих имена у језику штампе“, *Актуелни проблеми граматишке српског језика*, Зборник радова са научног скупа, Суботица–Београд, 153–158.
- Станојчић–Поповић 2000: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматишка српскога језика*, Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, Београд.
- Фекете 1971: Егон Фекете, „Нешто о деклинацији властитих именица страног порекла у нашем језику“, *Наш језик XVIII*, св. 4–5, Београд, 250–262.
- Шипка 1984: Милан Шипка, „Деклинација именица типа лото и гудо“, *Књижевни језик*, 13, бр. 4, Сарајево, 227–230.

Z u s a m m e n f a s s u n g*Marina Spasojević***PERZEPTION DES AUSLAUTENDEN VOKALS IN DER DEKLINATION
DER FREMDEN, MASKULINEN VOR-UND FAMILIENNAMEN**

Die vorliegende Arbeit zieht die morphologische Anpassungsfähigkeit der fremden, nicht-slawischen maskulinen Vornamen und Familiennamen in Betracht, deren Auslaut ein Vokal ist.

Um eine möglichst genauere Darstellung zu erreichen, versucht die Arbeit aufgrund der analysierten Beispiele aus den Zeitungsartikeln, literarischen Werken und der wissenschaftlichen Literatur diejenigen Faktoren festzustellen und zu systematisieren, die die Perzeption des auslautenden, als Teil des Wortstammes oder als Flexionsendung vorkommenden Vokals in der Deklination dieser fremden maskulinen Vor- und Familiennamen beeinflussen.

Прикази

СРПСКИ ЈЕЗИЧКИ ПРИРУЧНИК

Српски језички приручник је поновљено издање књиге коју је, под називом *Језички приручник*, издала (1991) Радио-телевизија Београд на препоруку свог *Савешта за српскохрватски језик*, а у складу са *Језичком оријентацијом Радио-телевизије Београд*, усвојеном почетком 1986. године. Циљ је био, речено је у уводним напоменама, „разградити идеје садржане у Оријентацији и пружити његовим корисницима помагало за свакодневну употребу“, односно „допринети унапређењу језичке културе у програмима радија и телевизије“.

Посао је био поверен истакнутим научницима српске лингвистике, а главни део је припао др Ивану Клајну, професору Филолошког факултета у Београду, који се у књизи појавио као аутор пет поглавља: *Правовисни проблеми и недоумице*, *О облицима речи*, *О склопу реченице*, *Избор речи и обрћа* и *Значење речи*, а уз то и као аутор *Речника* на крају књиге. Као коаутори књигу су својим прилозима употпунили академик Павле Ивић, тада и председник Савета РТБ, академик Митар Пешикан и мр Бранислав Брборић.

Језички приручник је, заправо, био намењен кругу језичких посленика на радију и телевизији, дакле онима који могу највише да допринесу језичкој култури, али и највише да је покваре и чији језик стога треба да буде узор доброг, коректног и надасве негованог језичког исказа и израза.

Ваља, међутим, напоменути да је тај приручник у културној јавности оцењен не само као корисно упутство за посленике на радију и телевизији, већ и као значајан поучник за све који се баве јавно изговореном и, још више, писаном речју, као и за све који теже лепом и правилном изражавању. Заправо, током низа послератних година, када је језичка политика и оријентација бивала недовољно јасно дефинисана, а језичка норма непотпуно уређена, језичка пракса је препуштана, да тако кажемо, слободној интерпретацији нормативних опредељења, тачније — систему нормативне произвољности. Оснивањем *Савешта РТБ-а за српскохрватски језик*, као и раније дефинисаним начелима *Језичке оријентације „Политике“* из 1983. године, били су, заправо, учињени први озбиљнији покушаји да се језичка норма и језичка пракса уреде сходно најбољим својствима српског језичког бића.

Истина, треба имати на уму да је *Језички приручник* из 1991. године настао у време познатих језичких раскола, особито обележених *Декларацијом о називу и положају хрватскога књижевног језика* из 1967, и касније, из 1974. године, усвајањем уставних начела (амандмана) по којем је у СР Хрватској „у јавној употреби хрватски књижевни језик — стандардни облик народног језика Хрвата и Срба у Хрватској“ (стр. 13).

Овакви потези су на српској језичкој (а и политичкој) сцени изазвали не мале недоумице. Требало се одлучити — да ли кренути властитим путем или и даље одржавати принцип језичког јединства с варијантним одликама, али не и „двојезичним“ разликама. Другачије речено — када већ друга страна, за разлику од наше, оспорава језичко јединство, тј. чињеницу да је језик заједнички, на којим начелима ми да градимо своју језичку политику и норму, дакле и властиту језичку посебност. У име очувања свеопштег па и језичког јединства на српској страни дошло је до извесне нормативне уздржаности. И овај пут Срби су се определили за заједничку државу и заједнички језик. На хрватској страни, међутим, дошло је до значајних дивергентних нормативних подухвата с циљем да се што више продубе разлике и умноже властите језичке посебности.

Не желећи да продубљују процес језичког растакања, аутори *Приручника* су се, такође, определили да задрже „српскохрватски“ језик, а у складу с тим начелом и принцип варијантних разлика, дакле језичких разлика у оквиру једног стандардног, а не два посебна стандардна језика. Павле Ивић је, додуше, већ тада упозорио да би се, ако би процеси растакања државне заједнице (југословенске) постали неизбежни, настале промене морале одразити и на српску језичку политику, „усмерену — како је рекао — на јачање свести о целовитости српске културе, у којој нема смисла инсистирати на заједништву с онима који то неће“, па би у том светлу и назив „српскохрватски“ морао и уставом бити замењен називом *српски (стандардни/књижевни) језик* (стр. 37).

Иако се, дакле, помињала могућност или потреба да се посебно посматра *српски језички стандард*, принцип језичког јединства (или заједништва) налагао је српској страни, у том тренутку, признавање не само лексичких дублета попут *докџорица/докџорка, саборац/суборац, крух/хлеб, влак/воз, крси/криж, меморирајџи/меморисајџи, боксер/бок-сач* и др., већ и особености и различитости у другим областима: синтакси, творби речи и др.

Прво издање *Приручника* одражава, дакле, осим конкретних лингвистичких решења или упозорења — и принципе српске језичке културе или, тачније — српске језичке политике. Описани ставови данас су, међутим, измењени.

С друге стране, језичка пракса није пошла у очекиваном правцу неговања и усавршавања српског језичког израза већ, рекло би се, у правцу опште језичке запуштености и нормативне произвољности. Ранији Савет за језик РТБ или сличне институције као да су утихнуле.

Иако је крајем 1997. године основан *Одбор за стандардизацију српског језика*, стање језичке културе, бар у тзв. јавним медијима, као да се тиме и није изменило, бар не побољше. Има се утисак да се језички практичари, особито јавни посленици говорне речи, телевизијски новинари, водитељи и др., нису превише оптерећивали језичком нормом и прескрипцијом. Нема сумње да је стање у језику одраз опште духовне климе и стила живљења, али то не значи да га треба препустити стихији.

Подстакнути вероватно и тим околностима, *Београдска књига* и аутори првобитног издања *Приручника* — Иван Клајн и Бранислав Брборић (ауторске величине П. Ивић и М. Пешикан, нису нажалост више међу нама) прихватили су се озбиљног напора да јавној речи понуде поновљено издање овог приручника. Првобитни наслов *Језички приручник* употпуњен је у *Српски језички приручник*, што сугерише преусмереност језичких постулата у правцу *српске језичке ситуације*, дакле у правцу уређивања или поправљања савремене српске језичке културе.

Основни текст првог издања није битно измењен. Аутори Бранислав Брборић и Иван Клајн кажу да се „у међувремену, на простору („бившег“) *српскохрватског* језика свашта исподогађало ... али се није превише тога променило у њему (мислећи махом на општи „распоред системских категорија, системских стандарднојезичких јединица“) и да стога није „нужно суштински мењати њихов опис изложен у овој књизи“ (стр. 7). Ипак, на „многим страницама првобитног издања штошта је измењено, допуњено и осавремењено, од нових примера до правописних правила“ (стр. 8). Новом, поновљеном, овогодишњем издању додато је поглавље под насловом *Стандардни језик и језички стандард*, које је написао мр Бранислав Брборић указујући зналачки и са много егзактних података на све језичке Сциле и Харибде кроз које је у међувремену прошла наша језичка судбина.

Мада нам ограничен простор не дозвољава да потпуније укажемо на све вредности књиге, не можемо а да не поменемо макар нека од важних одређења која се овом књигом нашој језичкој пракси и данас нуде. У том светлу посебно бисмо поменули одељак о акценту, *заправо О говорној култури и изговорној норми и О најважнијим одсјуйањима од доброг изговора на радију и телевизији* аутора Митра Пешикана, који указујући на основне карактеристике новоштокавске акцентуације упозорава на девијантне појаве и артикулациона изобличења у пракси као на озбиљну опасност за основни лик наше акцентуације и изговорни лик језика. Ова упозорења, међутим, као да никада нису озбиљно схваћена, тако да, нажалост, и данас стоји тадашња Пешиканова оцена по којој је на радију, особито на телевизији „ухватила врло широког маха појава напуштања новоштокавске акценатске основе“, чиме се „потпуно разара новоштокавска мелодика и диференцираност акцента“, а уводи некаква регионална или акценатска аномалија. Ово би београдској радио-телевизији требало да послужи као подстицај за развијање свести о томе да се о језику јавне професионалне ре-

чн, особито јавних медија, мора одговорно бринути, ако нам је језик једно од најдрагоценијих постулата културног и националног бића.

За особиту вредност ове књиге, међутим, читаоци морају да захвале посебно академику Ивану Клајну. У складу с актуелним лингвистичким начелима, а на приступачан и уједно исцрпан и прегледан начин, Иван Клајн је изнео изузетно разуђен репертоар језичких проблема, таквих које савремена језичка комуникација стално намеће, а за које језичка теорија и пракса траже ваљана и стручно утемељена образложења. Од девет великих тематских целина Иван Клајн је, као и у првом издању, аутор пет великих поглавља, што чини готово три четвртине књиге. Немогуће је, међутим, на ограниченом простору макар и набројати све теме којима се Клајн бави, јер се оне тичу како правописних питања тако и утврђивања важних начела језичке норме, таквих као што су: системске одлике наших и страних речи, деклинацијска и конјугацијска својства граматичког устројства, творбени модели речи, особености синтаксичких модела реченице, обрти речи, лексичке варијанте, туђице и пуризам, карактеристике функционалних стилова, семантика речи и значењске промене, типичне језичке грешке у (из)говорној пракси итд., да би се све то завршило Речником недоумица и Регистром појмова.

Иако књига која је пред нама заправо осликава ранију „српскохрватску“ језичку оријентацију (што, међутим, као историјска чињеница није без информативне вредности), она у прагматичном смислу и данас представља вредан едукативни језички корпус, важан и користан како за оне којима је намењен тако и за најширу културну публику, јер обрађује језичку стварност која, заправо, ни данас није битно измењена у односу на раније језичке прилике.

Уколико, дакле, *Приручник* буде прихваћен од оних којима је намењен и уколико се језички прагматичари њиме буду служили, што би ваљало очекивати, ново издавање овог дела имаће своје пуно оправдање, јер је посреди дело које може значајно послужити неговању српског језичког стандарда, а тиме и српској језичкој и националној култури уопште.

Рада Смијовић

Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти)*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 1, Београд, 2004.

Књига *Експресивна лексика у српском језику* ауторке Стане Ристић отворила је нову едицију Института за српски језик САНУ „Монографије“, у којој ће се објављивати резултати истраживања у оквиру научних пројеката чији је носилац Институт за српски језик САНУ.

Монографија Стане Ристић настала је као резултат вишегодишњег истраживања феномена лексичке експресивности како на синхроном тако и на дијахроном плану и представља прву интегралну интердисциплинарну монографију о експресивној лексичкој у српском језику. Монографија *Експресивна лексика у српском језику*, поред теоријских основа, садржи и препоруке за практичну лексикографску обраду експресива.

Монографија се састоји од седам поглавља која обухватају радове већ објављене у страним и домаћим часописима, али су за потребе ове монографије дорађени и измењени како би се уклопили у тематске целине означене следећим поглављима: I. Уводно поглавље (11–50) садржи две студије, од којих је студија *Експресивности у језику и лексичком систему* нова и необјављивана до сада, II. Именички експресиви (51–118), III. Глаголски експресиви (119–132), IV. Дијахрони аспекти експресивности (133–185), V. Синхрони аспекти експресивности (187–214), VI. Експресивна лексика у дескриптивној лексикографији (215–238), VII. Завршно поглавље (239–249).

У Уводном поглављу монографије говори се о *експресивности у језику и лексичком систему* (13–44) и о *коноштивним аспектима значења експресивне лексике* (45–50).

Ауторка најпре износи историјат изучавања експресивности у славистичкој литератури, која су имала утицаја на њено сагледавање феномена експресивности и истраживања експресивне лексике у српском језику. Изложена су лексичка изучавања у србистици (М. Дешића), затим у полонистици (Грепла и Вјежбицке) и русистици (Кузњецове, Апресјана, Телије, Калеве и Љапона), која су јој помогла у прецизнијем идентификовању и именовању појава и у анализи корпуса.

Ослањајући се на учења пољске и руске семантичке школе, Стана Ристић је истакла да се семантички садржај експресивне лексике не може свести само на лексички — језички план, како је то било истицано у традиционалним приступима, карактеристичним за досадашња истраживања феномена експресивности, него да семантички садржај експресивне лексике обухвата и друге планове: комуникативни, когнитивни и прагматички, стилски и нормативни.

У свом истраживању ауторка се одлучила за примену приступа когнитивне лингвистике и теорије језичке личности, чије поставке је дао Ј. Караулов. У тој теорији „се истиче узајамна условљеност мишљења и језика, као утицај човека на језик да као језичка личност непрекидно суделује у његовом развоју. Утицај језика на човека представљен је као усвајање знања о изванјезичкој реалности преко језика“. Применом теорије језичке личности у истраживању појединих типова експресивне лексике у савременом српском језику проширен је теоријски оквир и терминолошки апарат за сагледавање индивидуалних и национално-језичких специфичности њихове конотативне семантике, а карактеристике језичке личности српског језика одређиване су са становишта номинационе и комуникативне функције експресивне лексике.

Говорећи о конотативним аспектима значења експресивне лексике (45–50) ауторка истиче, као важне параметре за лексикографско представљање јединица експресивне лексике, следеће лингвистичке карактеристике конотативног значења: секундарну номинацију, емотивно значење, експресивну функцију, стилску маркираност, творбене и синтаксичко-семантичке специфичности. У складу са тим, треба имати у виду, приликом идентификовања експреса у речнику, да јединице експресивне лексике за исказивање субјективне оцене и емотивног стања функционишу у синонимијским редовима (*украсти* — *здијити*), у полисемним структурама (*магарац*, *буква*, *ђубре* и др.) и у одређеним творбеним моделима (*вейројир*, *мушвода*, *ладолеж*).

Због „секундарности“ (секундарне номинације) и „периферности“ (периферног положаја у лексичком систему) јединице експресивне лексике неоправдано су занемариване у традиционалним лексичким истраживањима. Међутим, истарживања Стане Ристић показују да управо ове карактеристике експресивне лексике имају важну улогу на плану комуникације јер представљају маркере експресивног говорног чина, што у први план истиче улогу субјекта говора и његову интенцију да делује на адресата тако што ће некога/нешто да похвали или покуди. С обзиром на то да говорник (субјект именована) на основу претходног знања, препознавања стереотипа, даје себи за право да своје допадање или недопадање објекта именована (свој емотивни став) искаже таквим језичким средством (јединицом експресивне лексике) да то буде јасно свим учесницима у комуникацији, експресивне лексичке јединице представљају носиоце јединица знања. Њихову вредност у одређивању особености српског језика и његове језичке личности Стана Ристић утврђује на основу детаљне анализе семантичког садржаја појединих типова експреса на синхроним и дијахроним плану.

Друго поглавље монографије, које носи наслов *Именички експресиви*, садржи радове посвећене управо анализи семантичког садржаја неких типова именичких експресива. То су радови који се баве семантичком анализом 1) *именица тийа 'особа + њихичка или морална особина'*, као што су *ђубре, коњ, кукавица, мајка, душа* и др. (53–76), 2) *именица тийа 'особа + морална или њихичка особина'*, као што су *убица, крадљивац, олош, мангуј* и др. (77–86), 3) *именица тийа 'особа + сиволашња особина'*, као што су: *жирафа, мојка, разбацанко, чачкалица* и др. (87–94), 4) као и семантичком анализом *збирних именица са суфиксом -ија* (95–105). Овом поглављу придружен је и рад о морфолошким и синтаксичким карактеристикама именичких експресива (107–118).

Истраживањима Стане Ристић о лексичкој експресивности обухваћени су, поред именица, и глаголи. О специфичностима глаголске експресивности говори се у раду *Тийови експресивних глагола и стироксиура њиховог значења* (121–132) у оквиру трећег поглавља Глаголски експресиви.

Четврто поглавље монографије, *Дијахрони аспекти експресивности*, обухвата радове који прате историјски развој српског језика у сфери лексичке експресије ограничавајући се на функционално-стилски аспект употребе експресива односно на социolingвистичке и лингвокултуролошке аспекте. Корпус представљају одабрана дела Стевана Сремца (135–147) и часопис *Скоротеча*, 1844. година (149–168). Дијахроним изучавањима експресивности обухваћен је и рад под називом *Експресивна лексика у најновијем омладинском жаргону и у савременом српском језику* (169–185), који са социolingвистичког аспекта употребе и развоја пореди експресивну лексику урбаног (омладинског) жаргона, у распону од десет последњих година, и експресивну лексику српског језика из ранијих периода, у распону од 150 година. Испоређивањем је показано да су континуитет и промене у развоју експресивне лексике условљени параметрима пола, социјалног статуса, узраста, менталитета, културних и националних стереотипа.

Синхрони аспекти експресивизације, пето поглавље монографије, посвећено је *универбизацији* као једном од творбених процеса којим се на плану комуникације постиже експресивизација у језику (189–196) и *еуфемизацији* као напоредном, али супротном процесу експресивизације (197–214).

Универбизацијом стварање се креће у границама творбеног и семантичког потенцијала српског језика, а креативност у настајању експресива огледа се у новој комбинацији расположивих језичких елемената (*годишњеодморац, лажњак, ћоркирати, бебећи*). Нормативност те комбинације проверава се најпре у жаргону, а масовном употребом интегрише се у разговорни, па и у стандардни језик.

О експресивизациј и еуфемизацији говори се у ужем и у ширем смислу. Ужи смисао односи се на лексичке експресиве и еуфемизме, а шири смисао односи се на контекстуалне експресиве и контекстуалне еуфемизме у језику медија. За разлику од лексичких експресива/еуфе-

мизама који су примарно стилски маркирани, у функцији контекстуалних експресива/еуфемизама могу се наћи јединице неутралног значења, које у контексту добијају маркирано значење.

У шестом поглављу књиге, Експресивна лексика у дескриптивној лексикографији, ауторка експресивну лексику посматра са лексиколошког и лексикографског становишта и, на основу укупних истраживања и изучавања експресивне лексике према когнитивном моделу значења, утврђује додатне, когнитивно-мотивационе, прагматичке и функционалностилске параметре на основу којих и предлаже моделе типске обраде експресивне лексике у дескриптивној лексикографији.

Након седмог, завршног поглавља, следе резимеи на руском и енглеском језику, и регистри — ауторски регистар, предметни регистар и врло значајан регистар експресива, који ће служити као корпус и за друга слична истраживања и бити од велике користи другим истраживачима.

Можемо рећи да интегрални приступ у истраживању експресивне лексике српског језика, представљен у радовима нашег значајног лексиколога и лексикографа Стане Ристић, а сада обједињених у монографији *Експресивна лексика у српском језику*, омогућава шири увид у комплексност не само експресивне лексике него целокупног лексичког система и његовог функционисања, како на плану когниције тако и на плану комуникације.

Књига *Експресивна лексика у српском језику* представља, како су то рекли рецензенти, Милана Радић-Дугоњић и Биљана Сикимић, новину у србистици, па и славистици, прву интегралну интердисциплинарну монографију о експресивној лексици, оригиналну у методолошком приступу и примени метајезика.

Бојана Милосављевић

НОВИ ЈЕЗИЧКИ САВЈЕТНИК*

За посљедњих двадесетак година добили смо већ повелику библиотеку књига које се баве функционисањем стандардног језика у пракси. У нашој стручној и широкој културној јавности већ су добро познати језички стручњаци који у својој професионалној активности посвећују посебну пажњу култури говора. Та активност се огледа првенствено (не и једино) у писању стручно-популарних чланака о различитим проблемима књижевнојезичке норме у пракси. Такви чланци се касније сакупљају и објављују у књигама — језичким савјетницима. Начин настанка оваквих књига свједочи и о њиховој актуелности: у њима се расправља о оним огрешењима о језичку норму која су у вријеме изласка књиге честа у језичкој пракси. Најчешће се пише о одступањима од књижевнојезичке норме у средствима јавног информисања.

Стицајем различитих околности језички савјетници се код нас најчешће објављују у Београду, неколико таквих приручника објављено је посљедњих година и у Бањој Луци. Књига *Распушице језика око нас*, која се овдје приказује, објављена је у Нишу. И она је првобитно била објављивана „у наставцима“ у нишким *Народним новинама*. Њени аутори су писали о проблемима са којим се сусрећу Нишлије данас у вези са нормом стандардног језика у језичкој пракси. А ти проблеми се испољавају у средствима информисања и у јавним иступањима. У уводу аутори подсећају на специфичности нишке културне средине: народни говори нишког залеђа удаљенији су од стандардног језика много више него наши говори источнохерцеговачког или шумадијско-војвођанског типа, који се налазе и у основици српског стандардног језика. Зато се нишка културна средина сусреће и са проблемима утицаја тога говорног залеђа на књижевни језик. Међутим, чињеница је — мада није утјешно — да ни друге наше говорне средине, па ни београдска, немају мање проблема када је ријеч о говорној култури. Ради се о томе да је српска говорна култура данас на ниском степену и да је то једно од питања које не треба да брине само језичке стручњаке кад је посриједи наш национални језик. Прије би се могло

---

* Недељко Богдановић, Драгана Вељковић, Ирена Цветковић: *Распушице језика око нас*, Филозофски факултет у Нишу, 2004, 131 стр.

рећи да је говорна култура показатељ односа нашега друштва у транзицији према српском језику као оруђу културе и једном од најважнијих елемената националног идентитета¹. Тако је и ова књига настала као резултат труда појединаца на изграђивању говорне културе, а не као резултат организоване дјелатности државних органа у његовању српске језичке културе, дјелатности које данас готово да и нема, што је познато и писцу ових редова и већини потенцијалних читалаца овога часописа². Међутим, кад недостаје државне бриге о националном језику, о његовом статусу у држави, посебно у школству, о стандардном српском језику и његовом писму у државним и другим институцијама — на језичким стручњацима је и посебна обавеза да не дозволе да српски језик постане запуштен, опустошен (у једном чланку ове књиге наводи се, у другом контексту, истина о књижевном језику: „Будући свачији, он као да није ничији [потпуно]“ — стр. 12, а зна се какав је однос према ономе што је свачије). У таквим временима лингвисти морају чувати стандардни језик од дијалектизама, улице и насртаја страних језика — како би он сачувао свој лик и функцију у друштву.

У овој књизи прилози би се могли разврстати у двије скупине: они о проблемима који су само или првенствено нишки или нишлијски и они који говоре о проблемима одступања од књижевнојезичке норме који се сусрећу на цијелој српској говорној подручју.

Када су посриједи чланци о „нишлијским специјалитетима“, свим очекивано, овдје се говори о проблемима са употребом падежа. Познато је, наиме, да се у Нишу и нишком залеђу падежни систем битно разликује од падежног система у стандардном српском језику. Зато није ни чудо што се врло често гријешу у вези са употребом падежа — у службеним уредима, у језику радија и телевизије, чак и у школама. Истина, наводе се и примјери који свједоче о труду Нишлија да се ослободе ових грешака. Све се ово приказује са благим хумором и подсећа на времена Стевана Сремца. Такође, проблем Нишлијама представља стандарднојезичка акцентуација. О неким грешкама у том погледу говори се и у овој књизи. У исти круг проблема спада и питање писања имена насељених мјеста и других географских појмова са нишког подручја. Зна се да се такви називи јављају у лику који одговара особеностима дијалекта датог краја. Међутим, у службеним списима често се називи тих појмова подвргавају мијењању како би постали „правилни“. Понекад у таквим „правилним“ именима становници не би препознали назив свога села, засеока или ливаде. О овим питањима пише се у неколико чланака у књизи *Расцупилице језика око нас*. Мада ови чланци јесу везани за језичке недоумице у говорној пракси нишке средине, ни они нису без интереса за ширу културну

¹ Док се у нашем друштву ломе копља око тога да ли почети са учењем енглеског језика у првом разреду основне школе — пре, дакле, него што се научи и азбука — и око других сличних питања, покушава се смањити број часова српског језика у школама — што је углавном у супротности са праксом у другим европским државама.

² Види о овоме питању нешто више у књизи П. Пипера, *Српски између великих и малих језика*, Београдска књига, Београд, 2003, посебно стр. 69–83.

јавност — и за наше читаоце ће бити занимљиво да прочитају чланак о називима неких мјеста у околини Ниша, па и о разлици између придева *нишки* и *нишлијски*.

У другу групу дошли би чланци у којима се читаоци поучавају како треба писати поједине ријечи код којих у неким облицима долази до одређених гласовних промјена или такви чланци у којим се читаоци обавјештавају о значењима неких ријечи. Ту су и чланци у којима се говори о проблемима у вези са именицама које значе занимање, положај у друштву и сл. Наиме, у неким случајевима ове именице имају наставке за особе мушког и женског пола, у другим не праве такву разлику. У новије вријеме, са промјенама у друштвеном животу, све чешће одређене — раније „мушке“ — послове обављају и жене па се поред наставака за особу мушког пола те именице образују и наставцима за особу женског пола. У овим прилозима о томе се говори стручно, јасно и разложно. Нити се стаје на страну оних који би да зауставе оваква лексичка образовања, који вјерују да је то опет новотарија са запада, нити се подржава неоправдано и насилно умножавање лексичких образовања. Из ових чланака провијава увјерење да језик има механизме који регулишу овакве проблеме и да се они активирају кад за то постоје потребе. Тако одавно поред именице *учишељ* постоји и *учишељица*, поред *ћредсједник* данас већ постоји и *ћредсједница*. Ипак равноправност се не постиже искључиво преко језичких ознака, па не треба по сваку цијену стварати именице са тим циљем — може то довести понекад и до смијешних ситуација, истиче се и на примјерима показује. Није ни нишка средина ослобођена навале туђица, па се и у овој књизи говори о њима. Неконтролисана употреба туђица да би се показало модерним, другачијим и сл. најбољи је показатељ да се не може пречицом, макар и са новцем, стићи у „високо друштво“. Није ријеч о туђици, али овдје треба навести и чланак у овој књизи *У Књајићевој ошворен „А“* па да се види докле може довести непостојање свијести о језичкој култури. И управо овај чланак се завршава савјетом: „Уза све ово, и пре свега, стоји захтев да оно што се каже треба да буде разумљиво ономе коме се каже“ (стр. 64), што је и један од битних принципа језичке правилности³.

Има у овој књизи и таквих чланака који представљају „понављање“ већ више пута реченога, то аутори савјетника и истичу у уводу. Међутим, стање у говорној култури код нас упућује на закључак да је понављање — учитељица живота језика као оруђа културе. А и сама чињеница да су готово сви ови чланци настајали поводом уочених огрешења о књижевнојезичку норму (најчешће) у средствима информисања свједочи да није у питању понављање већ познатог (за све).

О актуелности овога језичког савјетника говори и чланак *Борци и играчи*. У њему се показује како се данас код нас за коментарисање спортских догађаја користи готово искључиво ратничка лексика, мада

³ В. Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан и Бранислав Брборић, *Српски језички приручник*, Београдска књига, Београд, 2004, стр. 51–64.

спортови не спадају у ратничке него у племените вјештине. Овим чланком се упозорава да се и преко језика дјелује на развој младих генерација у позитивном или негативном правцу, што је већ тема језичке екологије, која данас постаје све актуелнија⁴.

На крају књиге налази се *Регистар њојмова и њримера*, што свакако доприноси њеној вриједности. Истина, тај регистар је могао бити и већи.

Књига *Расцвјетнице језика око нас* представља лијеп прилог његовању говорне културе и добро ће доћи свима оним којим је стало до правилног и лијепог језика, свима оним који знају да је однос према властитом језику у центру свијести свакога цивилизованог народа. Ова књига, писана јасно и стручно, проткана благим хумором кад нам може бити до хумора, доприноси и развијању такве свијести.

Срећо Танасић

---

⁴ П. Пипер, *Наведено дјело*, 9–29.

Маја Ђукановић, Жељко Марковић: *Основи грамајике словеначког језика* (издавач: Филолошки факултет у Београду, година издања: 2001)

Приручник *Основи грамајике словеначког језика* представља прву граматику словеначког језика у Србији, што условљава и његову вишеструку намену. Приручник је првенствено намењен студентима филологије на различитим факултетима, који ће и имати највећу корист од њега. Међутим, аутори нису запоставили и евентуалне заинтересоване читаоце са нешто слабијим лингвистичким предзнањем, који ће, такође, захваљујући изузетно добро организованим целинама, прецизним и јасним дефиницијама и прегледно наведеним парадигмама, у овом приручнику сасвим сигурно моћи да пронађу потребне податке.

С обзиром на тип и обим приручника, пажња је првенствено усмерена на морфолошке карактеристике словеначког језика, што се одражава и на организацију поглавља. У прва три поглавља (*Писмо и гласови*, *Грамајичке категорије словеначког језика* и *Врсте речи*) дају се општи прегледи. Остала поглавља представљају свако по једну врсту речи.

У поглављу *Писмо и гласови* детаљно се описују фонетске и алофонске вредности гласова, уз табеларни приказ вокалног и консонантског система, затим и, нешто мање детаљно, графија, акценти и гласовне алтернације. Поглавље *Грамајичке категорије словеначког језика* уводи категорије падежа, лица, морфолошког и класификационог рода и морфолошког и класификационог броја. Поглавље *Врсте речи* кратко пореди класификације уобичајене у српском и словеначком језику.

У поглављу *Именице* представљена су четири типа деκлинације, и то према следећем обрасцу: за сваку деκлинацију даје се прво типична промена, затим специфичне појаве и изузеци, затим преглед алтернација основе и на крају акценатски типови. Одељак *Придеви* прво представља деκлинацију придева у мушком, средњем и женском роду, са неколико напомена о алтернацијама основе, а затим разматра карактеристичне придевске категорије вида и поређења, са листом од 14 придева са неправилним поређењем. У поглављу *Заменице* даје се преглед деκлинација именичких и придевских заменица, као и типични примери употребе. Поглавље *Бројеви* описује потподелу на главне, редне, дистрибутивне и мултипликативне, промену главних и редних и

употребу дистрибутивних и мултипликативних. Поглавље *Глаголи* је најобимније и подељено је у две веће целине. Као *јросћи глаголски облици* описани су: инфинитив и инфинитивне основе, супин, партицип актива (радни глаголски придев), партицип пасива (трпни глаголски придев), партицип перфекта, герунд (глаголска именица), презент (неколико типова творбе), императив, партицип презента и адверб презента. За сваки облик прво се описује општи образац грађења, затим посебности и изузеци и употреба, са илустрацијама типичних употреба. На крају овог одељка даје се опис и табеларни преглед акценатских типова простих глаголских облика. Као *сложени глаголски облици* према истом обрасцу (без изузетака) описани су: перфекат, плусквамперфекат, футур, кондиционал (садашњи и прошли) и пасив (партиципски и рефлексивни). Поглавље *Прилози* описује прилоге за место, време, узрок и начин, са илустрацијама типичне употребе. У поглављу *Предикациви*, ове јединице се издвајају као посебна врста речи, такође са илустрацијама употребе. И у поглављима *Предлози*, *Везници*, *Речце* и *Узвици* набрајају се представници врста са описом и примерима употребе.

Приручник садржи још и списак словеначких еквивалената употребљаваних термина као и списак релевантне литературе.

Делимично контрастивни приступ из перспективе говорника српског језика, који карактерише овај приручник, доприноси концизности изложених описа и омогућава значајан трансфер знања. Изузетно добра и прегледна организација текста, без сувишних објашења и залажења у језичку теорију омогућава читаоцу лако и брзо сналажење у, ипак, великом броју података који су вешто смештени на само 146 страна. У општем и сталном недостатку овакве литературе на домаћем тржишту, ово издање може да послужи као пример будућим писцима приручника сличног типа.

Тања Самарџић

Семантичко-деривациони речник, Свеска 1: Човек — делови њела,
ед. Лингвистичке свеске 3, изд. Филозофски факултет, Одсек за
српски језик и лингвистику, Нови Сад 2003, 373 стр.

Од априла 2001. године — када је у Закључке научног скупа одржаног у Новом Саду *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе* ушла реченица „Наставити рад на Семантичко-деривационом речнику“, па све до појаве прве свеске тога речника — прошле су свега две године. Узгред, на поменутом скупу вођена је, између осталог, и расправа о потреби и концепцији израде оваквог једног речника, на предлог и уз елаборацију двеју учесница у ауторству његове будуће израде — Даринке Гортан-Премк и Вере Васић.

Главним, дакле, покретачима израде *Семантичко-деривационог речника*, професоркама Д. Гортан-Премк и В. Васић, у редакцији се прикључила још и Љиљана Недељков, а у ексцерпцији и обради текста, са неједнаким учинком, још десет истраживача, чија имена (да не би неправедно били запостављени) наводимо у целости: Миливој Алановић, Јелена Војновић, Јасмина Дражић, Биљана Дракулић, Бојан Крсмановић, Драгана Михајлов, Драгана Радовановић, Маја Секулић, Ивана Црњак и Гордана Штасни.

Овим делом је српска лексикографија несумњиво обogaћена још једним речником лингвистичког типа, какви се тек последњих година почињу појављивати и у нашој средини. (Значајан прилог науци у том смислу била је свакако појава 2000. године, на пример, обимног *Образног речника* Мирослава Николића.) Но, његова перцепција се свакако не ограничава само на домен лингвистичке науке.

Тексту Речника претходи исцрпан *Предговор* (7–18), *Извори и консултована литература* (19–21, где, додуше, искључиво домаћа литература указује на релативно мали број библиј. јединица које су ауторима могле послужити за приступ и концепцију лексикографске обраде речи), а следи још списак *префикса* и *суфикса* који се појављују у деривацији, па *Легенда* и *Скраћенице*, као нужни научни апарат који прати свако дело овакве врсте. Изостао је истина индекс делова човечјег тела као основних лексема, који би свакако употпунио списак творбених морфема, иако то, али само делимично, надомешћује алфabetски поредак именичких гнезда који се у четири групе даје у Садр-

жају. (Да не би било сумње, термин деривација овде се употребљава у значењу творбе уопште, и не само у смислу дијахроног извођења, тј. суфиксације, како се то у класичним граматицама чини.)

На почетку можемо са сигурношћу истаћи да већ прва свеска, посвећена *деловима човечјег тела*, чији називи и њихови деривати свакако припадају основном и темељном делу општег лексичког фонда сваког језика, па и српског, пружа обиље (понекад неочекиваних) закључака, значајних за когнитивни аспект и других научних дисциплина осим лингвистике (рецимо психологије, медицине, логике и др.). Зато су аутори речника и његове извршне редакторке свакако добро учиниле када су Семантичко-деривациони речник тематизовале усвајајући принцип «семантичких поља» као иницијално опредељење.

Критеријум тематске повезаности обједињен је затим семантички и деривационо, што је резултатно потврдило претпоставку о зависности између броја и типа деривата у датом творбеном гнезду и лексичког потенцијала основне лексеме. А кад је реч о броју деривата одређене лексеме, одн. о структури деривационог гнезда лексема, потврдило се да они зависе од значењског састава лексеме у «основној реализацији» и «од улоге коју за човека има појам именован датом лексемом». Тако, потврђује овај речник, полисемантичка *глава* и *рука* имају око 300, а *бок* чак ни 40 деривата. Супротно томе, изразито мали број деривата имају, или су без деривата, нпр. именице: *глежањ*, *гњай*, *дује*, *зайиљак*, *зеница*, *кајак*, *кук*, *лиси*, *недра* и др. Има их укупно 23 издвојене у посебну групу, према чијим основама, бар у стандардном језику, није карактеристична творбена плодност. Већ и ови закључци довољно говоре колико је издвајање лексике која припада једној области, у овом случају то су делови људског тела (могло би се рећи некој врсти најчешће анатомских народних назива) — погодно за различито граматичко-семантичко фокусирање и колико такав речник пружа једну иновативну слику и прецизнију статистичку обраду података из новог угла.

Поузданост Семантичко-деривационог речника и резултата, што их он несумњиво већ првом својом свеском нуди, има висок степен из најмање два разлога — први, Речник је заснован на шестотомном *Речнику српскохрватског књижевног језика* Матице српске, а то значи довољно богатом извору грађе, и друго — предметна аутономност (делови људског тела) семантички и деривационо обрађене грађе, уз то, и не мање важно, представљене на завидном и научно компетентном нивоу, који гарантује учешће три поменуте редакторке (или: редакторице) у чији, и још раније доказани, лексикографски реноме не треба сумњати.

Сама структура Речника формирана је по семантичко-деривационим гнездима (СДГ) и то у четири групе. Прва се односи на СДГ трију именица: *човек*, *људи*, *жена* (изостало је *дете/деца*). Друга група, и највећа, обухвата СДГ 52 именице (просте, недеривирани) којима се означавају делови људског тела. У посебну, трећу групу, издвојене су именице (25) са малим бројем деривата (нпр. *гњай*, *лобања*, *стиegno*)

или без деривата (нпр. *кайак*). Четврту групу чине семантичко-деривациона гнезда изведених именица (12) са ознакама делова људског тела (нпр. *беоњача*, *дојка*, *сйражњица* и др.).

Читајући овај речник може се закључити да се он заснива на једној области језичке анализе која је код нас још довољно језички неразрађена, па ће управо његови аналитички досези бити одлична подлога за системска (и синтетичка) истраживања творбених морфема у српском језику. Наиме, наш савремени језик нема потпун и релеваитан инвентар афиксалних морфема чак ни за једну врсту речи. Много конкретних примера пружиће могућност да се поузданије разреше неке дилеме како при систематизацији морфема у језику, тако и у уочавању законитости њиховог функционисања при спајању одн. слагању са различитим мотивним (у овом случају, додуше, само именичким) основама. Питање образовања речи јесте иначе питање прошле, али и сасвим нове савремене творбе. Пошто се при морфемној анализи речи разликују три аспекта: *синхрони*, *дијакрони* и *ејимолошки*, речник који овде представљамо припада синхроним речницима који прате творбено-семантичку морфемнку на једној временској равни.

Ослоњени на лексички корпус једног шестотомника, аутори су се определили значи за онај вид синхроне анализе који подразумева деривацију афиксалних морфема према основама са значењем људског тела (чији називи су свакако у највећем броју случајева и домаћи, и најдуље у језику), који постоје у језику данас и сада у свим подсистемима — у литерарном, разговорном, терминолошком, па делимично и дијалекатском.

Полазећи, тако, од слободне лексичке основе (или корена) као мотивне речи, овај деривациони речник илуструје све истокоренске везе и спојеве. Тиме се показује деривациони смер сваке речи посебно (нпр. *кожа* — *кож-ар* — *кожар-ски* — *йой-кож-ийи* итд.). Како није увек једноставно утврдити смерове творбе (постоје гдекад и другачије могућности), битно је држати се једног принципа везе одн. једног типа односа, а аутори (и редакторке) Речника, чини нам се, тога су се „једног типа односа“ доследно држали. Ту доследност у концепцији треба, разуме се, похвалити. Тако смо добили, а добијаћемо, надамо се, и даље у следећим свескама, творбени речник чија је главна одлика то што показује од које је конкретне речи (основе) у савременом језику настао сваки појединачни дериват. Ако томе додамо и семантичке референце појединих основа и њихове семе и леме, добијамо могућност да пратимо и правце семантичко-стилских померања у деривационим процесима, те улогу метафоре, метонимије, синегдохе у грађењу појединачних деривата. Овом првом свеском добили смо заиста само један од могућих типова *речника морфема* или *морфемних йворбених речника*.

Деривациони статус творбених речи представљен је степенасто. Поред носиоца деривационог гнезда (као мотивационе базе деривата) која је у творбеној основи *йрвосйейених* деривата, следе првостепени деривати који су у творбеној основи *другосйейених* деривата, док су

другостепени деривати у основи *шрећесјейених* деривата итд. Деривата четвртог и петог степена је сасвим мало у једном творбеном гнезду.

У Предговору се говори о два типа деривације: радијалним (општим, сви првостепени деривати) и ланчаним дериватима, који у творбеној основи имају цео семантички садржај иницијалне лексеме, па су више резултат граматичке него семантичке деривације (*главар — главарка, кошџица — кошџичица*). Резултати деривације показују да је у свим гнездима највећи број првостепених деривата, док је другостепених и даљих непрефиксалних деривата много мање, а осим тога, они су више резултат граматичке него семантичке претворбе (*главар — главарев, грлаш — грлашо — грлашост, лакџаш — лакџашџиво, коленаш — коленашо* итд.). Осим тога, вреди истаћи и то да првостепени деривати који су настали метафорички, углавном нису способни за даљу деривацију, чак ни граматичку.

Још неколико занимљивих закључака нуди уречничена семантичко-деривациона анализа именица са називима делова људског тела у основи. Дефинисана су четири основна начина настајања деривата од којих је најчешћи онај који значи «акт семантичко-морфолошког варирања једног творбеног модела» (*рука — ручица, глава — главиш*). Завређују пажњу још неки закључци који се доносе у Предговору. Тако, на пример, сазнајемо да основне лексеме у номинационим значењима немају синонине, као што их немају нити првостепени деривати настали широкозначношћу (платисемијом). Они првостепени деривати, међутим, који су настали синегдохом могу имати синонимне односе, поред других лексема, и са речима из истог деривационог гнезда (*глава ушџанка, главар ушџанка — вођа, љредводник*) док деривати настали метафором нормално ступају у синонимне односе са другим лексемама ван свог деривационог гнезда.

Делови људског тела у творбеној основи у граматички и семантички различито реализованим дериватима — речничком формом презентовани — најбољи су начин да се добију сигурни показатељи о месту именица међу другим категоријама речи у семантичком и творбеном варирању. Осим тога, текст Речника дат искључиво из синхроне перспективе, прецизно и јасно, са лематизованим основним лексемама и њиховим дериватима, опскрбљен је и показатељима квалификације употребне стилске и терминолошке вредности.

Није мање важно истаћи као један од квалитета првог речника ове врсте код нас и то да је он снабдевен изузетно корисним *табелама*, уз највећи број деривационих гнезда. Табелама је транспарентно показан деривациони ранг лексема.

Завршавајући овај приказ *Семантичко-деривационог речника*, који ће, верујемо, у следећим свескама донети још много лингвистичко-лексиколошких занимљивости, морамо истаћи да је њиме понуђен један вид творбене сегментације лексике, теоријски убедљиво образложен, што је јако важно за даља лексиколошка и дериватолошка истраживања ове врсте. Са неким начинима синхроне сегментације лексема и творбене структуре форманата се можда неко и не мора у

потпуности сложити, али чињеница да су они експлицитно понуђени, и мање-више доследно спроведени, пуно значи за сва даља творбена и лексиколошка проучавања и неће се моћи заобићи у српској науци. Заслуга за то свакако припада енергичним редакторкама, које су успеле да профилишу јасну концепцију Речника, да окупе и анимирају један тим младих људи и да га усмере у правцу успешног решавања сложених лингвистичких проблема.

Милица Радовић-Тешић

НЕНАД МИЛОРАДОВИЋ*
СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ
(Београд)

СУГЕСТИЈЕ ЗА ИЗРАДУ WEB САЈТА ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

Институт за српски језик основан је 1947. године као један од најстаријих института у саставу Српске академије наука и уметности. Основна делатност Института је рад на науци о српском језику и општој лингвистици, те на унапређивању језичке културе. У оквиру Института одвија се рад на четири дугорочна фундаментална пројекта из области српске лексикографије и лингвогеографије.

Издавачка делатност Института обухвата Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, Етимолошки речник српског језика, Јеванђељски речник српске редакције, Српски дијалекатски атлас, као и издавање часописа и публикација: Јужнословенски филолог, Библиотека Јужнословенског филолога, Српски дијалектолошки зборник, Наш језик, те новопокренута едиција Монографије, у којој се објављују резултати истраживања која се спроводе у склопу научних пројеката чији је носилац Институт. Увођењем Интернета као средства комуникације однедавно излази и електронска верзија часописа Лингвистичке актуелности.

СВРХА WEB ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

Постоји више разлога за Web презентацију Института за српски језик САНУ. Пре свега, постоји *потреба за бољом комуникацијом са колегама из сродних институција, са корисницима институцијских издања, са домаћом и светском јавношћу, те са ресорним министарством и потенцијалним финансијерима*. Интернет омогућава брзу комуникацију и информисање „из прве руке“.

Постављање Web сајта уклапа се у светски и домаћи тренд изласка на Интернет. Појава на највећој светској рачунарској мрежи доприноси *већем угледу и бољем имиџу Института*. Информације могу постати доступне заинтересованим корисницима и у земљи и у ино-

---

* E-mail аутора: nesoni@yubc.net

странству, пре свега онима који до сада нису били подробније упућени у делатност Института.

Web сајт Института омогућио би *правовремено обавештавање јавности у изузетним ситуацијама* и представљао основно средство у вођењу језичке политике. Сви смо сведоци растакања српског језичког простора услед политичких догађања током протеклих година.

Web сајт мора испуњавати улогу *образовања шире јавности*. Језик којим се служе средства масовног информисања прилично је искварен. Међутим, могуће је исправити грешке које су честе у свакодневном говору. Млади, којима је Интернет близак као средство комуникације, могли би на сајту да пронађу решења за многе језичке недоумице.

Размена документације између сродних институција или заинтересованих појединаца путем Интернета доприноси *већој ефикасности њихових делатности и смањењу трошкова*. Рад запослених на пројектима може се остварити из више центара и са географски удаљених локација. Могуће је остварити уштеде у транспорту, као и у канцеларијском материјалу.

Све што смо навели представља важне разлоге због којих Институт за српски језик САНУ треба да има своју презентацију на Интернету.

СПЕЦИФИЧНОСТИ ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ КАО УСТАНОВЕ: МИСИЈА ИНСТИТУТА, ЦИЉ, СТРАТЕГИЈА И ТАКТИКА WEB ПРЕЗЕНТАЦИЈЕ

Понешто о Институту као научној установи већ је напред речено. На овом месту бисмо истакли *мисију Института* која је ретко експлицитно исказана, јер је свима добро позната. То је:

Израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, Етимолошког речника српског језика, Јеванђељског речника српске редакције и других речника тога типа, као и израда Српског дијалекатског атласа и речника. Ови пројекти су од изузетног значаја за домаћу и међународну науку, као и за националну културу. Рад на њима је у служби очувања, неговања и развијања српског језика као трајног и општенационалног добра.

Овако изражена мисија треба да има своје истакнуто место на насловној страни Web презентације предузећа. Приликом дизајнирања сајта мисија би требало да има централно место како би била одмах уочљива. На тај начин се свима предочава какву улогу у друштву треба да има Институт за српски језик.

Један од разлога пројектовања Web презентације јесте и укључивање Института у Е-commerce. Продаја књига преко Интернета веома је популарна у иностранству (види www.amazon.com). Према подацима из анализе Iconocast, продаја књига је крајем деведесетих година 20. века износила 15–20% од целокупне продаје производа путем Интернета. Могућности које пружа Интернет не би биле у овом случају у потпуности искоришћене, јер се делатност Института не заснива само на продаји сопствених издања.

Корисници Института лоцирани су углавном на подручју Србије, а мање на светском тржишту. Због тога је — са аспекта пројектовања сајта — незахвално правити Web презентацију, јер се унапред не очекује његова велика посећеност.

Претходно је важно дефинисати циљ који Web презентација мора да испуни. Од презентације се очекује:

- да упозна домаћу и светску јавност, као и потенцијалне пословне партнере, са радом Института;
- да олакша сарадњу и контакте са сродним стручним и научним институцијама;
- да олакша корисницима прибављање информација које су у домену језика и језичке културе;
- да врши едукацију становништва, а посебно младих, у домену правилне употребе језика.

На основу овако дефинисаних циљева препоручује се следећа стратегија Web презентације:

- Координирано деловање свих сарадника на пројектима Института, као и информатичко образовање запослених. Важно је да се ресурси целе установе укључе у структуру електронског пословања.
- Сарадња са сродним стручним и научним установама. Едукативни садржај сајта је битан да би се створила што већа база потенцијалних корисника резултата рада Института.

Да би се циљеви остварили, препоручује се следећа тактика:

- Објављивање информација које су од интереса за Институт, као и постављање интервјуа на сајт (нпр. интервју председника Управног одбора Института, директора Института, председника Научног већа Института, као и других појединаца који су најлежни за давање одређених података и образлагање новости у вези са делатношћу Института, а у духу мисије ове установе).
- Постављање на сајт годишњих извештаја о раду Института. Ово се већ примењује у свету као вид информисања акционара или инвеститора, којима може представљати извесан подстицај за улагања.
- Омогућавање електронског пословања путем Web сајта. Издања Института могу се продавати и путем Интернета. Могућност електронског плаћања у овом тренутку не постоји, али у будућности треба предвидети и ову опцију.
- Предвидети на сајту линкове који би били од користи посетиоцима Web презентације (сродни институти, катедре за српски језик код нас и у свету и др.).
- Предвидети и рубрику FAQ,¹ у којој ће корисници моћи да нађу одговоре на најчешћа питања у вези са употребом језика.

¹ FAQ= Frequently Asked Questions (најчешће постављена питања) је једна од обавезних рубрика на Интернету, у којој посетиоци Web презентације могу пронаћи неке опште информације.

Треба предвидети још и представљање установе посетиоцима сајта (уобичајена форма — рубрика about us), могућност контакта путем електронске поште, а такође и постављање на сајт списка са бројевима телефона свих особа које су значајне за кориснике.

О ЦИЉНИМ ГРУПАМА НАВЕДЕНОГ WEB САЈТА

У овој фази, када сајт још није реализован, можемо само предвидети које ће групе посетилаца посећивати презентацију. Због тога, а да бисмо привукли што више посетилаца, садржај сајта мора бити сачињен и прилагођен тако да свака циљна група нађе понешто важно и интересантно за себе.

Може се рећи да основну циљну групу представљају *домаћи и страни научна и стручна јавност, колеге из земље и иностранства (лектори, наставници српског језика), као и Срби из дијаспоре.*

Следећа циљна група су *зайослени и сарадници Института.* Интернет пружа могућност за комуникацију и из удаљених места, па се на тај начин олакшава размена информација са колегама изван Београда.

Могући посетиоци Web сајта су *њаци и студенти.* Њих највише интересују питања правилне употребе матерњег језика, а због постизања бољих резултата на писменим вежбама, пријемним испитима и испитима на факултету. Посебна пажња треба да буде посвећена рубрици о језичким недоумицама, као и указивању на свакодневне језичке грешке у разговорном језику и медијима. У вези са овом категоријом посетилаца Web сајта треба подсетити на следеће: комуникација путем Интернета изузетно је популарна код млађих генерација.

Још једну, веома важну циљну групу чине *новинари.* На сајту би требало да пронађу информације које су у вези, пре свега, са стратегијом рада Института.

Интересантну циљну групу за Институт представљају свакако и *куйци институтских издања,* па је у том смислу потребно предвидети електронско пословање Института.

Web презентација би требало да буде сачињена тако да свака циљна група може себе лако да препозна и да без тешкоћа дође до информација које су јој потребне.

ЛИНКОВИ

Уобичајена је појава да се кориснику олакша напуштање сајта тако што ће му се препоручити одређени број линкова на Интернету. Они треба да му омогуће да на њима потражи оне информације које не може наћи на сајту Института. Ти линкови могу бити домаћи и страни. Што се тиче домаћих линкова, могу бити интересантни и сајтови појединих министарстава, високошколских установа, културних центара и слично. Када је реч о страним линковима, поред линкова на стране лингвистичке институте (нпр. www.ihj.hr, www.ibl.bas.bg), инте-

ресантна могу бити и удружења која се баве лингвистичким темама и питањима.

О ГРАФИЧКОМ ДИЗАЈНИРАЊУ САЈТА

Основно правило при графичком дизајнирању сајта је да он буде тако конципиран и реализован да посетилац не чека предуго на Интернету његово појављивање. Просечан посетилац углавном чека неколико секунди док се не појави *Homepage*, а уколико се то не деси, он одустаје и највероватније одлази на неки други сајт. Због тога *није прејоручљиво постављање мноштва слика на Web презентацију Института*. Иако то лепо и ефектно делује, слике могу само да успоре учитавање због наведених разлога и лоших телефонских веза у нашој земљи. На тај начин може се постићи контраефекат — биће смањена посета Web презентацији.

Однедавно Институт има и *лого* који се поставља на сва документа и издања установе. То је препознатљив симбол који се мора искористити приликом израде Web презентације.

Сајт мора бити упечатљив, али са ненападним колором, који би требало да одражава важну улогу Института за српски језик, те изузетан друштвени значај САНУ — као његовог оснивача.

FAQ И КЊИГА УТИСАКА

Да би се остварила добра комуникација између Института и посетилаца презентације, може се користити књига утисака у коју ће се они уписивати, стављати одређене примедбе и давати сугестије. Анализирањем тих коментара може се побољшати рад Института. То, наравно, подразумева и благовремено одговарање на постављена питања (у року од једног дана).

Пошто се очекује да ће се многа питања која постављају корисници понављати, те да би се избегла непотребна преписка, пожељно би било поставити на Web сајт рубрику која ће садржати најчешће постављана питања и исцрпне одговоре. Ова је рубрика у свету позната под називом *frequently asked questions* или *FAQ*.

Сва та, најчешће постављана питања могу се разврстати према циљним групама којима је сајт намењен. На тај начин посетилац ће имати утисак као да су одговори на та питања писани управо за њега. Тиме се постиже већа присност, а корисник стиче осећај да неко брине о њему и његовим интересовањима.

Књига утисака има за циљ да се отклоне конкретни недостаци у раду Института. Требало би понудити посетиоцима презентације теме за разговор, које би их могле заинтриговати да пошаљу електронско писмо.

КОРИСНЕ БАЗЕ ПОДАТАКА И МОГУЋНОСТ ЕЛЕКТРОНСКОГ ПОСЛОВАЊА ИНСТИТУТА

Резултат рада на пројектима Института представљају речници и реномирани часописи и публикације. Продаја се може унапредити уколико се предвиди могућност електронског пословања и продаје институтских издања путем Интернета. Ово је нарочито интересантно за пласман речника у иностранству.

Нажалост, електронско плаћање још није заживело у домаћим условима. Продаја институтских издања преко Интернета може се у овом тренутку реализовати само off-line путем. Ипак, први поменути начин плаћања треба имати у виду и у том смислу предвидети на Web презентацији могућност уписивања у базу података преко наруџбенице. Чак и ако у ближој будућности не заживи електронско плаћање, ови подаци се могу искористити у маркетиншкој анализи.

Што се тиче запослених, као посебне циљне групе посетилаца сајта, њима се може понудити више различитих база података које могу бити интересантне само одређеном, уском кругу стручњака. Овим би се омогућио и рад сарадника Института из удаљених места. У будућности се повезивање локалне рачунарске мреже Института (LAN) на Интернет може искористити за ширење круга сарадника који раде на пројектима, а који нису са територије Београда. Такође, део запослених би могао посао обављати код куће, чиме би се смањио број потребних канцеларија.

КОНТАКТИ СА СЛУЖБАМА УНУТАР ИНСТИТУТА

Да би се олакшала комуникација, саставни део сваког сајта представљају off-line контакти, за чије је успостављање изузетно важна листа са именима и функцијама одређених особа које су значајне за кориснике, са бројевима њихових телефона и бројем факса.

У циљу веће прегледности пожељно је, такође, поставити организациону шему Института на сајт, коју би пратили подаци са off-line контактима. Тиме се знатно олакшава тражење потребних информација.

Пошто на овај аспект остваривања комуникације обраћају пажњу готово сви сајтови, сматрамо да овом приликом није потребно подробије објашњавати предности ове фазе развоја Web презентације.

О ДВОЈЕЗИЧНОСТИ САЈТА

У фази глобализације, а због изласка на светско тржиште, разматра се постављање Web презентације на два или више језика. Ово је значајно због пласирања институтских издања у иностранству и због контаката са страним и међународним институцијама.

Иако постоје бројни контакти Института за српски језик САНУ са словенским и германским земљама, најбоље решење за сајт Института је да, поред српског језика — ћирилична верзија, буде заступљен

још само енглески језик. Тиме би се постигло да цена израде Web презентације буде нижа, док квалитет комуникације са странцима ни-пошто не би био умањен. Енглески језик је у домену Интернета већ достигао монополистички статус.

Од свих страница Web презентације — које би биле двојезичне — изузетак би била само страна о језичким недоумицама, која би могла бити само на српском како би се избегле могуће грешке и додатна конфузија приликом превођења.

ЗАКЉУЧАК

Овим текстом покушали смо да дамо сугестије које би требало да буду од користи ономе ко се позабави дизајнирањем Web презентације Института за српски језик САНУ. Сугестије су засноване на праћењу и прегледању Web презентација установа које се баве сличном делатношћу као и Институт за српски језик САНУ. Решења која су већ виђена у пракси унеколико су нам послужила да формирамо своје предлоге за израду институтског Web сајта.

У овом тренутку није предвиђено постављање програма који би пратио посећеност сајта и који би био од користи приликом даље маркетиншке анализе.

У којој ће мери Web презентација Института за српски језик САНУ успети да афирмише рад и повећа углед самог Института? Одговор на постављено питање зависиће од озбиљности приступа руководећег кадра овој теми, као и од вредности средстава која ће за ову сврху бити издвојена.

ЛИТЕРАТУРА

- Доц. др Драган Вукмировић, *Белешке са предавања из предмета Интернет маркетинг*, ФОН, Београд.
- Мирослав Јовановић, *Маркетиншки аспекти у пројектовању, формирању и вођењу сајта Војске Југославије*, семинарски рад, Интернет маркетинг, Београд, март 2002. године.
- Ненад Милорадовић, *Сугестије за израду Web сајта ЈКП „Београдске електричне“*, семинарски рад, Интернет маркетинг, Београд, мај 2002. године.
- On-line изворн: www.amazon.com, www.ihjj.hr, www.ibl.bas.bg.

НАШ ЈЕЗИК

ИЗДАЈЕ

ЛИНГВИСТИЧКО ДРУШТВО у БЕОГРАДУ

УРЕЂУЈЕ

Љ. КОЉИЋ

Година I Бројка 1

БЕОГРАД

1932

Издавач: Институт за српски језик САНУ

Компјутерска припрема за штампу: Давор Палчић (*palcic@EUnet.yu*)
Штампа: Чигоја штампа, Београд